

**ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ЖОҚАРЫ ҲӘМ ОРТА АРНАЎЛЫ БИЛИМЛЕНДИРИЎ МИНИСТРЛИГИ**

**ӘЖИНИЯЗ АТЫНДАҒЫ НӨКИС МӘМЛЕКЕТЛИК
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ**

**«Баслаўыш тәлимди модернизациялаў процесслери: машқалалар ҳәм
шешимлер» атамасындағы
Республикалық илимий-теориялық
конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ**

**«Бошланғич таълимни модернизациялаш жараёнлари: муаммолар ва
ечимлар» мавзусидаги
Республика миқёсида илмий-назарий
анжуман
МАТЕРИАЛЛАРИ**

МАТЕРИАЛЫ
**Республиканской научно-теоретической конференций на тему
«Процессы модернизации начального образования: проблемы и
решения».**
1-СЕКЦИЯ

НӨКИС-2019

УДК 372. 3/4
ББК 74.263.3
Б-27.

«Баслаўыш тәлимди модернизациялаў процесслери: машқалалар хәм шешимлер» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары топламы. Нөкис. НМПИ баспаханасы. 2019 ж.

«Баслаўыш тәлимди модернизациялаў процесслери: машқалалар хәм шешимлер» атамасындағы республикалық илимий-теориялық конференция материалларына Өзбекстан Республикасының жоқары хәм орта арнаўлы оқыў орынлары педагог-хызметкерлери, үлкен илимий хызметкер-излениўшилер, магистрантлар, студентлер хәм улыўма билим бериў мектеплери муғаллимлериниң баслаўыш тәлим, хәм педагогика, психология пәнин оқытыўдың актуаль мәселелерине арналған илимий баянатлары киргизилген.

Конференция материалларының мазмуны хәм онда көрсетилген дереклердиң дурыслығына авторлар жуўапкер.

Жуўаплы редактор: ф.и.к., профессор Қ.Қошанов

Редколлегия қурамы:

1. **Б.Отемуратов** - ректор, редколлегия баслығы
2. **П.Қалханов** - илимий ислер хәм инновациялар бойынша проректор, редколлегия баслығы орынбасары

Редколлегия азгалары:

3. **У.Сейтжанова** – Мектепке шекемги хәм баслаўыш тәлим факультети деканы, п.и.к., доцент
4. **Т.Утебаев** - Улыўма педагогика хәм психология кафедрасы баслығы, п.и.д., доцент.
5. **С.Шынназарова** – Баслаўыш тәлим кафедрасы баслығы ф.и.к., доцент
6. **А.Пазылов** - Улыўма педагогика хәм психология кафедрасы п.и.к., доцент
7. **Қ.Сейтмуратов** - Улыўма педагогика хәм психология кафедрасы п.и.к., доцент
8. **Г.Қаллибекова** - Улыўма педагогика хәм психология кафедрасы п.и.к., үл. оқытыўшы
9. **Т.Жиёмуратов** - Улыўма педагогика хәм психология кафедрасы п.и.к., доцент
10. **М.Ембергенова**- Баслаўыш тәлим кафедрасы ф.и.к., доцент
11. **З.Қурбаниязова**- Баслаўыш тәлим кафедрасы п.и.к., доцент
12. **С.Тажбенова** - Баслаўыш тәлим кафедрасы (PhD) үлкен оқытыўшысы
13. **Н.Нағметова** - Баслаўыш тәлим кафедрасы (PhD) үлкен оқытыўшысы
14. **Т.Есемуратова**- Улыўма педагогика хәм психология кафедрасы үлкен оқытыўшысы
15. **П.Абдалиева** - Улыўма педагогика хәм психология кафедрасы ассистент оқытыўшысы
16. **А.Нажимова** - Баслаўыш тәлим кафедрасы ассистент оқытыўшысы
17. **Н.Қайпов** - Улыўма педагогика хәм психология кафедрасы ассистент оқытыўшысы

Топлам Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтының Илимий-оқыў-методикалық Кеңеси (20-апрель 2019-жыл, 7-санлы баянлама) қарары менен баспадан шығарыўға усыныс етилди.

БИЛИМЛЕР БОСТАНЫ - БАСЛАҰЫШ ТӘЛИМ

Б.П.Отемуратов –

Эжинияз атындағы НМПИ ректоры

Кеўли аппақ қағаз яңлы жас әўладқа қәлем услатып, «А» хәриптен баслап танытып, санлар әлемине саяхат еттирип, реңлерди айырып, ең туңғыш, әпиўайы сүүретлерди салып, тәбиятты Ана ўатан, шаңарақтан баслап үйретип, ой-санасына билимнен дәслепки соқпақты салған – бул баслаўыш класс муғаллими. Сонлықтан да, баслаўыш тәлимди-билимлер бостаны, дүньялық илимлердиң тутасқан сағасы, ашылар есиги, инсанның өзлигин, сезимин, пикир дүньясын танытыўшы күш деп бахалаў мүмкин. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев: «Жас әўладтың еркин пикирлейтуғын, жоқары интеллектуал хәм руўхый мәдениятқа ийе, дүнья жүзинде өз қатарынан хеш қайсы тараўда бос келмейтуғын инсанлар болып камалға келиўи, бахытлы болыўы ушын мәмлекетимиз хәм жәмийетимиз бар күш-жигерин бағышлайды» – деген еди.

Келешегимизди белгилеўши тийкарғы хўжет есапланған 2017-2021-жылларда Өзбекстан Республикасын раўажландырыўдың тийкарғы бес бағдары бойынша Хәрекетлер стратегиясында төртинши баслы жөнелис «жәмийетлик тараўды раўажландырыўдың баслы жөнелислери» деп аталып, онда баслаўыш тәлимге де айрықша итибар қаратылып, «Үзликсиз билимлендириў системасын және де жетилистириў жолын даўам еттириў, сыпатлы билим хызметлери имканиятларын асырыў, улыўма орта билимлендириў сыпатын түпкиликли жақсылаў» хәм басқа да итибарлы мәселелерди стратегия сыпатында қояды. Сондай-ақ, «Жоқары билимлендириў системасын және де раўажландырыў ҳаққындағы» 2017- жыл 20-апрель күнги ПҚ 2909 –санлы Қарары, «Жоқары билимлендириў мәкемелеринде педагогика жөнелисинде арнаўлы сыртқы бөлимлерди шөлкемлестириў ҳаққында» 2017-жыл 9-августтағы Қарары, «Педагог кадрларды таярлаў, халық билимлендириў хызметкерлерин қайта таярлаў хәм олардың билимин асырыў системасын және де жетилистириў шара –илажлары ҳаққында» Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2017-жыл 26-сентябрь күнги Қарарлары баслаўыш тәлимди еле де жетилистириў, жақсылаў, келешегин белгилеўде белгили әҳмийетке ийе.

Педагогикалық институттың курамында 1966-жылы өз алдына «Баслаўыш тәлим методикасы» деген атама менен қәд көтерген бул кафедраның даўрықлы тарийхий басып өткен жолына итибар қаратсақ, оны педагогика илимлериниң докторы Жүмек Орынбаев, педагогика илимлериниң кандидаты, профессорлар Қутмамбет Қосназаров, Жумырбай Кайырбаев, филология илимлериниң кандидаты, доцент Қудияр Пирниязов, филология илимлериниң докторы Мақсет Айымбетов сыяқлы белгили инсанлар басқарған. Бүгинги күнге келип Қарақалпақстан Республикасы бойынша жәми 706 улыўма билим бериў мектеби болса, соннан 1-11-класслар бойынша 32943 оқыўшы билим алмақта. Атап айтқанда, түркмен классларда-1037 оқыўшы, рус классларда 37688, өзбек классларда 141947, қазақ классларда-20906, қарақалпақ классларда 115365 оқыўшы болса, айрықша атап өтиўимиз тийисли көрсеткиш усылардан баслаўыш класс оқыўшылары саны (1-4-класслар) 1-классларда -34224, 2-классларда 35855, 3-классларда-36631, 4-классларда-35741 оқыўшыларға тәжирийбели, терең саўатлы, искер баслаўыш класс муғаллимлери тәлим хәм тәрбия берип келмекте. Жаңа педагогикалық технологияларды меңгерген, компетентликке ийе оқытыўшыларды таярлаўда

Мектепке шекемги ҳам баслаўыш тәлим факультетиниң Баслаўыш тәлим ҳам спорт тәрбиялық ис тәлим бағдарында жәми 531 студент болып, соннан: тәлим қарақалпақ тилинде алып барылатуғын топарларда – 326, өзбек топарларында – 132, қазақ топарларында – 74, рус топарларында – 72, түркмен топарларында – 27 студент сапалы билим алмақта. Тәлим бес тилде алып барылады. Себеби, Қарақалпақстан Республикасында да улыўма билим бериў мектеплеринде де тәлим бес тилде алып барылып, қарақалпақ тилинде – 363, өзбек тилинде – 68, рус тилинде – 72, түркмен тилинде – 40, қазақ тилинде – 163 мектеп искерлик көрсетпекте. «Жоқары билимлендириў мәкемелеринде педагогика жөнелисинде арнаўлы сыртқы бөлимлерди шөлкемлестириў ҳаққында» 2017- жыл 9-августтағы Қарарына муўапық, қабыллаўда үлкен жаңалықлар жүз берип институтта Арнаўлы сыртқы бөлимде баслаўыш тәлим ҳам спорт тәрбиялық ис тәлим бағдарына абитуриентлер қабыл етилди. Бул бөлимде тәлим 3 тилде: қарақалпақ, өзбек, рус тиллеринде алып барылады. Атап айтқанда, Арнаўлы сыртқы бөлимде жәми-710 студент, соннан: 1-курсларда 209 (1-курс қарақалпақ топарларында – 81, өзбек топарларында – 102, рус топарында – 26 студент), ал 2-курста – 501, сыртқы бөлимде – 60, екинши қәнигеликте Баслаўыш тәлим ҳам спорт тәрбиялық ис қәнигелигинде 7 студент билим алмақта. Магистратураның 5А111701-Тәлим ҳам тәрбия теориясы ҳам методикасы (баслаўыш тәлим) қәнигелигинде 1-2-басқышларында 7 магистрант илим, билим сырларын үйренбекте.

Баслаўыш тәлимде сыр емес, шешилиўи тийис машқалалар әдеўир дәрежеде, улыўма билим бериў мектеплерин, аз комплектли баслаўыш мектеплерди жоқары билимли қәнигелер менен толықтырыў, имланы жетилистириў, баслаўыш класс сабақлықларындағы олқылықларды сапластырыў, заманагөй талапларға сәйкес қолланбалар, мийнетлер жаратыў, жаңа педтехнология, хабар технологияларын пухта меңгерген, қәбилетли, дөретиўши баслаўыш класс муғаллимлерин таярлап бериўде Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтымыз бәрқулла алдыңғы сапларда турады. Себеби, Баслаўыш тәлим-пүткил миллетимиз келешеги болған әдиўли перзентлеримизди, ертеңги күнимиз жеткиншеклерин тәрбиялаўда өз гиреўли орнына ийе болып қала бередиди.

1-СЕКЦИЯ
БАСЛАҰЫШ ТӘЛИМДИ ШӨЛКЕМЛЕСТИРИҰ
МЕТОДИКАСЫ ҲӘМ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

АСАР ҚАҲРАМОНЛАРИНИНГ ҰЗИГА ХОСЛИКЛАРИНИ
АНГЛАШ МАСАЛАЛАРИ

*Р.Ниёзметова – ТошДЎТАУ профессори,
педагогика фанлари доктори*

Адабий асарда тасвирланган қахрамонларнинг ҳаёти, адабий тақдири мисолида ўқувчиларга одамлар ўртасидаги ижтимоий-эстетик муносабатлар англатилади. ҳаётдаги турли-туман шахслар билан бўладиган мулоқот тавсифи ҳар бир инсонга хос фазилатлар умумлашмаси тариқасида бадиий адабиётда ўз аксини топиб келмоқда, бундан кейин ҳам қанчадан-қанча асарлар ана шу масалаларга бағишланадики, бу нарса одамларга хос хислатларнинг ниҳоятда ранг-баранг эканлигидан далолатдир. Асар қахрамонлари образлари мисолида ёшларни ижтимоий муносабатлар мазмуни, чунончи, яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва қабоҳат каби талай тушунчаларнинг моҳияти билан таништириш жараёни амалга ошади.

Шахснинг ахлоқий, интеллектуал фазилатларини англаш, аниқлаш, фарқлаш, мос сўз топиб аташ, одатда, катта қийинчиликлар туғдиради. Шахснинг хислатларини очувчи сўзларни билиб олиш ҳали шу сўзлар англатган тушунчаларни билиш деган гап эмас. Айниқса, кичик ёшдаги ўқувчиларнинг бундай сўз бойлиги чегараланган. Қолаверса, мактабда бундай тушунчалар махсус ўрганилмайди ҳам. Ўқувчи асар қахрамонининг фазилати мисолида шу асар муносабати билан хислат билдирувчи тушунчадан хабар топади. Шу сабабдан ҳам кичик ёшдаги ўқувчилар эмоционал сифатларни камдан-кам ажратадилар...”¹. “Хислатни тўғридан-тўғри аташ бола томонидан уларни қахрамоннинг хулқидан ёки кечинмаларидан ажратишга доир махсус уринишларни талаб этмаган ҳолда осон ўзлаштирилиши керакдай туюлади. Лекин шахснинг фазилатларини шунчаки аташ ёш китобхонга таъсир эта олмайди ва унинг ёдида қолмайди”². Л.Н.Рожинанинг аниқлашича, ахлоқий ва иродавий фазилатлардан шахсий ғурур ҳисси, ғурур, бурч ва масъулият туйғуси, сабр-тоқат, ўзини тута олиш, мақсад сари интиланлик тушуниш учун анча қийин бўлиб чиққан.

Хуллас, ўқитувчи, асосан, дарсга китоб олиб киради, болалар эса - ҳаётни! Ўқувчиларга яқинроқ туриш, уларнинг сўровларини тушуниш ва ифодалаш – ҳаётга яқинлашиш, китоб орқали болалар билан, яъни ҳаёт билан ишончли, чуқур алоқани мустаҳкамлаш демакдир.

Ўқитувчи ўқувчиларни у ёки бу адабий қахрамоннинг шахс сифатидаги фазилатларини англаш сари етаклаб борар экан, уларга ушбу қахрамоннинг ўз хатти-ҳаракатларидан кўзлаган мотивлари ва мақсадларини чуқурроқ тушуниб олишга, қахрамон образини чуқурроқ ва асарда тасвирланганига мос равишда идрок этишга ёрдам бериши керак. Қахрамон ўз хулқ-атворидаги баъзи жиҳатлар билан китобхонда ўзига нисбатан меҳр-муҳаббат уйғотса ҳам, унга нимага тақлид қилиш ва нимада тақлид қилмаслик лозим бўлган томонларини ажратиш масаласида ёрдам бериш керак.

---

¹ Рожина Л.Н. Психология восприятия литературного героя школьниками (II-VII классы). – М.: Педагогика, 1977. – 53 с.

² Ўша жойда 48-бет.

Маълумки, ўсмир ёшида *одамлар орасидаги муносабатларга* қизиқиш юзага келади. Бу даврда ижтимоий муносабатлар кечинмалар уйғотибгина қолмай, англаш ва ўйлаш предметига ҳам айланади. Лекин ўсмирлар асар қаҳрамонида юз бераётган жисмоний ва ақлий, ахлоқий ўзгаришлар туфайли ўзларида юзага келаётган кечинмаларни баъзан тушунмайдилар ёки етарлича тушуниб етмайдилар.

Асар қаҳрамонлари китобхонга тенгдош бўлсалар, уни қаҳрамонларнинг бир-бирларига ёрдам беришга тайёрлиги, бир-бирига берган сўзларининг устидан чиқишга ҳаракат қилишлари, ростгўйликка интилишлари ва бошқа фазилатлари ўзига тортади, айрим салбий хислатлари уларни ранжитади, ана шу хислатларга қарши туриш туйғусини уйғотади.

Асар қаҳрамони фазилатларини ўрганиш иши ўқувчини маънавий жиҳатдан бойитишига шубҳа йўқ. Лекин унинг ўз ўлчовлари борлигини ҳам унутмаслик керак. Таълим жараёнида ўқувчига асар қаҳрамонига мустақил равишда тавсиф бериш ишониб топшириб қўйилса, яъни ўқитувчи уни йўналтириб турмаса, баъзан нотўғри баҳоларини тузатиб бормаса, маънавий бойишда сусткашликка йўл қўйилади. Ўқувчилар ўзбек мумтоз адабиёти асарларини ўрганаётганда қаҳрамонларнинг руҳий ҳолатлари, шахсий фазилатлари билан боғлиқ бир қатор нотаниш тушунчаларга дуч келадилар. Уларнинг асл моҳияти англамасе ёки улардаги жиддий ахлоқий-маънавий муаммоларнинг замонавий аҳамияти очиб берилмасе, улар ўқувчилар учун кизиқарли бўлмайди. Зеро, “Ўтмиш асарлари ўқувчилар учун тушунарли ва уларнинг сеvimли китобларига айланиши учун бугунги кунда ўқувчиларга тушунарли ва яқин “таянч” муаммолар, хис-туйғуларни топиб, кўрсатиб бериш керак”³. Дарҳақиқат, ёшларнинг қувончию ташвишлари, қайғуларини умидларига туташ келадиган долзарб муаммолар кўтарилган асарлар улар онгида юксак ҳаётий принципларнинг тиниқлашувига ёрдам бера олади.

Бадиий асарларнинг маълум бир қисми болалар учун махсус атаб ёзилмаган, болаларнинг тушунишларига мослаштирилмаган, бинобарин, ўсиб бораётган китобхон ўқитувчи ёрдамида “ўзидан юқори кўтарилиши” керак.

Ҳ.Каримов академик Д.С.Лихачевнинг қуйидаги фикрини ўринли келтиради: “...давр инсонни четлаб, ҳеч нарса ярата олмайди. Давр инсон ва унинг мақсади орқали таъсир омилига айланади. Бунда у ҳар кимга ҳар хил таъсир этади”⁴. Бошқача айтганда, ҳар бир асар кенг китобхонлар оммасини назарда тутиб ёзилса-да, уни тўғри тушуниш, муаллиф фикрларини қабул қилиш-қилмаслик, эстетик таъсирланиш хусусийлик касб этади⁵.

Бу жараёнларда яна бир нарсани эсда тутиш лозим бўлади. Гап шундаки, олам ҳодисаларидаги қонуниятлар қанчалик ягона ва умумий бўлмасин, уларни қабул қилиш, идрок этиш шунчалик хилма-хил ва ранг-барангдир. Бошқача айтганда, “Ҳар бир асар кенг китобхонлар оммасини назарда тутиб ёзилса-да, уни тўғри тушуниш, муаллиф фикрларини қабул қилиш-қилмаслик, эстетик таъсирланиш хусусийлик касб этади”⁵. Йирик танқидчи ва адабиётшунос О.Шарафиддиновнинг бу ҳақдаги фикрлари янада эътиборлидир: «Бу ўринда китобхоннинг роли ҳақида ҳам алоҳида

³ Баевский В.С. Вопросы методики воспитания литературного вкуса на уроках литературы в старших классах.-АКД пед.наук. –М., 1965. –19 с.

⁴ Каримов Ҳ. Ҳозирги ўзбек насрида ҳаёт ҳақиқати ва инсон концепцияси (70-80-йиллар). Филол.фан.доктори ... дисс.автореферати. – Тошкент: 1994. – 3 бет.

⁵ Матжон С. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар: Ўқитувчилар учун методик қўлланма. - Т.: Ўқитувчи, 1996. – 18 б.

гап айтиш керак. Бадиий асар китобхон учун яратилади, унинг гўзаллиги, ундаги туйғулар, фикрлар ўқувчи қалбида акс садо бериб унинг қалбида ҳам гўзаллик туйғусини уйғотса, унинг қалбидаги ҳисларни алангалатса, уларнинг қўшилишидан асарнинг таъсир кучи вужудга келади. Бироқ китобхон ҳар хил бўлади. Уларнинг баъзилари ўткир дидли, чуқур билимли бўлса, баъзилари ҳали адабиётнинг гўзалликларини тўғри пайқай олмайдиган, улардан етарли баҳра ололмайдиган бўлади. Бинобарин, санъат ва адабиётнинг тарбиявий роли, улардан максимал фойдаланиш ҳақида гапириш ўқувчининг эстетик дидини, бадиий адабиётга тўғри муносабатини тарбиялаш ҳақида ҳам гапириш демакдир»⁶.

Бадиий асарларда санъаткор инсон руҳиятининг янги қирраларини очади, “кашф этади”, бошқача айтганда, янгилик яратади. Бу янгиликларнинг асосий қисми муайян миллатнинг оламни кўриш ва ҳис этиши билан ҳам чамбарчас боғлиқдир. “Миллий мавқе (позиция) ҳар бир миллатнинг ахлоқий-эстетик анъаналари билан белгиланади. Асосан айна шу анъаналар ҳар бир шахснинг китобхонлик диди, унинг ҳаётни образли идрок этиш тизими, ўзга адабиётга берадиган баҳосини шакллантиради”⁷. Демак, бадиий адабиёт намуналари билан танишиш замирида шу адабиётга эга бўлган халқнинг миллий анъаналари, кадриятлари, бадиий-эстетик олами билан ҳам танишиш демакдир. Зеро, «бадиий адабиётнинг фойдалилиги асарда фақат шу бугун учун хизмат қилувчи бирон маслаҳат ёки консультациянинг мавжудлиги билан эмас, «яхши одам бўл, ахлоқли бўл, одобли бўл» деган қуруқ насихатлар билан эмас, балки ҳар қандай асарнинг онгимизга ва қалбимизга берадиган озиғи билан, дунё ҳақидаги билимларимизни бойитиши, маънавий дунёмизни кенгайтириши, гўзаллик туйғусини ўткирлаштириши, ҳисларимизни тарбиялаши билан ўлчанади.

Ўқувчиларни бадиий асар қаҳрамонларига танқидий баҳо беришга ўргатадиган дарслар анъанавий дарслардан тубдан фарқ қилади. Бундай дарсларда ўқувчилар ўқитувчининг айтганларини бажарадиган объектликдан дарс жараёнида фаол ҳаракатланувчи субъектларга айланадилар. Улар олдиларига қўйилган мураккаб масалалар, саволлар, топшириқлар устида ўйланадилар, изланадилар, қайта-қайта бадиий матнга мурожаат қиладилар, бир-бирлари билан фикр алмашадилар, бадиий асар ва ундаги образларни ҳар хил ракурсларда таҳлилга тортадилар. Бу жараёнда, ўз-ўзидан ўқувчида бадиий матнга нисбатан ижодий муносабат шаклланади. Чунки асарнинг моҳиятига кирилгани сари у англонади, англогани сари руҳиятда маълум туйғулар пайдо бўлади. Руҳиятда қаҳрамонларга нисбатан муҳаббат ёки нафрат, ачиниш ёхуд ғазабланиш ҳисси, уларга кўмаклашиш, дардларини бўлишиш эҳтиёжи пайдо бўлади. Ўқувчи кўнглида бадиий матн муҳокамаси асносида пайдо бўлган бундай туйғулар уни матннинг моҳиятига чуқурроқ киришга, оқибатларнинг сабабларини яхшироқ ўрганишга, қаҳрамоннинг шахси, хатти-ҳаркатларини тафтиш қилишга ундайди. Шу аснода бадиий асар қаҳрамонларига муносабат билдирилади ва баҳоланади. Адабий таълим учун асар ёки ундаги тимсолларга нима учун шундай баҳо берилганлигини асослаб бериш ўта муҳимдир. Бундай вазиятларда ўқитувчи

---

⁶ Шарафиддинов О. Биринчи мўъжиза. Адабий-танқидий мақолалар. –Т: 1979. - 21 б.

⁷ Зальдинер М.А., Тодоров Л.В., Губина Ф.И. Методика преподавания русской литературы в старших классах национальной (узбекской) школы. Под общей ред. проф. М.А.Зальдинера. – Т.: Ўқитувчи, 1980. – 26 с.

кузатувчи, мувофиқлаштирувчи, йўналтирувчи ва умумлаштирувчи мавқени эгаллайди.

Ўқувчиларни бадиий асар қаҳрамонларини баҳолашга ўргатувчи адабиёт дарсларининг турли типлари ва кўринишлари мавжуд. Дарснинг алоҳида усуллари мактаб амалиётида намоён бўлади. Бундай дарслар ўқитувчиларнинг амалий фаолиятида алоҳида ўрин эгаллайди. Ўқувчиларни бадиий асар қаҳрамонларини таснифлашга ўргатадиган дарслар ўз мақсадига кўра ўқувчиларнинг танқидий ҳамда эстетик тафаккурлари, бадиий ҳис-туйғулари, бадиий асарни идрок этиш кўникмалари, образли тафаккурларини ўстириш, улар онгини тимсоллар ёрдамида бойитиш, ахлоқий, эстетик, ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, маънавий тарбиялаш, ўқишга ижобий муносабат уйғотиш, бадиий асар ва санъат намуналари билан мунтазам мулоқот қилишга эҳтиёж ҳосил қилиш, бадиий асарларни мустақил таҳлил қилиш, уларни баҳолай олиш, қизиқарли бадиий асарларни мустақил излаб топиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ СПОРТГА БЎЛГАН ҚИЗИҚИШЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ

*Маъмуров Баҳодир Бахишуллаевич,
Бухоро давлат университети
Жисмоний маданият факультети декани,
педагогика фанлари доктори, доцент*

Ижтимоий тараққиётнинг замонавий босқичи узлуксиз таълим тизими олдига ёш авлодни ҳар томонлама баркамол этиб тарбиялаш вазифасини қўймоқда. Замонавий ишлаб чиқариш дунёқараши кенг, тафаккури бой ҳамда билим даражаси чуқур бўлган бошланғич синф ўқувчиларини спортга бўлган қизиқишларини шакллантиришда инновацион ёндашувни тақозо этмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.08.2018 й. N ПҚ-3907 сонли “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида” Қарорида мамлакатимизда баркамол авлодни шакллантириш, ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмонан соғлом этиб тарбиялаш, уларни олиб борилаётган ислохотларнинг фаол иштирокчисига айлантиришга қаратилган чора-тадбирлар изчил амалга оширилаётганлигига қарамай “ўқувчи-ёшларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш учун зарур бўлган маданий-кўнгилочар объектлар, мактабдан ташқари таълим муассасалари, шу жумладан, жойларда турли ижодий ва таълим тўғарақлари, спорт секцияларининг етишмаслиги болаларнинг соғлом руҳда тарбияланишига ва тўғри ҳаёт йўлини танлашига салбий таъсир кўрсатмоқда” [1] деган фикрлар эътироф этилган. Айтиш жоизки, бошланғич синф ўқувчиларини спортга бўлган қизиқишларини шакллантиришда инновацион ёндашувлардан самарали фойдаланиш, уларнинг жисмоний тарбия ва спорт билан мунтазам шуғулланиши учун шарт-шароитлар яратиш, улар ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш бугунги кун тартибига қўйилган долзарб масалалардан биридир.

Жисмоний маданият фани асосларини ташкил этувчи аниқ предмет ва ҳодисалар билан танишиш, уларнинг моҳиятини англашга интилиш бошланғич синф ўқувчиларининг билиш фаолиятларини жадаллаштиради, уларда спортга йўналтирилган фаолликни қарор топтиради. Таълим жараёнида ўқувчиларни спортга бўлган қизиқишларини уйғотиш “кичик ёшдаги ўқувчиларнинг спорт воситалари ва

анжомларини тўғри танлаш ва уларни амалиётда қўллаш жараёнида амалга оширилади. Шунингдек ўқувчиларнинг бўш вақтларини тўғри ташкил этиш ҳам ижобий самара беради. Сир эмаски, бугунки кун ўқувчиларимиз спорт ўйинларидан кўра бўш вақтларини кўпроқ компьютер ва телефонга қаратишади. Бу эса уларнинг нерв системасига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Демак, бўш вақтни ташкил этиш боланинг кун тартиби билан узвий боғлиқдир. Қатъий кун тартибининг йўлга қўйилиши бекорчиликка йўл қўймайди. Болалар бўш вақтини ташкил қилишда нималарга эътибор бериш лозим:

1. Болаларнинг китобхонлик даражасини ошириш; уларнинг мустақил мутолаа қилишига шароит яратиш, вақтли матбуот материаллари билан таништириб бориш;
2. Жисмоний маданиятни ривожлантириш (спорт мусобақалари, спортга оид тасвирий кўرғазмалар, спорт усталари билан учрашувлар);
3. Оилавий спорт тадбирларни ташкил этиш;
4. Жисмоний чиниқишга доир тадбирлар (спорт-соғломлаштириш мусобақалари, кўрик танловлар, спартакиада, универсиада, олимпиада ва бошқалар);
5. Ақлий камолотни ривожлантиришга доир тадбирлар (фан тўғараклари, фан олимпиадалари, бирлашмалар, марказлар, ижодкорлар танловлари);
6. Миллий ва маданий-маърифий кадриятлар билан боғлиқ тадбирлар (анъаналар, удумлар, байрамлар, сайрларда қатнашиш, миллий спорт ўйинлари билан шуғулланиш ва ҳоказолар).

Бошланғич синф ўқувчиларини спортга бўлган қизиқишларини шакллантиришда ҳар бир педагог таълим ва тарбия жараёнини ўз имконияти, касбий маҳоратидан келиб чиққан ҳолда ижодий ташкил этиши ва инновацион технологиялардан фойдаланиши лозим. Қандай шакл, метод ва воситалар ёрдамида ташкил этилишидан қатъи назар педагогик технологиялар:

- педагогик фаолият (таълим-тарбия жараёнининг) самарадорлигини ошириши;
- ўқитувчи ва таҳсил олувчилар ўртасида ўзаро ҳамкорликни қарор топтириши;
- таҳсил олувчилар томонидан ўқув предметлари бўйича пухта билимларнинг эгалланишини таъминлаши;
- таҳсил олувчиларда мустақил, эркин ва ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантириши;
- таҳсил олувчиларнинг ўз имкониятларини рўёбга чиқара олишлари учун зарур шартшароитларни яратиши;
- педагогик жараёнда демократик ва инсонпарварлик ғояларининг устуворлигига эришишни кафолатлаши зарур. [3]

Биз биламизки, педагогик технологиялардан мажбуран фойдаланиш мумкин эмас. Аксинча, тажрибали педагоглар томонидан асосланган ёки улар томонидан қўлланилаётган илғор технологиялардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш билан бирга, уларни ижодий ривожлантириш мақсадга мувофиқдир.

Педагогик адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, интерфаол метод технологиясининг моҳияти таҳсил олувчиларнинг ижодкорлигига таяниш ва дарсда эркин баҳс-мунозара шароитини туғдиришдан иборатдир.

Жисмоний тарбия дарслари жараёнида ўқувчиларга спорт турлари (волейбол, футбол, теннис, баскетбол) ҳақидаги назарий билимларни бойитиш жараёнида бир нечта интерфаол методлардан фойдаланиш ижобий самара беради. Бу методикаларга кўра жисмоний тарбия дарсларини олиб бориш бир неча босқичга бўлинади:

1. Чақирик босқичи. Бу босқичда таҳсил олувчиларни фаоллаштириш, мавзуининг мазмун-моҳиятига кириб бориш, уни англаб етиш жараёнига тайёрлаш мақсади кўзда тутилади.

2. Фикрий ҳужум. Бу усул дарснинг бошланишида ёки исталган жойида қўлланилиши мумкин. Бу босқичда муаммо таҳсил олувчиларга фикрий ҳужум йўли билан берилади ва уларнинг фикрлари орқали олинади.

3. Англаш босқичи. Мавзуга оид хулосавий фикрлар эшитилади ва ўқитувчи томонидан янги фикрлар томонидан тўлдирилади.

4. Фикрлаш босқичи. Мавзу юзасидан ўзлаштирилган билим ва тушунчаларни қисқа жумлаларда ёзма равишда баён қилиш топширилади. Бу топшириқни бажариш учун синф гуруҳларга бўлинади. Ҳар бир гуруҳ топшириқ бўйича ўз фикрини ёзади ва ҳар бир гуруҳ вакили бажарилган топшириқни бошқаларга маълум қилади.

Гуруҳлар билан ишлаш фақат фикрлаш босқичида эмас, балки биринчи босқичдан бошлаб йўлга қўйилиши мумкин. Таҳсил олувчиларни гуруҳларга бўлиб ишлаш учун қуйидаги талабларга амал қилиш зарур:

1. Гуруҳларга ажратиш ўқитувчи томонидан амалга оширилади.

2. Ҳар бир гуруҳга раҳбар тайинланади.

3. Ҳар бир гуруҳдаги таҳсил олувчилар билим даражасининг тенг бўлишига эришиш керак.

4. Гуруҳ доира шаклида ўтириши лозим.

5. Иш жараёнида ҳар бир гуруҳнинг фаолиятига, ғояларига эътибор берилади.

Булардан ташқари гуруҳларга аниқ йўл-йўриқ кўрсатиш, топшириқларни бажариш учун етарли вақт ажратиш, кучли гуруҳларни рағбатлантириб бориш, ишнинг натижасини баҳолаш кабиларга ҳам аҳамият бериш муҳим ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда бошланғич синф ўқувчиларини ёш хусусиятлари ва мавзу моҳиятидан келиб чиқиб жисмоний маданият дарсларини қизиқарли инновацион ёндашувлар асосида ташкил этиш ўқувчиларда мустақил ижодий тафаккурни ўстириши билан бир қаторда жамоа психологияси ва спорт йўналишидаги назарий билимларни эгаллаши ва амалий фаолиятига қўллаш учун хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.08.2018 й. N ПҚ-3907 сонли “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида” Қарори www.lex.uz

2. Маъмуров Б.Б. Оилада соғлом бола тарбияси. Т.: “Турон Замин зиё” 2014 й - 226 б

3. Педагогик технология: муаммо ва истиқболлар (замоновий педагогик технологиянинг илмий-назарий асослари). Муаллифлар гуруҳи. / Т.: ОЎМКХТМ, 300 бет.

ЮСУП ХАС ҲАЖИБ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ТӘЛИМ- ТӘРБИЯ ҲАҚҚЫНДА ПИКИРЛЕР

*У.Сейтжанова-педагогика илимлериниң кандидаты, доцент
Д.Исмайлова-ҚМУ оқытыўшысы*

Юсуп Хас Ҳажиб пўткил Орта Азияда өз тәлим-тәрбиялық көзқараслары менен даңқ таратқан көрнекли шайыр хәм алым. Ол XI әсирлерде жасап өткен.Өз

шығармалары менен гүллән шығыс еллерине танымалы. Оның ең белгили, өлмес шығармаларынан бири «Бахытқа баслаўшы билим» ямаса («Қутадғу билиг») шығармасында инсан баласының камалатқа келиўинде тәлим-тәрбияның хызмети ҳаққында терең пикирлерди билдирген. Бул тәрәпинен оны өз дәўириниң белгили педагог-тәрбияшысы деп баҳалаўымыз мүмкин.

Юсуп Хас Хажиб шаңарақ, турмыслық машқалаларға да кеўил бөледі. Ол өз пикирлеринде инсанларды шаңарақ қурыўдан баслап перзент тәрбиялаў, шаңарақтың материаллық жақтан тәмийинлениўине де жуўапкерлик миннети хәр бир инсанда болыў кереклигин айрықша атап өтеді. «Қутадғу билиг» шығармасында жигитлик, кекселик дәўирлери ҳаққында өз қарасларын келтиреді. Әсиресе, жигитлик дәўирден дурыс пайдаланыў, ўақытты бос, бийкаршы нәрселерге сарпламаў, алтын ўақыт хәм дәўирди парқлап билиў, жигитлик дәўирде, әсиресе, ғаррылық дәўирдин ғамын жеў кереклиги сыяқлы ең зәрүр нәрселер ҳаққында да усынысларын береді. Юсуп Хас Хажиб өз шығармаларында инсанның ҳақыйкый камалатқа жетисиўинде ақылы хәм әдеп-икрамлық тәрәптен ғана емес, ал физикалық тәрәптен де саламат болыў кереклигине айрықша дыққат –итибар қаратады. Ол «Қутадғу билиг» шығармасында тәлим-тәрбия бойынша өз илимий көзқарасларын да усынады. Әсиресе, инсан баласының хәр түрли мәресимлер, жыйынлар, басқоспа зыяпатларда өзін тутыўы, әдеп-икрамлық қағыйдаларына бойсыныўы ҳаққында да пикир жүритип, инсанның мийман болыў, мезбан сыпатында қонақ күтиў мәденияты, азадалық, пухталықтың өзине тән тәртип қағыйдалары, өзін тутыў этикети ҳаққында да нәсиятлар береді. Атап айтқанда, Юсуп Хас Хажибтиң «Қутадғу билиг» шығармасында әсиресе, сырттан келген елши адамлардың патша сарайында, патшаның алдында, той- бәзимлерде, аза хәм лазымларда, мийманға барғанда адам өзін қалай услап тутыўы, қандай етип сөйлеў мүнәсибетинде болыўы, басқаларда тәсир қалдырыўы, қыймыл-хәрекеті, әдеп-икрамлылық мәселелери ҳаққында баҳалы пикирлерин келтирип өтеді. Бул илимий пикирлери бүгинги күн тәрбия системасында да оғада актуаль машқалалардан саналады. Сондай-ақ, Юсуп Хас Хажиб адамлар менен, этираптағы жасы үлкен, жасы киши менен қарым-қатнаста қопал, менмен мүнәсибетте болмаў кереклиги, ал ортадәрмиян жол тутыўды усынады.

Сонда ғана дос адамды душпанға айландырып алмайсаң, ийгиликли ислер, жақсылықлар әмелге аса береді деп тәлим-тәрбиялық пикирлерди айтады. Юсуп Хас Хажибтиң «Қутадғу билиг» шығармасында жумбақларды шешиў усылынан да пайдаланады. Бул усыл болса оқыўшыларды шығармаға қызықтырады.

Бүгинги күнде де оқытыўда жумбақ, жасырылған формадағы мәселелер, машқалалы тәлимнен өнимли пайдаланамыз. Демек, бул тәрәпинен қарағанымызда, «Қутадғу билиг» шығармасы хәр қандай инсанды кәмилликке жеткериўдиң барлық мәселелери өз көринис хәм мазмунына ийе. Шығарма тилинде баянланған тәрбия мәселелери адам қандай жаста, қандай лаўазымлы мәнсапта болмасын, қандай дәрежеде болмасын, әпиўайы, қарапайым кәсип ийесинен ел басқарыўшыға шекем өзін услап тутыў әдебин, әдеп-икрамлықты үгит нәсиятлаўшы әхмийетке ийе. Жуўмақлап айтқанда, Юсуп Хас Хажибтиң «Қутадғу билиг» шығармасында сөз етилген тәлим-тәрбиялық пикирлер әсирлер өтсе де өз баҳасын, күшин жойтпайды хәм тәрбия, илим дүньясында өз салмағына ийе болып қала береді.

Әдебиятлар

1. Мәмбетов. Қ. Ерте дәўирдеги қарақалпақ әдебияты. Нөкис.: Билим. 1992.
2. Худайқулов К.Ж., Қундузова Н.Р. Тәрбиявий ишлар методикасы. Тошкент.: 2017.

O'ZBEK TILIDAN AMALDAGI O'QUV DASTURINI TAKOMILLASHTIRISHNING ASOSIY MASALASI

*R.A.Yo'ldoshev - pedagogika fanlari nomzodi,
O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan xalq ta'limi xodimi*

O'zbekiston jahon tajribalarini hisobga olgan holda o'z taraqqiyot yo'lini o'zi belgilab, shu yo'ldan og'ishmay ilgarilayotgan ekan, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida, jumladan ta'lim va tarbiyada ham shunday yo'l tutilishi kerakligi tabiiy. Umamta'lim maktablari o'quv dasturlari ham bunday rivojlanishdan chetda qolmasligi lozim. Shu bois ta'lim rus va qardosh tillarda olib boriladigan maktablar uchun yaratilgan «O'zbek tili fani o'quv dasturi»ning tuzilishi va mazmunini takomillashtirish ijtimoiy hayot ravnaqi, yildan-yilga yaratilayotgan ilmiy-metodik yangiliklar taqozosi sanaladi.

Ma'lumki, rus tili flektiv tillar oilasiga mansub bo'lib, u fleksiyalar (okonchaniyelar) tili sanalsa, o'zbek tili affiksallik tillar oilasiga kirib, affikslar (qo'shimchalar) tili hisoblanadi. Affikslarning tabiati boshqa, fleksiyalarning tabiati boshqa. Masalan, rus tilida, odatda, so'zga birdan ortiq ma'noli bitta fleksiya qo'shiladi: *dyue* (birlik, datelniy padejni anglatuvchi, jenskiy rodga xos - **e** fleksiyasi), *e cadax* (ko'plik, predlojniy padejni anglatuvchi, mujskiy rod otlariga xos -**ax** fleksiyasi). Fleksiyaning o'ziga qarab uning ma'nolarini o'rgatish qiyin, ya'ni rus tilida ta'lim mazmunini belgilashda fleksiyalarga tayanishning iloji yo'q. O'zbek tilida bir so'zga bitta va ikki yoki undan ortiq qo'shimcha ma'lum tartibda qo'shiladi. Masalan, *havoga, yulduzlarga, niyatlarimizga, orzularingiznimi*. O'zbek tilida bir asosiy ma'no uchun bitta affiks ajratiladi. Demak, o'zbek tilidan ta'lim mazmunini tayin etishda qo'shimchalarga tayanishning iloji bor. Shunday bo'lgach, fleksiyalarni o'rgatish metodikasi affikslar ustida ishlash metodikasidan butunlay farqli bo'lishi kerak edi. Shundan ham ayon bo'ladiki, grammatik materiallarni o'zbek tilining tabiatiga monand tanlash va sinflar bo'yicha taqsimlash o'quv dasturini takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biriga aylanishi darkor.

Mavzuviylik asosida tuziladigan dasturda korsatiladigan nutq ostirish mavzusi qaysi til hodisalarini tanlash zarurligiga ishora qiladi. Masalan, «Oila» mavzusi so'zlovchini *bizning oilamiz, oilamizda, otam, otamning oti, ishchi bo'lib* va boshqalar bu sinfda o'rganilmaydigan so'z shakllari hamda birikmalarini ishlatishga undaydi. Bunday paytda grammatik materiallar taqsimoti bilan ta'lim bosqichiga ko'ra mavzuni belgilash muddati o'rtasida nomuvofiqlik yuzaga keladi. Bunday bo'lmasligi uchun grammatik materialdan kelib chiqib, shu grammatik material qatnashadigan mavzu tanlanishi to'g'ri bo'ladi. Egallik qo'shimchalari, egallik qo'shimchasini olgan otlarning turlanishi, ko'makchi vazifasidagi *bo'lib, bilan* kabi so'zlar o'tilgandan keyingina «Oila» mavzusi kiritilishi kerak. Demak, mavzuviylik grammatik materiallarni o'rganish ishlarini rejalashtirishda katta qiyinchiliklar tug'diradi.

«Ozbek tili fani oquv dasturi»ning 2-sinf qismida 31-darsdan boshlab «Nutq namunalari» rukni ostida savol-javoblar yoki soz shakllari, soz birikmalari va gaplar namunalari berilgan. Ularda aks etgan grammatik vositalar ta'lim mazmunida qaydlanmagan grammatik materiallardir. 31-darsga qadar «Talaffuz», «Oqish», «Yozish» ruknlari berilgan bolib, ularda asosan sozlarni organish kozda tutilgan. Dars mavzusi sifatida harflar korsatilgan (masalan: 23-24-mavzu. Sh, Ch harflari kabi. Lekin birinchi mavzuning ozidagina ham kelishin, ham egallik qoshimchalari nutq namunalari berilgan:

1-mavzuning nutq namunalari quyidagilardan iborat: – Bu kim? – Bu men. – Siz kimsiz? – Ism *familiyangizni* ayting. – Ismim Alisher. – *Familiyam...*

Bu yerda *familiyangizni, familiyam* soz shakllari egalik va kelishik qoshimchalari bilan murakkablashgan. Nutq namunalari kiritila boshlagan 31-darsdanoq *archamizni* kabi soz shakllari faollashtira boshlangan. Ba'zi namunalarda komakchili birikmalar, komakchi fe'li birikuvlar (*artib qo'y*) uchraydi.

Aytmoqchimizki, til hodisalari asosan nutqiy mashqlarda soz orgatish ehtiyoji bilan tanlangan. Dasturda ta'lim mazmunni maqsadga muvofiq tarzda tayin etish uchun esa mavuviylikdan voz kechish kerak.

Ilmda grammatik materiallarni tilimizning ayni affiksallik xususiyatlari, sozlarning morfologik jihatdan, gaplarning sintaktik tomondan murakkablashib borishi asosida belgilash lozimligi o'zining nazariy isbotini topgan¹. Lekin o'zbek tilidan tuzilgan amaldagi o'quv dasturida bu masalaga yetarli e'tibor bilan qaralmagan. Tabiiyki, flektiv til o'quv dasturi ta'sirida tuzilgan «O'zbek tili» dasturida affiksallik o'zbek tilining qonun-qoidalarini hisobga olish qiyin bo'lgan.

Dasturda, bizningcha, til hodisalari sinfdan sinfga shaklan, ya'ni ikki va undan ortiq qo'shimcha hisobiga darajalangan holda murakkablik kasb etgan so'z shakllarini ifodalashi kerak. Masalan, harakat nomini hosil qiluvchi **-sh, -ish** qo'shimchalarini o'zlashtirish quyi daraja bo'lsa, **-sh, -ish** shaklidagi harakat nomining mos egalik qo'shimchasi bilan qo'llanishi ikkinchi daraja, kelishik shaklida kelishi navbatdagi murakkablashish holati hisoblanadi. Ularni alohida-alohida ko'proq o'quv soati ajratgan holda o'rganmaslik nutqda ishlatish saviyasida o'zlashtirish imkonini bermaydi. *Ish* so'zining ma'nosini anglab turib, uning *ishlarida* shaklini tanimay turadigan, so'zning bir tovushi boshqa tovush bilan almashganda butunlay boshqa-boshqa so'zlar (qo'l, qul, ko'l, kul) yuzaga kelishini bilgan o'quvchi uchun so'zning morfologik shakllar bilan murakkablashib borishi lozim.

Dasturning 5–9-sinflar qismida asosan morfologiya va sintaksisning tizimli kursiga doir materiallar kordsatilgan. Bunday materiallar rusiyazabon oquvchilarning o'zbek tilini organish xususiyatlariga mutlaqo mos kelmaydi.

Dasturni grammatik materiallari jihatidan takomillashtirish chorasi – birinchi navbatda ta'lim mazmunida ayni affiksallikning o'ziga xosligini to'liq aks ettirish maqsadga muvofiq.

ҲАМКОРЛИҚДА ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ ЁШЛАРНИ ЖАҲОН МИҚЁСИДА СТРАТЕГИК ШЕРИКЛИККА ЎРГАТИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА

*З.К.Курбаниязова - НДПИ «Бошлангич таълим» кафедраси доценти,
педагогика фанлари номзоди*

Бугунги кунда юртимизда сиёсий, ижтимоий, иқтисодий соҳаларнинг барчасида илғор тажрибаларни ўрганиш, уларни ижтимоий ҳаётимизга олиб киришга доир ривожланган давлатлар билан ҳамкорлик ишларини йўлга қўйиш жамиятимизнинг барча соҳаларида юқори самарадорликка эришиш шартларининг бири бўлиб, давр талаби бўлган ижтимоий буюртма сифатида намоён бўлмоқда. Чунки, юртимизнинг тараққиёти энг аввало ҳар бир соҳага илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш, таҳлил этиш, саралаш, инновацион янгиликларни ва чет эл инвестицияларини олиб киришга боғлиқ. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да “Мамлакатни ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича вазифаларни амалга

---

¹ Ўлдошев Р.А. Ўзбек тили дарсларида ўқувчиларнинг оғзаки нутқини уларни кўп гапиртириш орқали ўстириш методикаси (Таълим рус тилида олиб бориладиган мактаблар мисолида): Монография. – Тошкент: «Fan va texnologiya», 2012. – 212 б

оширишда **ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг** самарасини оширишга қаратилган давлат-хусусий шерикликнинг замонавий механизмларини жорий этиш» лозимлиги алоҳида эътироф этилган.

Ривожланган давлатлар билан сиёсий ва иқтисодий ҳамкорлик қилиш билан бир қаторда ёшларга таълим-тарбия бериш жараёнида ҳам хорижий давлатлар билан ҳамкорликда ишлаш юртимизда ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг алоҳида қирраси бўла олади. Юқорида таъкидлаб ўтган «Ҳаракатлар стратегияси»нинг таълим ва фан соҳасини ривожлантиришга қаратилган 4.4. бандида «Илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, олий ўқув юртлири ва илмий-тадқиқот институтлари ҳузурида ихтисослаштирилган илмий-экспериментал лабораториялар, юқори технология марказлари ва технопаркларни ташкил этиш» вазифаси кўндаланг кўйилган. Бу вазифаларнинг бажарилиши энг аввало кадрларнинг салоҳияти билан боғлиқ. Салоҳият эса касбий билимлар билан бир қаторда соҳадаги илғор тажрибаларни ўрганиш, уларни амалиётга олиб кириш билан боғлиқ бўлиб, у ўз навбатида соҳа ходимлари билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик ва шериклик қилишни талаб этади. «Ҳамкорлик» тушунчасини педагогик нуқтаи назардан кўйидагича изоҳлаш мумкин:

1. **Ҳамкорлик** – бу шахснинг устуворлигига йўналтирилган тарбия жараёнининг алоҳида тамойили бўлиб, унинг ўз-ўзини англаши, ўз-ўзини ривожлантириши ва ўз-ўзини ҳаракатга келтириши учун қулай шароит яратишдир. У субъектлараро алоқалар асосида катталар ва болаларнинг ҳамкорликдаги ҳаёт фаолиятини ташкил этишга доир ўзаро таъсирларда диалогни сақлаш, шахслараро муносабатларда эмпатияга эга бўлишни билдиради;

2. **Ҳамкорлик** – бу конфликтли вазиятларда ўқитувчи ҳаракати стратегиялари турларининг бири бўлиб, иккала томоннинг ҳам мотивлари, қизиқишлари, талаб ва эҳтиёжларини қаноатлантиришдир.

Таълимни соҳасидаги ўзаро ижтимоий манфаатли ҳамкорликни амалга оширишнинг асосий шартларидан бири – бу бўлажак ўқитувчиларни ушбу жараёнларга тайёрлашдан иборатдир. Шунинг учун ҳам бугунги кунда педагогиканинг алоҳида тармоғи бўлган ҳамкорлик педагогикасининг кўринишлари амалиётда синалмоқда. Чунки ҳамкорлик педагогикаси ХХ асрнинг иккинчи ярмида педагогикадаги янги йўналиш сифатида шаклланган. Таълим ва тарбиялашнинг анъанавий технологияларидан фарқли улароқ ҳамкорликда ўқитиш самарали технология эканлигини жаҳон тажрибасида алоҳида эътироф этилмоқда. Чунки бу технология таълим ва тарбиянинг вазифаларини ҳар томонлама ҳал қилиш имкониятига эга. Яъни мазкур технология билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш мақсадига эришиш билан бир қаторда талабаларнинг коммуникатив кўникма ва малакаларини тарбиялайди, уларнинг ижтимоий муҳитга ижтимоийлашувига ёрдам беради, талабаларнинг нафақ дарс жараёнида, балки ҳаётда ҳам дўстлашиб қолишига имконият яратади. Чунки ҳамкорлик ўқитиш муҳити шароитда кўйидаги ишлар амалга оширилади:

- ўқув материалларини таҳлил қилиш жараёнларида кичик гуруҳларда талабаларнинг бир-бирини эшитиб билиши, шерикларининг фикр ва мулоҳазаларига ҳурмат билан қараши;

- машғулотларда талабаларнинг бир-бирига бўлган хайрихоҳлик муносабатларини шакллантириш;

- шерикларининг муваффақиятли чиқишлари ва ўқув материалларини чуқур ўзлаштиришлари учун ўз-аро ёрдам бериши;

- ўқув материалларини тақдимот қилиш жараёнида ўртоғини қўллаб – қувватлаши;

- ўз билим, тушунча ва фикр-мулоҳазаларини вербалли баён этишда психологик тўсиқларни ҳис қиладиган талабаларнинг ўзларини намоён этишлари учун шароитлар яратилиши;

- талабалар ўртасида тенглик ва рақобатбардошликни шакллантириш;

- педагог билан талабанинг ўзаро дўстона муносабатини шакллантириш;

- талаба ўз ўқув фаолиятининг субъектига айланиши;

- талабаларнинг ўқишга бўлган муносабатининг ўзгариши ва таълим олишга бўлган ички мотивацияларининг ўйғониши;

- ҳар бир талабада ижобий «Мен» концепциясининг шаклланиши ва ривожланиши ва ҳ.к.

Ҳамкорлик технологияси асосларини эгаллаш орқали бўлажак ўқитувчиларда нафақат ўз-аро муносабатларини йўлга қўйиш, балки уларнинг келажақда жамоа, бошқарув маъмурияти, ўқуви ва ўқитувчилар, ота-оналар, оилалар ва маҳаллалар билан, шунингдек хорижий таълим муассасалари ва педагог-олимлари билан ҳам ўзаро ҳамкорлик ишларини самарали йўлга қўйиш компетенциялари шакллантирилади.

Демак, дидактик нуқтаи назардан ҳамкорлик технологияси талабаларни ҳар томонлама ривожлантириш воситаси сифатида хизмат қилса, тарбия назарияси нуқтаи назардан бу технология талабанинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш орқали уларда умуминсоний қадриятларни шакллантиради.

Бугунги кунда педагогика илмида ҳамкорлик технологиясини таълим жараёнида самарали қўллашга доир қатор методлар аниқланган. Булар:

- кичик гуруҳларда ишлаш,

- арра методи,

- биргаликда ўқиймиз,

- кичик гуруҳларда талабаларнинг тадқиқот ишларини олиб бориши;

Демак, ҳамкорлик педагогикаси – бу «гуманизм ва ижодкорликка аосланган ўрганиш ва изланиш усуллари ва методлар тизими» бўлиб, ушбу таълим технологиясидан узлуксиз таълимнинг барча турларида, шу жумладан Олий таълим тизимида бўлажак ўқитувчиларни касбий тайёрлашда ҳам самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Чунки ўқитувчи нафақат ўқувчиларга таълим ва тарбия берувчи, балки таълим ва тарбияни самарали ташкил этишда уларнинг ота-оналари, оиласи ва маҳаллалари билан ҳам ҳамкорликни ўрнатувчи шахсдир.

Адабиётлар

1. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда). http://www.lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3107036.

2. Российская педагогическая энциклопедия. –М.; «Большая Российская Энциклопедия». Под ред. В.Г.Панова. 1993г.

3. Педагогика сотрудничества. <https://zaochnik.com/spravochnik/pedagogika/obschie-osnovy-pedagogiki/pedagogika-sotrudnichestva/>

БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ОЛИБ БОРИШДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОД ВА ДИДАКТИК ПРИНЦИПЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

*А.Амануллаев - Намду Тасвирий санъат ва муҳандислик
графикаси кафедраси доценти.педагогика фанлари номзоди.*

Мамлакатимизда кадрлар тайёрлашни миллий дастури ишлаб чиқилиши ва уни амалга оширилиши таълим-тарбия жараёнида ғоят муҳим аҳамият касб этади. Чунки, миллий кадрлар тайёрлаш ва уни сифат-савия жиҳатидан юксалтириш – бу юқори малакали ўқитувчи-педагогларни тайёрлаш билан бирга ёш авлодга таълим-тарбия беришни ҳам юқори савияга кўтарилишини асосий омили бўлиб хизмат қилади.

Маълумки, таълим-тарбия жараёнида бошланғич синфлар таълими алоҳида босқич, алоҳида этап бўлиб, бу давр бола шахсини энг кучли ривожланиш даври ҳисобланади. Чунки, бу давр болаларни 5-6 ёшидан 10-11 ёшгача бўлган ўсиш даври бўлиб, унда бола шахси ўзининг етуклик ва ўсмирлик даврига илм, тафаккур, тасаввур, малака ва кўникмалар йиғади. Чунки, худди шу даврда бола шахсининг кўриш, кузатиш, идрок этиш, тасаввур ва тафаккур қилишга ўрганиш даврининг энг шиддатли босқичи бўлади. Шу боисдан ҳам бошланғич синф ўқитувчилари тайёрлайдиган педагогика ўқув юртлари ва уларнинг бўлимларининг ўқув режаларини ва дастурларини бугунги кун жамиятимиз талаби даражасида бўлишини таъминламоғи лозим.

Маълумки, педагогика коллежларининг «Бошланғич синф ва меҳнат ўқитувчиси» тайёрлаш бўлимларида ўқитилидагина «Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси» ўқув фани мутахассисликнинг асосий ва бош ўқув фанларидан бири бўлиб ҳисобланади. Чунки, бу ўқув фани бўлажак ўқитувчи-педагогларни эстетика ва санъат асослари билан қуроллантиради, табиатдаги, жамиятдаги ва санъатдаги гўзалликни кўра билишга ўргатади. Шунингдек, бу фан айниқса, ўқитувчи касби учун ғоят зарур, ҳар соатда, ҳар дақиқада керак бўладиган – расм чизиш кўникмасини беради. Бу расм чизишни билиш ўқитувчи, айниқса, бошланғич синф ўқитувчиси учун шунчалик зарурки, - «Расмни кўрган соқов ҳам тилга киради»¹ - деган иборани эслаб ўтиш ўринли эди. Демак, бошланғич синф ўқитувчисини расм чизишни билишида бошқа ўқув предметларини ўқитишда ҳам расмдан яхши фойдаланиш имконияти туғилади. Юқоридагилардан кўриниб турибдики, педагогика коллежларида ўқитиладиган «Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси» ўқув фани олдига: ҳар томонлама шаклланган бошланғич синф ўқитувчини тайёрлаш, унга эстетика, санъат ва материалистик тушунчаларни бериш ва расм чизиш кўникмаларини сингдириш мақсадини йўлга қўйган ҳолда фаолият кўрсатади.

Юқоридаги анча мураккаб ва масъулиятли мақсаддан келиб чиқилган ҳолда курс ўз олдига:

- бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларига табиат-жамиятдаги нарса ва ҳодисаларни кузатиш, кўриш, уларни илмий асосда идрок этишга ўргатиш;
- талабаларни бадиий дидини, эстетик тушунчасини, материалистик дунёқарашини, гўзаллик оламини ва ижодий истеъдодини, ижодкорлик қобилиятини тарбиялаш;
- нарса, воқеа, ҳодисалар тасвирини - расмини чиза билиш, уларни ижодкорлик асосида бажариш бўйича малака-кўникмалар ҳосил қилиш;

- тасвирий санъатнинг барча тур ва жанрларидаги санъат асарларини кўра билишни, идрок этишни, тушуниб, уларни паст савиядаги, қалбаки расмлардан фарқлай олиш кўникмаларини бериш;

- бўлажак ўқитувчи-педагогларга расм чизишни ўқитувчиларга ўргатишнинг **ЭНГ ОСОН, ҚИСҚА, ИЛМИЙ АСОДА** бўлишининг замонавий услуги, дидактик принциплари билан таништириш каби мазмунга эга бўлган вазифаларни қўяди.

Бундай мақсад ва вазифаларни бажариш учун курс ўз мазмунига:

1. Санъат назариясидан қисқача маълумот беришни;

2. Расм чизишни ўргатиш бўйича қаламтасвир, рангтасвир, композиция, бадиий-безаш, лой ва пластилин билан ишлаш ва санъат асарларини ўргатиш;

3. Бошланғич синф ўқитувчиларига расм чизишни замонавий, энг самарали услубларда ўргатиш бўйича методик тавсиялар бериш кабиларни киритади.

Маълумки, педагогика коллежларининг бошланғич синф ва меҳнат ўқитувчиларини тайёрлайдиган бўлимларда тасвирий санъат фанини ўқитилишида ўзига хос қийинчиликлар мавжуд. Бу энг аввало бу бўлимдаги талабалар расм чизиш бўйича мутлако малакага эга бўлмаганлиги, иккинчидан бу бўлимда расм чизишни ўргатиш бўйича жуда оз вақт ажратилганлигидир.

Шу боисдан эътиборни асосан бошланғич синф ва меҳнат ўқитувчиси учун зарур бўладиган билим ва кўникмаларни беришга қаратилиши зарур. Шунга кўра расм чизишни жуда оддий нарсалар расмини чизишдан бошлаб, кўпроқ машқ қилишга, ҳатто тасвирий санъатга оид методик қўлланмалардан фойдаланиб, мустақил ҳолда расм чизишни ўрганишгача имконият яратилди. Лекин, расм чизиш жуда оддий нарсалардан бошлансада, унинг ўқув материалларини давлат стандарти ва дастуридан орқада қолишга имконият берилмаган. Чунки расм чизишни анча кенг ва мураккаб жараёнлари бўйича назарий ва амалий тушунча-кўникмалар эга бўлиши керак.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси президенти И.Каримовнинг ташуббуси билан ўрта умумтаълим мактабларини ислоҳ қилиш масаласи мамлакатимиз халқ таълими ходимлари олдида алоҳида вазифалар қўймоқда. Президентимиз И.Каримовнинг 1997 йилги Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг IX-сессиясида сўзлаган нутқида мамлакатимизда ўрта таълим мактаблари фаолиятидаги камчиликлар очиб ташланиб, уни қайта қуриш режалари ҳақида аниқ ва реал кўрсатмаларни беради.

Таълим-тарбия назарияси тажрибасидан шу нарса маълумки, умумий таълимнинг асосий босқичи бошланғич синфлар (I-IV синфларда) даври бўлиб, бу даврда бола асосан шаклланади. Чунки, бу даврда бола ҳам жисмоний, ҳам ақлий, ҳам маънавий жиҳатдан ғоят тез ривожланади.

Бу даврда болалар барча билимлар заминини ўзида мужассам қилади ва барча фанлардан бошланғич маълумот олади. Болалар бу даврда моддий оламни кўришни, кузатишни, улардан олган таасуротларни текширишни ўрганади. Бу малакалар бошланғич синфларда ўрганадиган ўқув фанлари дарслари асосида амалга оширилади. Шу боисдан бошланғич синфларда ўқитиладиган ўқув фанлари зиммасига жуда катта масъулиятлар юкланади. Бошланғич синфларда ўрганиладиган тасвирий санъат ўқув фани ҳам бугунги болаларимизни таълимий ва тарбиявий соҳаларида беқиёс аҳамият касб этади. Мактаб тасвирий санъати болаларга табиат ва жамият қонунларини, уларни шакли, тузилиши, ранги, ўзаро боғлиқлиги ҳақида дастлабки тушунчаларни беради. Бу уларни жуда ёшлигидан материалистик дунёқарашларини шакллантириб, уни ривож топтиради.

Маълумки, мактабдаги бирор фан табиат ва унинг элементларини ўқувчига шакли, тузилиши, ранги ва мазмун жиҳатдан ўргатмайди. Буни фақат тасвирий санъат ўқув предмети амалга оширади. Шу боисдан болаларни ёшлигиданоқ 7-6 ёшдан бошлаб тасвирий санъат ўзининг таълимий ва тарбиявий соҳаларини сиру-асрорларини болаларга очади.

1-синф ўқувчисига тасвирий санъат оддий чизик нимадан иборат, уни қандай чизиш керак, шакл нима, уни қандай тасвирланади, шаклни натурадан олиб, дафтар юзасига қандай туширилади, барг, ўсимлик, дарахтлар, қуш ва ҳайвонлар, уларни тузилиши ва ранглари ҳақида дастлабки илмий маълумотларни беради. Предметларни кўришни нарсалар шаклидаги ўхшашликлар, фарқлар, уларни шаклланиши ва ривожланиши, ранглари, ранглардаги ўхшашликлар каби хали бола билмайдиган нарса ва воқеалар ҳақида, уларни пайдо бўлиши ва ривожланиши бўйича маълумот оладилар. Бу жараён II-III ва ниҳоят IV синфларда ўсиб, такомиллашиб, ривожланиб боради. Бошланғич синфлардаги тасвирий санъат дастури нарсани ўзига қараб расм чизиш, тематик композициялар устида ишлаш, бадиий-амалий санъат, ҳайкалтарошлик, санъат асарларини идрок этиш каби турларини ўз ичига олади. Аммо дастурда I-II синфлар учун санъат асарларини ўрганиш учун алоҳида дарс соати берилмаган. Бу жуда тўғри, сабаб бошланғич синфдаги асосий вазифа нарсалар расмини қаламда ва бўёқда ишлаш малакасини оширишдан иборат бўлади.

Янги дастурда:

1. Сухбат.

2. Рангтасвир.

3. Графика (қаламтасвир)

4. Ҳайкалтарошлик.

5. Меъморчилик.

6. Амалий ва дизайндан иборат бўлган 6 та йўналишда билим малакалар бериш кўзда тутилади. Бу йўналишларнинг ўқув-тарбия вазифаси:

1. Санъатшунослик асослар (фаолиятидан)

2. Тасвирий фаолият (натурага қараб расм чизиш ва тасаввурлар асосида расм ишлашдан).

3. Композиция фаолияти (мавзули ва безакли композиция) дан иборат бўлади.

Бу вазифаларни бажарилиши рангтасвир, қаламтасвир, (график), ҳайкалтарошлик машғулотлари мазмунида ўз ифодасини топади.

Бошланғич синфни I-II синфларида санъат асарларини ўрганиш бўйича алоҳида дарс соати берилмаган бўлсада, расм чизиш машғулотларида бир неча санъат асарлари ўзига хос талабда таҳлил қилинади. III синфда 2 соат сухбат берилади. Бунда «Санъатда ранг, ранг турлари, совуқ ва иссиқ ранглар», «Санъатда турмуш воқеаларини тасвирланиши» темалари ўрганилади. Бу машғулотларда ўқитувчи болалар билимига, ёшига кўра санъат асарлари танланади. Унда атоқли рассомларни манзара, портрет, турмуш жанрида яратилган асарлари таҳлил қилинади.

Сухбатда табиатда ранг, уларни турланиши, иссиқ ва совуқ ранглар, уларни санъат асарини яратилишида тутган ўрни, шунингдек санъат асарларини жанрларга, турларга бўлиниши ва турмуш жанрида яратилган асарларни тузилиши, ундаги рангларни ишлатилиши ҳақида маълумотлар берилади.

Педагогика назарияси ва тарихида маълумки ҳар бир дарс методикаси жаҳон педагогикаси тажрибаларига суянади. Дарс методикасининг тўғри танлаш энг аввало педагогика назариясига таянган ҳолда амалга оширилади. Ҳар бир ўқитувчи ўзи дарс методикасини белгилашда ўқитишнинг дидактик принципларидан келиб чиққан

холда дарс материални осон, қисқа, илмий асосда ўқувчига етказадиган энг самарали методини танлайди.

Тасвирий санъатни ўқитишда оғзаки баён этиш, савол-жавоб ва амалий ишларни ташкил этиш ва кўргазмалилик методларидан фойдаланилади. Мактаб тасвирий санъати курсини ўзига хос хусусиятлари бўлиб, дарс жараёнида ўқитувчи расм чизиладиган нарса, объект воқеа-ҳодисалар ёки ўргатилаётган асар ҳақида ўқувчиларга оғзаки маълумотлар беради. Бу оғзаки баён этиш методида талқин этилиб, ўқитувчи дарснинг мақсади ва вазифасидан келиб чиққан ҳолда дарс мазмунини оғзаки баён этиш услубида амалга оширади.

Тасвирий санъат дарси ўз характерига кўра ҳар бир дарс материални кўргазмалар воситасида, кўргазмали ўқитиш услубиётида амалга оширади. Ўқитувчининг кўргазмалилик услубида амалга оширган дарси ўқувчиларга пухта билим бериш имконини беради. Тасвирий санъат дарсларининг барчасида амалий ишлар бажарилади. Шу боисдан ўқитувчилар амалий ишлар методидан ҳам фойдаланади.

Фойдаланган адабиётлар

1. Изобразительное искусство, 1-9 кл /сост В.С.Кузин.-М: Агар 1996,-160с.- isbn 5-89218-022-0.
2. Художественный труд. 1класс:рабочий тетрадь /Т.Я.Шпикаловой - М: Просвещение, 2005.
3. Эгамов.Х. 4-синфларда тасвирий санъат дарслари. Ўқитувчилар учун қўлланма.-Т.: Ўқитувчи, 1989.-88б.

BASLAWISH KLASS OQIWSHILARIN ÁDEP-IKRAMLIQ JAQTAN TÁRBIYALAWDA XALIQ AWIZEKI DÓRETPELIRIN PAYDALANIW JOLLARI

*T.Otebaev -pedagogika ilimierinin doktori
A.Maksetova - Tálim hám tárbiya teoriiyası hám metodikasi
qánigeligi 2-kurs magistranti*

Xalqımız hámme waqıt jámiiettegi hám jekke turmıstağı áhmiyetli waqıyalardıń saltanatlı túrde belgilewdi úrdis etip, ásirler dawamında óz dástúrlerin, úrip-ádetlerin qalıplestiredi hám onı jámiyetlik turmıs eleginen ótkizedi.

Dástúrler xalıqtıń psixikalıq ózgesheligin mádeniy rawajlanıwın dárejesin kórsetiw arqalı olardı basqa xalıqlardan ayırıp turatuǵın belgilerdińde túri bolıp esaplanadı. Balalardı qaraqalpaq mádeniyatı menen tanıstırıp, xalqımızdıń milliy dástúrleri, úrip-ádetleri hám oyın zawıqlarında úyretip barǵanıımızda maqul boladı.

Bir tuwısqan xalıqlar qaraqalpaqlar, ózbekler, turkmenler, qazaqlar hám taǵı basqalar ózleriniń áminen kiyatırǵan miyman doslıǵı menen jas úlkenlerge izzet- húrmeti menen kózge túsken.

Bul shıǵıs xalıqları tuwralı Ózbekistan Respublikasınıń Birinshi Prezidenti I.A.Karimovtıń mına sózleri mısal bola aladı: «Ózbekstan Shıǵıs mádeniyatınıń jaqsı dástúrler jolınan barıp, miyman doslıq hám tatıwshılıq esigin keńashtı, quwǵınǵa ushıraǵanlar, watannan juda bolǵanlar urıs hám quwdalawdıń qurbanları hár dayım Ózbekstanda baspana taptı, xalqımızdıń mehribanlıǵınan minnetdar boldı».

Házirgi waqıtta mektebimizdiń aldında jas áwladtı hár tárepleme rawajlandırıw wazıypası tur. Bul talaptı tabıslı iske asırıwda xalıq pedagogikasınıń tutqan ornı girewli. Bizniń xalqımız óz ómirinde «úlgili ul, qırmızı qız» ósirgen xalıqımız. Xalqımızdıń óz aldına tarıyxı, mádeniyatı, úrp-ádeti, salt-sanası, qaytalanbaytuǵın milliy dástúri bar. Umıtılıp

ketip baratırǵan, biraq tárbiya jumıslarında teńi–tayı joq qaraqlapaq xalıq milliy dástúrlerin bizińjas áwladımızdın sanasına jetkeriw, mektepte tálım–tárbiya jumısların shólkemlestiriwde sheshiwshi orındı ielew lazım, yaǵnıy qaraqalpaq xalıq pedagogikasınıń eń jaqsı milliy dástúri mektep turmısınan keń orın alıwı tiyis.

Jas áwladtı milliy dástúrler hám úrip – ádetler tiykarında tárbiyalawda, bunda xalqımızdın miyrim shápáátliligi, keńpeylligi, sózge berikligi tuwralı ayılıp, usı qásiyetlerdi balalardıń boyına síndiriw, úlkeni sıylaw, kishkenelerge ǵamxorlıq, ádep–ikramlılıqtı joqarı kóteriń, qásterlew usaǵan úrp–ádet qaǵıydaların úyreniw kerek.

Jaslardı xalıqtın milliy salt–dástúri tiykarında tárbiyalawda, bunda áhmiyeti keńnen kórsetiledi. oqıwshılardı milliy salt–dástúrler tuwralı tolıq túsiniń beriledi. Onıń tárbiyalıq Usı arqalı tárbiya jumıslarınıń aldında turǵan wazıpaların iske asırıwda kózde tutıladı. Bul maqsetti iske asırıw ushın oqıwshılar menen «Óz xalqımızdın milliy dástúrlerin bilesen be?», «Besik jırı» – bala tárbiyasınıń dáslepki basqıshı» degen temalardı pikir alıswlar ámeliy jumıslar ótkeriwge boladı.

Qaraqalpaq xalıq milliy dástúrleri menen oqıwshılardı tanıstırıw maqsetinde bala baqshalarda, mekteplerde, tariyxıy etnografıyalıq muzeyler shólkemlestirilse eksponotları tálım–tárbiya jumıslarında orınlı paydalansa, bul úlken jumıs bolar edi.

Xalqımız hámme waqıt jámiyettegi hám jeke turmıstaǵı áhmiEtili waqıyalardı saltanatlı túrde belgilewdi úrdis etip ásirler dawamında óz dástúrlerin qalıplestirdi. Bul dástúr salt–sanalar, úrip–ádetler óz nábwetinde ol adamlardıń dúnyaǵa kóz– qaralarına, ádep–ikramlılıqqa, sıpatlarına tásir etip otıradı.

Dástúrsiz jasaw – bul adamdı ádep–ikramlılıq mádeniyatlılıq normalarınan shetletiwge alıp keledi, hár bir xalıqtın, millettin ruwxıy baylıǵı bolǵan dástúrlerge, úrip–ádetlerge bolǵan kóz qarastı taǵıda rawajlandırıw olardı úgit–násiyatlarǵa iykemlestiriw adamlar arasında úlken ózgerisler engiziw búgingi kúnniń sheshiwshi máseleleri bolıp tabıladı. Tariyx ilimleriniń kandidatı Sh.Miralimovtıń «Jaqsı dástúr–tárbiyalaw quralı» degen maqalasınıń temasınan belgili tárbiyalıq xarakterde jazılǵan avtor óz maqalasında bayramnıń qayta tikleniwiniń házirgi jaǵdayda diniy emes, al adamlardıń dóretiwshilik miynetine baylanıslı ótiwin, adamlardıń yaki bolmasa gazeta oqıwshılardı túsindiriwge urınadı.

Sonday–aq bayramlawda jas áwladtı tárbiyalaw kóz– qaraların xalıq dóretpeleri tiykarında tárbiyalap hám qalıplestiriw júdá áhmiyetli ekenligin hám bul jaǵdaydı barlıq waqıtta jámiyettiń sapalı hám belsendi dóretiwshiliklerin tárbiyalawǵa járdem beretuǵın eń jaqsı dástúrler qatarında esapqa alıw kerek.

Jaslar «Nawrıız» baryamınan jaqsı tárbiya aladı, hár jılı qaytalanıp, jańarıp baradı, adamnıń ruwxıy ósiw protsessin jedellestiredi. Milliy dástúrler arqalı tárbiyalawǵa baǵdar alıw kerek degen pikirler bir qansha tásir etedi. Álbette, tárbiya bul jaslar ushın eń zárúr, al olarǵa ruwxıy dúnya, ruwxıy sezim hawa menen suwday zárúr.

Usınday pikir júrite otırıp Ózbekstan Respublikasını Birinshi Prezidenti İ.A.Karimovtıń aytqanıday : «Ruwxıy dúnyanı bekkemlew ushın miynet hám qarjını alıw óz kelesheğine balta urıw degen sóz» – dep keltirip ótedi. Rasındada ruwxıy dúnya ushın bir nársenide ayamawımız kerek. Sonıń ushın da tap sonday etip qarawımız kerek. Olardı mádeniy hám milliy miyrasımızdı bayıtıwǵa tárbiyalaw kerek.

Jaqsı dástúr ómir jarasıǵı hám sonıń menen birge ulıwma adamzat mádeniyatına hár bir xalıqtın qosatuǵın úlesinde bolıp tabıladı. Tariyxtıń hár bir jańa basqıshında jámiyetlik qatnasıqlar, tek saqlanıw ǵana qalmastan, ózgerip jańalanıpta turadı.

Solay etip, dástúrlar arqalı qayta óndiriw payda boladı, eski qatnasıqlardan házirgi hám keleshektegi qatnasıqlar payda bola baslaydı. Usınıń nátiyjesinde hár bir jańa áwlad ótken ásirlerdiń miyrasınan tásir alıp ótkendegige boysınıwǵa májbúr boladı.

Ádebiyatlar

1. I.A.Karimov. Ózbekstanniń óz jańalaniw rawajlanıw joli, Nókis, 1993 j
2. Álewov U., Ótebaev T. Qaraqalpaqstanda pedagogika ilminiń qalıplesiwi hám rawajlanıwı.- T.: Fan va texnologiyalar, 2007. – 128 b.

ÚZLIKSIZ IZBE-IZLILIK PRINCIPINE TIYKARLANÍP BALALARDÍN SÓYLEW KÓNLIK PESIN RAWAJLANDIRIW

M.Embergenova - Ájiniyaz atındaǵı NMPI Baslawısh tálim kafedrası docenti, filologiya ilimleriniń kandidati,

Z.Omarova- Baslawısh tálim hám sport tárbiyalıq is qánigeligi 3-kurs studentı.

Ózbekstan Respublikası ǵárezsizligine, onıń quramındaǵı Qaraqalpaqstan Respublikası óz suverenitetligine eriskennen soń ózbek hám qaraqalpaq tilleriniń mámleketlik til statusın alıwı ilim hám bilimlendiriw sisteması aldına mámleketlik kólemdegi mashqalalardı qoydı.

Bul máselege Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimov ayrıqsha dıqqat awdarıp, óz bayanatları menen miynetlerinde birneshe márte tákirarlap, keleshegimiz bolǵan jas áwladtı mámleketlik tilde mádeniyatlı sóylewi ushın olarda talap hám zárúrliklerdi oyatıw, olardıń intellektuall dárejesin arttırıp rawajlandırıw, sonıń menen birge, respublikamızda jasawshı barlıq puqaralardıń óz ana tilin tereń biliwge hám mámleketlik tildi úyreniwge bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttırıw-bul dáwir talabınan kelip shıqqan mütájlík ekenligin atap kórsetedi. Shinında da, jaslardı haq niyetli, adamlar menen qarım-qatnas jasap sóylesiw mádeniyatına iye tárbiyalı, bilimli, joqarı intellektuallı etip tárbiyalaw ushın, olarda qaraqalpaq xalqınıń úrp-ádet dástúrlerine, mádeniyatına hám tariyxına qızıǵıwshılıq, mámleketlik tildi úyreniwge degen qızıǵıwshılıq hám zárúrlikti payda etiwimiz dárkár. Bulardıń bári, birinshi gezekte, sóylew mádeniyatı arqalı qalıpleseı. Psixolog-alım G.M Andreeva:”Sóylesiwsiz hesh bir ámeliy jumıs iske aspaydı”-degen edi. Ol sóylesiwdi hárqanday hárekettiń sóz háreketi menen tıǵız baylanısta ekenligin dálillep kórsetti.

Tálim-tárbiya rus tilinde alıp barılatuǵın baqshalardaǵı balalarda qaraqalpaq tilinde sóylew kónlikpelerin qalıplestiriw boyınsha ótkerilgen eksperimental –sınaw nátiyjeleri jaqsı juwmaq berdi. Balalar qıynalmaq tez arada qaraqalpaq tilindegi barlıq seslerdi durıs hám anıq etip aytıw menen birge, mámleketlik standart talaplarında baǵdarlamada kórsetigen sózlik minimumlarda mengeriw menen bir qatarda gáp konstrukciya modeliniń úlgilerin aktiv qollap, olardı jańa mazmun menen bayıtıp hám hár qanday jaǵdaylarında olardı erkin paydalanıw kónlikpelerine iye boldı.

Bul jetiskenlikler didaktikalıq principlerge tayanıp aqılıy háreketi mengeriw barısın durıs basqarıwda (P.Ya. Galperin hám N.F.Táliziyniń “Aqılıy háreketlerdiń basqıshpa-basqısh qalıplesiwin úyreniw hám oylaw psixologiyası haqqında teoriiyası”) anıqlandı.

Tájiriybe sınaw barısında sóylewdi shólkemlestiriwdiń formalarınıń biri etip saxnalastırılǵan ham milliy háreketli oyınlardan keńnen paydalandıq.

Dialoglarda alıp barıw kónlikpelerin islep shıǵarıw usılı niyetinde dialoglarda dúzilgen xalıq oyınları, awızeki xalıq dóretpeleri, shayır hám jazıwshılardıń shıǵarmaları, balardıń

hárqıylı háreketleri menen baylanısqa didaktikalıq oynılar hám qorshağan ortalıq kórinisleri keńnen paydalanıladı.

Bilim beriw, tárbiyalaw hám onı rawajlandırıw wazıypaların sheshiwde kompleksli baǵdarlamanı iske asırıw sóz dizbeklerin dúziwde ózbetinshelikti rawajlandırıwǵa, gáp konstrukciyaların jańa mazmun menen toltırıwda dóretiwshilik belsendilikti kórsetiwge tiykar saldı.

Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması talaplarınıń biri bilimlendiriw sistemasında (balalar baqshası hám mektep) úzliksiz hám izbe-izlilikke támiynlew principlerine súyeniw bolıp tabıladı. Bul óz gezeginde tildi úyreniwdiń awızsha kursınan baslanatuǵın balalar baqshası hám baslawısh klaslarda qaraqalpaq tilin oqıtıw jaǵdayın tereń úyreniw zárurlıǵı kelip shıǵadı, sebebi kópshilik balalar mektepte, balalar baqshasına barmay turıp úylerinen tayarlıqsız keledi. Demek, balanın bilimindegi bul boslıqtı toltırıw muǵállimniń tiykarǵı wazıypalarınan biri sanaladı. Bunıń ushın balanın shańaraq jaǵdaylarınıń, densawlıǵınıń, psixologiyalıq hám fiziologiyalıq ózgesheliklerin tereń biliwi, onıń menen tınbay, erinbey islesip hám onıń minez-qulqın jaqsılap úyrenip, onda bilimge bolǵan qızıǵıwshılıq, qushtarlıq hám talaptı oyatıwı lazım.

Baslawısh klaslardıń jaǵdayın úyrengenimizde olardıń muǵállimleriniń aytarlıqtay dárejede kemshilikleri anıqlandı, olar balalarǵa mamleketlik tilde úyretiwde, olardıń sóylew tayarlıq darejesin (seslerdi durıs aytıw, sózlik qorın, gáplerdi durıs aytıwı) anıqlamay olardıń balalar baqshasında alǵan bilim hám tájiriyesine súyenip jumıs alıp barmaydı. Bul álbette, jumıstı shólkemlestiriwde nátiyjeli metodlardı durıs tańlawǵa kerı tásir etedi. Mısalı, muǵállim zatlardı, olardıń belgilerin kórgizbe qurallarǵa súyenip kórsetedi hám oqıwshılardı ózinen soń sózlerdi birneshe márte tákirarlatadı. Demek, ol oqıwshılardı tek sózlerdi eslep qalıwǵa baǵdarlaydı, lekin ol sózlerdiń mánisin túsindirmeydi, bul oqıwshılardı oylaw, pikir júrgiziw qábiiletinen ayıradı, olar burın úyrengen gáp konstrukciyaların, kerekli sózlerdi esine túsirip ayta almaydı. Sebebi, olar qayta-qayta tákirarlagan kúniniń erteńine-aq sol sózlerdi umıtp ketedi.

Sabaqlıqta balalarǵa ózbetinshe tapsırmalardı orınlawǵa baǵdarlangan tapsırma-instrukciyalar (atlıq, kelbetlik hám feyillerdiń kóplep sanlarda qollanıwı, feyillerdiń betleniwi, feyil máhálleri, atlıqlardıń sepleniwi hám.t.b) berilgen bolsa da muǵállimler kópshilik jaǵdayda oqıwshılardıń ózbetinshe tapsırmalardı orınlaw mümkinshiliklerin sheklep qoyadı.

Muǵállimlerdiń jumısındaǵı kemshilikleriniń biri kommunikativlik hám ámeliy baǵıtın jetilistiriw menen ilimiy bilim beriw principlerin durıs bahalamawında, olar balalardıń aktiv sózligine ses, harip, buwın, sóz, gáp, irkilis belgileri hám basqa da túsindiklerdiń atamaların kirgizbeydi, oqıwshılar tek pedagogtıń aytqan tapsırmaların orınlaw menen ǵana sheklenedi. Eger muǵállim, misalı, a háribine bir hárip qosıp, taza sóz qurap: al, az, aq, as, at, ay; taza sóz payda bolıwı ushın bir háripti ózgeritiń: ana, ata, apa; sózge buwın qurap bir zattan kóp zat payda etip jazıń: at-atlar, bala-balalar, kitap-kitaplar, gúl-gúller hám.t.b Bunday tapsırmalardı orınlawda balalarda ózbetinshe islew kónlikpelerin qábilestirip, sóz dizbeklerin dúzgende, sózlerdi tańlaǵanda oylaw aktivligi jedellesedi, óz pikirin erkin aytıw qábileti artadı.

Taqmaqlardı yaddan aytqanda kóp muǵállimler onıń kórkemlep aytıwına hám orıs tilinde joq seslerdiń anıq durıs aytıwına dıqqat awdarmaydı, nátiyjede balalar sóylegende hám jazǵanda kóp qate jiberedi. Sonıń menen birge muǵállimler oqıwshılardı tayar dialoglardı yadlatıwı menen sheklengenligi sebepli, olar tek yadlap alǵan sózleri menen sóz

dizbeklerin quraydı, lekin óz pikirin erkin ayta almaydı. Bul álbette, olardıń erkin shaxs bolıp qáliplesiwine kerı tásir jasaydı.

Balalarda sóylew kónlikpelerin qáliplestiriw maqsetinde jańa pedagogikalıq texnologiyalarǵa súyenip, jumıstıń nátiyjeli usılların, oqıwshılar menen islewdi shólkemlestiriwdiń optimal metodların tawıp, bilimlendiriw mazmunın anıqlaw ushın tereń izleniw jumısların ótkeriwimiz lazım. Bul, óz gezeginde, balalardıń sana-sezimin rawajlandırıw, olarǵa tálim-tárbiya beriwdiń maqset hám wazıypaların oqıtıwda hár túrli usıllardan paydalanıw jolların, balalardıń psixikalıq jaqtan rawajlanıwınıń, olarda oy-órislik háreketleriniń basqıshpa-basqısh qáliplesiwın, oy-órisleriniń bilim beriw barısında rawajlanıwınıń, mashqalalı oqıtıwdıń teoriyalıq tiykarlarınıń ulıwmalastırıwdıń túrleri hám sóylew háreketleriniń basqa háreketler menen tıǵız baylanısta alıp barılıwı máselelerin alımlardıń miynetlerine súyenip anıqlawdı hám úzliksiz úyrenip barıwdı talap etedi.

Muǵállim oqıwshılardıń sóylew tilin rawajlandırıw ushın berilgen tekstti durıs, sanalı túrde túsiniw hám kórkemlep oqıwına kewil bólip, dáslep jeke sózlerdi, soń birneshe sózlerden quralǵan sóz dizbeklerin, gáplerdi oqıwshı durıs hám mazmunlı oqıwın baqlap barıwı lazım. Dáslep sózdi keyin ayırım gáplerdi hám kishkene tekstlerdi oqıǵan oqıwshı onıń mazmunına túsinedi, qısqasha etip óziniń túsiniǵın awızsha aytıp ta beredi.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Karimov I.A. Joqarı manáwiyat jeńilmes kúsh// Toshkent, Manaviyat 2008
2. Dáwletov A, Dáwletov M, Qudaybergenov M// Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili.- Nókis : Bilim, 2010.

ANA TILI SABAǴINDA OQIWSHILARDIŃ SÓYLEW KÓNLIKPE SIN JETILISTIRIW

M.Embergenova-Ájiniyaz atındaǵı NMPI Baslawısh tálim kafedrası oqıtıwshısı, filologiya ilimleriniń kandidatu, docent.

Z.Omarova- Baslawısh tálim hám sport tárbiyalıq is qánigeligi 3-kurs student

Qaraqalpaq tili sabaqlıǵındaǵı temalardı úyreniw arqalı oqıwshılarda jazıw hám oqıw kónlikpeleri qáliplesedi. Pedagog tek ǵana sabaqlıq penen sheklenip qalmastan balalarǵa arnalǵan reńli, kishkene kitaplardı ózbetinshe oqıp, qızıqlı jerlerin awızsha aytıp beriwge ádetlendirip, olardı qızıqtırıp kitap oqıwǵa tartıp barıwı tiyis.

Oqıwshılar jazıw menen oqıwdı úyreniw arqalı jańa sózlerdiń túr hám normaları menen tanısadı. Bunday jaǵdayda aytılwı hám jazılıwı qıyın bolǵan (tek qaraqalpaq tiline ǵana tán bolǵan sózlerdi) jańa sózlerdi úyregende muǵállim bul sóz hám sesler (hárip) haqqında tolıq maǵlımat berip túsindiriw, klass taxtasına (magnit taxtaǵa) yamasa qaǵazǵa (flakatqa) iri etip jazıp onsha jaqsı, júritip oqıy almaytuǵın oqıwshılarǵa dáslep buwınlap, soń sózdi durıs, anıq hám tolıq etip oqıwǵa úyretiw, awızsha eki-úsh márte aytqızıp sol sózdiń manisin túsindiriw tiyis. Oqıwshınıń awızeki sóylew tiliniń rawajlanıwı nátiyjesine oqıǵanları hám kórgenleri haqqında olar óz pikirlerin basqa adamǵa erkin bayanlap aytıp bere aladı. Oqıwshı óz kórgen, bilgen hám oqıǵanın awızsha qansha erkin hám tolıq aytıp berse, keleshekte ol bayan hám shıǵarma jumısların jazǵanda óz pikiri hám usınısları qaǵaz betine ańsat, tolıq etip erkin túsiretuǵın boladı. Sonda ol erkin, bilimli shaxs bolıp jetilisedi.

Oqıwshılardıń baylıǵın hám mádeniyatlı sóylew kónlikpelerin rawajlandırıwda tiykarǵı maqset, olardıń óz pikir sezimlerin, oyların awızsha yamasa jazba túrde bayanlap, jetkerip beriwge, átirapındaǵı adamlar menen qarım-qatnasta bolıp, úrip-ádet dástúrlerge say

erkin sóylesip baylanısta bolıwǵa úyretiwden ibarat. Oqıwshılardıń awızeki hám jazba tilin ósiriw ushın sózlerdi durıs aytıw, sózlik qorın bayıtıw, úyrenilgen sózlerdi, sóz dizbeklerdi óz ornı menen, orınlı jerde qollana biliw, burın úyrengen hám jańadan úyrengen sózlerden gáplerdi durıs dúziw hám qaraqalpaq xalqınıń soylew mádeniyatına say mádeniyatlı sóylew kónlikpelerin qalıplestiriw birinshi gezekte qaraqalpaq tili sabaǵında júzege shıǵarıladı. Oqıwshı óz pikirin, ishki sezimlerin tıńlawshıǵa túsinikli etip bayanlap jetkeriw ushın jeterli darejede sóz baylıǵına iye bolıp, qaraqalpaq tiliniń grammatikalıq qaǵıydaların, sóylew madeniyatın joqarı dárejede mengeriwi mektepke shekemgi jastaǵı hám baslawısh klasta alǵan bilimi, uqıp hám kónlikpeleri úlken áhmiyetke iye.

Oqıtıwshının til baylıǵı, oy-órisi, sóylew dárejesi qanshama rawajlanǵan bolsa, onıń aytajaq gápi de sonday dárejede túsinikli, mazmunlı, anıq hám ráwshan boladı.

Solay etip, balalarǵa qaraqalpaq tilin úyretiw barısında úzliksiz hám izbe-izlilik principlerin iske asırıwda hár tárepleme garmonikalıq rawajlanǵan, ruwhı bay, tereń bilimli, dóretiwshilik penen ózbetinshe erkin pikir júrgizip oylaytuǵın, óz pikir hám sezimlerin erkin aytıp, átirapındaǵı adamlar menen múnásibetke túsip, qarım-qatnas jasap qálegen temada sóylesip keteberetuǵın insandı qalıplestiriwge keń múmkinshilikler jaratıladı.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Dáwletova A, // Sóylew mádeniyatı.- Nókis : QMU tipografıyası, 2005.

ЮСУП ХАС ХАЖИБ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ИНСАНЬЙЛЫҚ ПАЗЫЙЛЕТЛЕРДИҢ СӨЗ ЕТИЛИҰИ

*У.Сейтжанова - педагогика илимлериниң
кандидаты, доцент.*

Д.Исмаилова - ҚМУ оқытыўшысы

Инсанийлық пазыйлет хәр қандай дәўирде де, хәр қандай заманда да өз қәдир – қымбатын хасла жойтпайтуғын күшке ийе. Оны инсан санасына синдирийде шығыс халықларына кеңнен мәлим, пикирлери пүткил дүнья тән алған Юсуп Хас Хажибтиң қараслары өлмес мийраслардан бири болып саналады. Оның «Бахытқа баслаўшы билим» («Қутадғу билиг») шығармасы шын мәнисинде билимниң бахытлы дүньяға жол салатуғын күш хәм күдирети, билимли адам өз ақыл-санасы, билимин хәк нийетке туўры жолға қоллана алса, инсанды абадан, мол, бахытлы турмысқа, өмирге жеткеретуғынын айтады. Әсиресе, шығармада басқарыўшылық, елди, халықты, жәәмәтти басқарыўдың тыянақлы билимге сүйениўи, соның ишинде мәмлекетти басқарыў иси де билим тийкарында болыў кереклигин уқтырады. Адамлардың тоқ, курғын жасаўына ерисиўде ақыллылық, әдалатлық, билим, басқарыўшылық қағыйдаларға әмел қылыў кереклигин көрсетеди. Юсуп Хас Хажиб ел басқарыў ушын ақыллы адамлардың оғада керекли екенлигин қәлейди. Юсуп Хас Хажиб билим бериў, устазлық хәм шәкиртлик мүнәсибетлери жөнинде төмендегише пикирин береді: «Адам еки түрли болады. Биреўи-үйрениўши, екиншиси- үйретиўши. Бул еки сыпаттан бос қалған адам хайўан қатарында болады. Соның ушын да я онысын, я бунысын таңлап ал», - деп ўәсият етеди [1.83]. Бунда тек ғана муғаллим хәм оқыўшы хәкқинда сөз етилмеген, ал хәр бир саналы адам өмири даўамында үйрениўши яғный, өнер, илим, билим үйрениў кереклиги, өз машқалаларын өзи шеше алыўы, басқаға қараслы я биреўге жүк, мусаллат болып жасамаў кереклиги, бийкаршы, жатып ишер болмаўы кереклиги нәзерде тутылған.

Сондай-ақ, билим алыў, мәдениятлы, орынлы сөйлеў, мәнили пикир айтыў ҳаққында да төмендегише пикир билдиреди. «Тил-ақыл менен билимниң аўдарыўшысы. Тил адамды хўрметли хэм иззетли етеди. Адам оның менен үлкен бахытқа ериседи. Соның менен бирге, тил адамды хор, зар етеди. Тили себепли адамның басы да кесилиўи мүмкин. Әй, үй хожасы, есинде сақла. Егер тилине айрықша еркинлик берсең, ойламастан сөйлесең, бир күн емес, ол сениң басыңды ийеди. Тили себепли азап шеккен адам сондай деп айтқан: «сөзинди ойлап сойле, басың кетпесин! Тилиңди тый, тисиң сынбасын! усындай жерде, кандай сөз айтыў кереклигин ойлап сөйле! Көп сөйлей бергеннен де пайда көрмедим. Бир сөзди қайта-қайта қайталай бергеннен де қәсийет шықпайды. Хәр бир сөзиниң шақмақтың тасындай болсын! Бирақ орынсыз бақырып сөйлей берме, рети келген жерде ғана даўысыңды көтер. Мың сөзиниң түйирлиси бир сөз бенен шекленген» деп нәсиятлайды. Мысалы: Билимсизлик-бир апатқа жолығар

Билимлилик-жасқа қарай толығар.

Төр есиктиң парқын билмес илимсиз

Пайына тийсе төрди былғар билимсиз

Егер есиктен орын тийсе данаға

Хәмме жыйналады тап сол кәраға

Булардың бәриниң себеби-илим,
жоқары өрлетер бәрха билим.

Педагог-илимпазлар усы сыяқлы Юсуп Хас Хажибтиң илимий қараслары, педагогикалық, тәлим-тәрбиялаў пикирлери ҳаққында төмендегише көз қарасларын билдиреди: Юсуп Хас Хажиб инсанды кәмалға жеткерий ушын төмендегилерди нәзерде тутады.

1. Ақылый кәмиллик, билим хэм илимге ийе болыў;

2. Әдеп-иқрамлылық кәмиллик;

3. Физикалық кәмиллик.

Хақыйқатында да, Юсуп Хас Хажиб өз шығармаларында инсаний пазыйлетлерди шебер сўўретлейди хэм тәрбия дереги сыпатында қәдирлейди. Сонлықтан да, қатар билим шығармасы илимий, рәўиятлық педагогикалық тәлим-тәрбиялық әхмийети менен терең из қалдырған.

Әдебиятлар

1. Мәмбетов Қ. Ерте дәўирдеги қарақалпақ әдебияты. Нөкис.: Билим.1992.

2. Худайкулов К.Ж., Қундузова Н.Р. Тәрбиявий ишлар методикасы. Тошкент.: 2017.

ТҮРКМЕН МЕКТЕПЛЕРИНИҢ БАСЛАҰЫШ КЛАССЛАРЫНДА БҮГИНГИ КҮНДЕГИ МАШҚАЛАЛАР

*С.Шынназарова-филология илимлериниң
кандидаты,доцент*

*А.Раджапова-БТСТИ 1ж-түркмен топар талабасы
Әжинияз атындагы НМПИ*

Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёевтың 2017-жыл 21-апрельдеги «Жоқары билимлендириў системасын және де раўажландырыў шара-илажлары ҳаққындағы» Қарарына муўапық жоқары билимлендириў мәкемелеринде қабыллаў квотасында өзгерислер болды.Улыўма билим бериў мектеплери ушын баслаўыш класс оқытыўшылары Қарақалпақстан Республикасы көлеминде тек ғана

Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтында Баслаўыш тәлим хәм спорт таярлық иси қәнигелигинде қәниге сыпатында таярланады. Республикамызда жәми 706 мектеп болып, соннан тәлим (қарақалпақ тилинде-363, өзбек тилинде-68, рус тилинде-72, түркмен тилинде -40, қазақ тилинде-163) алып барылатуғын мектептер санын хәм республикамыздағы ең шетки аймақларда аз комплектли мектептер санының көплигин, сондай-ақ усы мектептерге түркмен тилинде оқытатуғын баслаўыш класс оқытыўшыларына зәрүрликти есапқа алсақ, бүгинги күн машқалаларынан бири сыпатында айрықша атап өтиўге ҳақылымыз. Қарақалпақстан Республикасында улыўма билим бериў мектептеринде тәлим бес тилде алып барылады. Олардан: Төрткүл, Әмиўдәрәя, Тахиятас, Хожели, Шоманай, Беруний, Елликқала, районларында түркмен мектеплери бар. Демек, бул хәр бир миллет өз ана тилинде оқып үйрениўге, тәлим алыўға болған кең имканияттың бирден-бир көриниси.

Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёев 2018-жыл декабрь айындағы Олий мажлиске мүрәжатында оның келешеги, теңиз бойындағы халықтың социаллық руўхый, мәдений турмысын және де жақсылаў мақсетинде төмендегише баҳалы пикирлерин билдирген еди. Халқымызда: «тәлим хәм тәрбия бесиктен басланады» деген ҳикметли бир сөз бар. Тек руўхыйлық инсанды кәмалға, жәмийетти раўажландырыўға жетеклейди. Сол себепли, тәлим тараўындағы мәмлекет сиясаты үзликсиз тәлим системасы принципине тийкарланыўы, яғный тәлим бақшадан басланыўы хәм бир өмир даўам етиўи керек.,-деген еди. Бул әлбетте, тәлим системасы дәслеп бақша, баслаўыш класс, мектеп сыяқлы избе-изликте болыўы керек деген уғым.

2017-2021-жылларда Өзбекстан Республикасын раўажландырыўдың тийкарғы бес бағдар бойынша Хәрекетлер стратегиясының қабыл етилиўи жоқары оқыў орынлары алдына басқа еллердиң жоқары оқыў орынлары менен бирге ислесиў, илимий хәм мәдений байланысларды да раўажландырыў мәселесин қойды. Бул бағдарда әмелге асырылып атырған ең куўанышлы, ең итибарлы бир мәселеге дыққатыңызды аўдармақшымыз. Бул Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтында Баслаўыш тәлим хәм спорт тәрбиялық ис қәнигелигинде тәлимниң түркмен тилинде алып барылыўы хәм усы тәлим бағдарына талабалардың қабыл етилгенлиги. Бизге мәлим болғанындай, 2017- жылдан берли, дерлик

2 жылдан берли бул қәнигеликке түркмен классларын питкерген талабалар қабыл етиледі. Хәзирги күнде мектепке шекемги хәм баслаўыш тәлим факультетинде 1-2 курсларында түркмен топарлары болып, онда жәми - 27 талаба, оқыса, олардан төртеўи шет елден, яғный Түркменстан Республикасынан келип тәлим алмақта. Бул, әлбетте, үлкен жетискенлик. Себеби, Қарақалпақстан диярында қарақалпақ, өзбек, қазақ хәм түркмен миллети ўәкиллери неше әсирден барли туўысқан, ханалас, баўырман халықлар сыпатында жасап келмекте. Ал, баслаўыш класларға түркмен тилинде, өз ана тилинде сабақ оқытытуғын педагог қәниигелердиң жетиспеўи-бул көпшиликтиң тилеги хәм әрманы еди. Бир қатар түркмен классларын Қарақалпақ мәмлекетлик университетиниң түркмен филологиясын питкерген жаслар оқытыўы, педагог кадрлардың жетиспеўи машқаласы хәммениң ишиндеги айтажақ ойы, кеўлиндеги гәпи еди. Солай етип, институтта Баслаўыш тәлим оқытыўшысын жеткерип, жетилистирип, таярлап беретуғын қәнигеликте түркмен тили тәлим бағдарына арнаўлы квота берилиўи-бул үлкен куўаныш болды. Соның менен қатар, бүгинги күнде түркмен класслардың санын есапқа алып, баслаўыш тәлим системасында, улыўма жоқары хәм орта

арнаўлы, билимлендириўде, халық билимлендириў министрлигине қатнаслы бир қатар машқалалардың бар екенлигин белилеп өтиўимиз орынлы.

1. Түркмен тилинде оқытылатуғын баслаўыш классларда сабақлықлардың сапасының көрип шығылыўы:

2. Математика, ана тилинен түркменше пропись (жазыў) дәптерлериниң болмаўы:

3. «Хош бол әлипбе!», «Хәриплик», «Жаңа жыл байрамы», 8-март халық аралық ҳаял- қызлар байрамы, «21-март Наўрыз байрамы», «9-май Еслеў хәм қәдирлеў күни», «1-сентябрь- Ғәресизлик күни», хәм т.б сыяқлы белгили сәнелерди, тәрбиялық илажларда өткерий ушын ҳеш қандай қосымша методикалық қолланбалардың жоқ екенлиги;

4. Түркмен тилинде «сүүретли әлипбелердиң» улыўма жоқ екенлиги:

5. 5111700-Баслаўыш тәлим қәнигелигинде жәми 531 талаба тәлим алып атырғанлығы, соннан соннан қарақалпақ тили топарларында 226 тәлим өзбек топарларында 132, рус тили топарларында 72, тәлим қазақ тили топарларында 74, түркмен тили топарларында 27 талабаның яғный талаба санының көплигин есапқа алып, усы талабаларға келеси жылларда келешекте нәтийжели тәлим берий ушын хәм Жоқары билимлендириў мәкемелери усы қәнигелик бойынша илимий потенциалын асырыўын есапқа алсақ, магистратурада баслаўыш тәлим бағдары бойынша тиллер кесиминде, (соның ишинде түркмен тилинде) қәнигелиги ушын зәрүрлик бар.

6. Баслаўыш тәлим қәнигелигинде түркмен тиллик топарларда түркмен тилинде оқытатуғын қәнигелердиң жетиспеўшилиги хәм т.б.

Жуўмақлап айтқанда, тәлим сыпатын еле де жақсылаўда усы сыяқлы машқалалардың шешимине жуўап табыў салмақлы әхмийетке ийе.

ЕЛИКЛЕЎИШ СӨЗЛЕРДИ ОҚЫТЫЎ УСЫЛЛАРЫ

Шынназарова С.Ж – Әжинияз атындағы НМПИ Баслаўыш тәлим кафедрасы доценти, филология илимлериниң кандидаты;

Альжанова Г.Е -Тахыятас районлық Халық билимлендириў бөлими методисти

Еликлеўиш сөз шақабы морфологияның изертлеў объекти болып, мәниси хәм формасы бойынша айрықша сөзлер топарын қурайды. Олар мәнили сөз шақапларындай өз алдына турып мәни аңлатпайды. Бул ҳаққында илимий әдебиятларда: «Еликлеўишлер анық лексикалық мәниге ямаса грамматикалық мәниге ийе емес, сонлықтан да мәнили сөз шақапларына да, көмекши сөз шақапларына да кирмейди. Еликлеўишлер тәбияттағы хәр қыйлы қубылысларды көркем, тәсирли хәм образлы етип сыпатлаў ушын кең қолланылады. Сонлықтан, олар көркем әдебиятта, әсиресе, аўызеки халық дәретиўшилигинде көбирек қолланылады» [1.429] делинеди.

Еликлеўиш сөзлердиң фонетикалық, грамматикалық өзгешеликлери, синтаксислик функциясы хәм бул сөзлерден басқа да сөз шақапларының жасалыў өзгешеликлери бойынша қарақалпақ тил билиминде илимпаз У.Ембергенов арнаўлы түрде изертлеў жумысын жүргизди. [2.]

Еликлеўиш сөзлер улыўма орта билим берий мектеплериниң 7-классының тематикалық жобасы бойынша 12 саат ажыратылып, II шеректе, жайласыў тәртиби бойынша тиркеўиш, дәнекер, жанапай, модаль хәм таңлақ сөзлерден кейин үйрениледи. «Еликлеўиш сөзлер ҳаққында түсиник» темасын өткенде оқытыўшы төмендегише түсиндириўи керек: “Еликлеўишлер де таңлақ сөзлер сыяқлы мәнили

сөз шақабына да, көмекши сөз шақабына да кирмейтуғын өз алдына сөз шақабы. Олар турмысымыздағы хәр түрли көринис хәм сеслерге еликлеп айтылады.” Мысалы: Жүнлери жылт-жылт етип жуўып таралған атларға қараған сайын қарағың келеди. Ыраштағы путаның арасынан мылтық тақ ете қалды. Қай ұақ көрсең де устаханада пыс-пыс көриў басыў, шық-шық-шық шөккишин урыў тынбайды.

Мысалларда асты сызылған сөзлердиң еликлеўиш екенлигин олардың турмыстағы затлардың, кубылыслардың көриниси менен сеслерине еликлеп айтылатуғын сөзлер екенлигин хәм бундай сөзлер топары еликлеўиш сөзлер деп аталатуғынлығы түсиндириледі. Сондай-ақ сабақлықта еликлеўиш сөзлердиң грамматикалық өзгешелигин оқытыў ушын 2 саат көлеми ажыратылған. Ең дәслеп оқыўшыларға төмендегилерди түсиндириў шәрт: Еликлеўиш сөзлер грамматикалық жақтан өзгермейтуғын сөз шақабы. Олар өз мәнисинде турғанда сеплик, бетлик қосымталары менен өзгермейди, басқа сөз шақапларынан жасалмайды. Бирақ еликлеўиш сөзлер гейпара атаўыш хәм фейиллердиң жасалыўына тийкар болады.

Еликлеўиш сөзлер морфологиялық қурылысына қарай дара, жуп хәм тәкирар еликлеўиш сөзлер болып бөлинеди.

1. Жуп еликлеўишлер: тарс- тарс, апыр – тапыр, шатыр – шутыр, ғаңғыр – гүңгир. Жуп еликлеўишлер бир сыңары мәнили, екинши сыңары мәнили сыңарға жупласып келетуғын кем мәнили сөзлерден болады.

2. Тәкирар хәм жуп еликлеўишлердиң арасына дефис қойылады. Тәкирар еликлеўишлерге: шақ –шақ, ғыр –ғыр, дүситр –дүсир, быж –быж хәм т.б.

3. Дара еликлеўишлер: тарс, турс, былш, сылқ, шақ, тақ, паңқ т.б. [3.72].

Жуўмақлап айтқанда, еликлеўиш сөзлер тийкарғы белгилери бойынша лексикалық мәниге ийе емес, өзине тән сеслик қурылысы хәм формасына ийе, гәпте барлық гәп ағзалары ўазыйпасын атқарады. Демек, еликлеўиш сөзлерди оқытыўда оқыўшылар ушын қолайлы, ықшам оқытыў усулларын таңлаў хәм пайдаланыў сабақтың еле де нәтийжели болыўына мүмкиншилик жаратады.

Әдебиятлар

1. Хәзирги қарақалпақ әдебий тилиниң грамматикасы. Нөкис, Билим, 1994.
2. Дәўлетов А., Дәўлетов М. Қарақалпақ тили. (Морфология хәм синтаксис). 7-класс ушын сабақлық. Нөкис, Билим, 2000.
3. Ембергенов У. Хәзирги қарақалпақ тилиндеги еликлеўиш сөзлер. Нөкис, Қарақалпақстан, 1990.

BASLAWISH KLASLARDA ANA TILIN OQITIW METODIKASINIŇ TEKSERIW METODLARI

**Utemuratov Bayrambay - *Ўјинияз атındaғы NMPI janındaғы
XBXQTOQA aymaqlıq oray Mektepke shekemgi baslawısh hám arnawlı tálim
metodikaları kafedrası bashıǵı, f.i.k. docent***

Ana tilin oqıtıw metodikasında balalарға tálim-tárbiya beriw procesinde ana tilin hár tárepleme úyreniw, sol úyrenetuǵın pániniń tiyimli jolları menen usılların izertlew, qolaylı dep tabılǵan jolların oqıw procesinde ámeliy jaqtan iske asırıp otırıw, solay etip bulardıń nátiyjeli juwmaqların mektep turmısına endirip barıwdan ibarat. Metod hám usıllardı tańlaw oqıtıwshı sabaqta sheshiwı kerek bolǵan máselelerge baylanıslı boladı [Mavlanova R. hám t.b.1]

Ámeliy pánler ushın ámeliyat tiykarǵı orındı iyeleydi. Ana tilin oqıtıw metodikasın ámeliy pánler qatarına kiredi. Har qanday ámeliy juwmaqlar isenimli bolıwı, joqarı ilimiy

dárejede yaǵnıy puxta hám tiykarlangan bolıwı kerek. Metodikalıq usınıslardıń ilimiy dárejesi, teoriyalıq jaqtan tastıyqlangan joqarı dárejede bolıwı tekseriw metodlarınıń puxta ekenligine de baylanıslı.

Tekseriw metodı eki túrli:

1. Teoriyalıq tekseriw metodları. Ol tómendegi jaǵdaylarda qollanıladı:

a) qanday da qubılıstıń metodikalıq tiykarın, oǵan baylanıslı hánlerdi úyreniw, qoyılǵan gipotezanı tiykarlaw, izertlewlerdiń tiykarǵı baǵdarların belgilewde;

b) másele tariyxı, shet el mektep tájiriybeleri hám temaǵa baylanıslı ádebiyatlardı úyreniw, tájiriybenni analizlew, máseleniń dálillengenligin hám sheshilmegen táreplerin anıqlaw, dáslep alıp berilǵan tájiriybe menen házirgi jaǵdayın talqılaw, házirgi kún talabı menen bahalaw;

d) bir-birine jaqın pánler (psixologiya, lingvistika, sotsiologiya) nıń tekseriw metodların, ilimpazlardıń tekseriw jumısları tájiriybesin úyreniw, qolaylı metodlardı tańlaw, óziniń jańa eskperimental metodikasın islep shıǵıw, materiallardı tayarlaw maqsetinde;

e) empirikalıq tájiriybe jolı menen alınǵan materiallardı analizlew hám ulıwmalastı, oqıtıwshılardıń is tájiriybesin úyreniw, eksperiment nátiyjesin talqılaw, ámeliy usınıslardı tayarlaw.

2. Empirik metod (tájiriybege tiykarlangan metod). Bul metod tómendegi maqsetlerde qollanıladı:

a) bul metod oqıtıwshılardıń is tájiriybesin ǵyreniw, jańalıqqa umtılw, ulıwmalastırıw, bahalaw hám en jaydırıw, oqıtıwshı hám oqıwshılar xızmetiniń anıqlaw

b) oqıwshılardı oqıtıw barısında maqsetke muwapıq baqlaw (sabaq, onıń bir bólegin, oqıwshılardıń juwabı, bayan etiwın, jazba jumısın tekseriw), oqıtıwshım hám oqıwshılardıń xızmetin sorawnama arqalı tekseriw

d) eksperiment metodınan paydalanıw. Házirgi waqıtta keń tarqalǵan bul usıl deduktiv jolda alıp barıladı, yaǵnıy gipoteza qoyıladı, temaǵa tiykarınan eksperiment ushın material (oqıw materialı) tayarlanıladı. Eksperiment bir neshe márte tákirarlanadı, bir neshe klass hám bir neshe toparlarda ótkeriledi. Eksperimente eki klass tańlanadı. Bir tájiriybe klası, ekinshisine salıstırıw ushın tańlangan tekseriw klası. Tájiriybe klasında jańa metod, jańa sabaqlıq, jańa sabaqlıqlardan paydalanılsa, tekseriw klasında ámeldegi metod, sabaqlıq, islenbelerden paydalanıladı.

Eksperimental tekseriw óz maqsetiniń keńligi menen ózgeshelenedi, ayırım metodikalıq usıllar tekseriwde ulıwmalıqtı talap etpeydi, lekin jańa baǵdarlama, jańa sabaqlıqlardı tekseriwge bárshe rayon, wálayat qamtıp alınadı.

Eksperiment wazıypası boyınsha tómendegishe ótkeriledi:

1) jańa metod, jańa sabaqlıqtıń sáykesligin tekseriwde;

2) metod yaki qolanbanıń qanday dárede paydalı ekenligi tekseriwde;

3) metod yaki qollanbanıń sáykesligin hám nátiyjeliligin anıqlawda.

Eksperiment nátiyjesin shıǵarıwda belgilengen baha normalarına boysınadı. Bunday normalar anıq, barlıq jaǵdaylar ushın da birdey bolıwı kerek. Ana tili metodikasında jazba jumıslarda jiberilgen qáteler sanı da xarakterli, belgili bir waqıtta oqılǵan yaki jazılǵan sózler sanı, awızeki bayan etiw hám bayan jumısınıń kólemi hám izbe-izliginen paydalanıladı. Ana tilin oqıtıw metodikasınıń izertlew metodları házirgi pedagogikada tiykarı salınǵan hám is júzinde sinap kórilgen metodlarǵa súyenedi hám olardı basshılıqqa aladı [Pirniyazova A. hám t.b.2]

Baslawısh klaslarda ana tilin oqıtıw metodikası predmeti hám wazıypalarına sáykes túrde empirikalıq tekseriw metodınan tómendegi jumıslarda paydalanıladı:

1. Aldıńǵı tájiriybeli oqıtıwshılardıń is tájiriybesin en jaydırganda. Buniń ushin tájiriybeli oqıtıwshılardıń is tájiriybeleri úyreniledi, analizledi, eń paydalı tárepleri anıqlanadı hám ulıwmalastırıladı. Bul metodika páni teoriyalıq juwmaqlardıń durısılıǵın tekseriwde tiykarǵı kriteriya bolıp esalanadı, bul pándi jańalıqlar menen bayıtıp baradı.

2. Baslawısh klaslarda ana tilin oqıtıw metodikası tarawdaǵı miyras hám jańalıqların úyreniwde.

3. Bilim beriwdiń anaw yaki mınaw usılları quralları paydalı ekenligin tekseriwde.

4. Ana tilinen oqıtıwshılardıń oqıwı, jazıwı, erkin hám dóretiwshilik isleri boyınsha baqlaw alıp barıwda.

5. Oqıtıwshılardıń dóretiwshilik xımetiniń nátiyjelerin awızeki qayta aytıp beriw, jazba jumısları sıyaqlı usıllar járdeminde talqılanadı.

Joqarıdaǵı tekseriw metodları bul pánniń dáwir talabınan kelip shıǵıp rawajlanıwında úlken áhmiyetke iye.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Mavlanova R., Torayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika –T.: “Oqıtuvchi” 2010, 253 bet.

2. Pirniyazova A., Pirniyazov Q., Bekniyazov Q. Baslawısh klaslarda ana tilin oqıtıw metodikası–T.: “Sano-standart” 2018, 16-bet.

БИРИККЕН КЕЛБЕТЛИКЛЕРДИ ОҚЫТЫҰ МӘСЕЛЕЛЕРИ

*Қ.Бекниязов–Әжсинияз атындағы НМПИ,
филология илимлериниң кандидаты
Палуаниязова Сапура 2-б БТСТИ талабасы*

Келбетликлердиң сөз қосылыў усылы менен жасалыўында составлы, жуп ҳәм тәкирар келбетлик менен бирге бириккен келбетликлер де айрықша бир түри болып саналады. Бириккен келбетликлер атынан мәлим болғанындай, сөз қосылыў усылы менен, яғный еки сөздиң бир-бири менен тығыз биригиўинен жасалады. Бириккен келбетликлердиң структурасы бойынша, келбетлик+келбетлик; атлық+атлық; атлық+келбетлик; келбетлик+атлық; атлық+келбетлик фейил; гейпара интенсив формадағы келбетлик компонентлериниң биригиўинен жасалады.

Көркем шығарма тилинде бириккен келбетликлердиң жоқарыда атап өтилген түрлериниң дерлик барлығы белгили стильлик мақсетлерде, эмоционаллық-экспрессивлик мәнилер бериў ушын қолланылған. Келбетлик+келбетлик түрине төмендегише мысал келтириў мүмкин: Бердақ шайырдың қосықларынан наразы хан бир күни оны алдына шақырып алып: «Сени көзи ашық деседи, олай болса айт, дүньяда қанша адам жасайды?– депти [1.7.] Базы бир шайырларымыздың сеп – семиз китабы қолыма түссе, сол қоңсымыздың қамсемиз баласын еслеймен [1.240]

Мысалларда қамсемиз сөзи еки компоненти де сапалық келбетликлер арқалы жасалып оқыўшыда унамсыз эмоцияны пайда етиўде усы бириккен келбетликтен оғада орынлы пайдаланған.

Келбетлик+атлық типиндеги бириккен келбетликлерге мысаллар: Неге ғана аз халықты майда-майда урыўға бөлип алаўыз қылып жараттық. [2.28] Алламурад мақсым медреседен бүгин шаймий болып шықса, сен әлле қашан шаймий едиң. [2.17.] Сол елде Айша деген хаялды күтә ақаяқ көрдим. [2.88.]

Мысалларда алаўыз ала –келбетлиги аўыз-атлығы арқалы руўлардың аўызбиршилигин көрсетиў нәзерде тутылса, ал, шаймий, ақаяқ сөзлери арқалы шығармада қахарманлардың түрлише минез–құлқын ашып бериўде дәл жумсалған.

Келбетликтің сөз қосылыуы ұсылы арқалы жасалыуының бир түри бириккен келбетликлердің атлық+атлық типине мысаллар: Тастүнек әлемнен жақты әлемге түскен еки қара көлеңкениң бирден еки шыраға айландырылыуы. [1.12.] Ол ұзын қайыстай арық, көсенамай қалтаңлаған бети өртең шалғандай қара адам екен. [1.81.]

Мысалларда дәслепки гәпте тас хәм түнек сөзлери еки компоненти де атлықлардан келип бириксе, ал кейинги мысалда көсе атлығына нама (й) – аффиксоиды (жеке турып та мәни аңлата алады) қосылып гәпте бириккен келбетлик хызметинде келген.

Атлық+атлық структурасындағы бириккен келбетликлер: Тандырбас Жәнибек бий мөрин қалтадан шығараман дегенше көп ұақыт өгти. [2.110.]

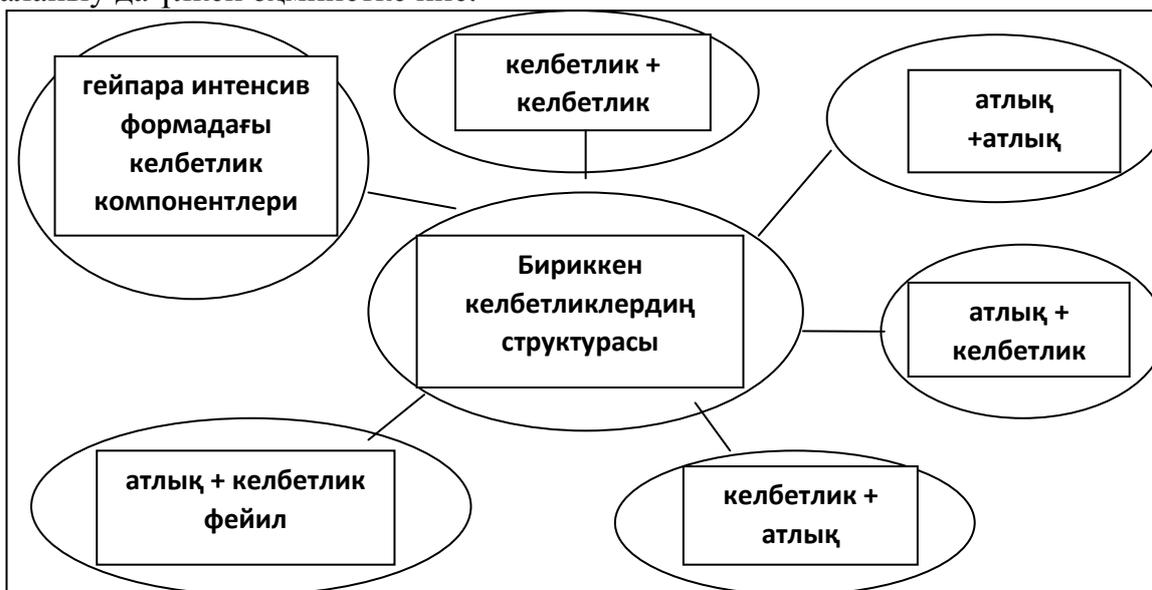
Сөз қосылыуы ұсылы менен жасалған келбетликлердің бир түри бириккен келбетликлер компонентлериниң сөз шақапларына қатнасына қарай атлық+келбетлик структурасында келеди. Мысалы: Маман бийшара көзи ашық екен. [3.27.] Ол өз балаларының тәғдири ұшын жан себил еди. [1.112.]

Дәслепки мысалда көзи компоненти III бет тартымланған атлық болса, екінши компоненти келбетликтен, ал кейинги мысалда жан тийкар атлығы болса, себил сөзи сапалық келбетлик. Себил сөзиниң аңлататуғын мәниси, «ийесиз, пайдасыз» дегенди билдиреди. [4.194.]

Бириккен келбетликлер атлық+келбетлик фейил структурасында төмендеги мысалларда ұшырасады: Мендей жан ашыр перзентине ырза болсын. [2.95.] Жолда геллекесер адамлар көп деседи, набада мени биреуи өлтирип қойса, басымда жыназа оқыйсаң,-депти саўдагер. [1.76]

Жан ашыр геллекесер бириккен келбетликлериниң дәслепки компонент-лери тийкар атлықлардан болып, екінши компоненти -ар/- ер, -р формалы келбетлик фейилдің, функционал формалары арқалы жасалғанын көремиз.

Оқытуғышы бириккен келбетликлерди түсиндиргенде бир қатар интерактив ұсыллардан пайдаланса, оқыушыда тема бойынша үлкен тәсир, сабаққа хәм де сол темаға болған қызығыушылықты пайда етеди. Бул теманы өткенде кластер ұсылынан пайдаланыу да үлкен әхмийетке ийе.

Оқыушыларға бириккен келбетликлерди үйреткенде ең дәслеп оларға теориялық тәрәпин түсиндирип, ал әмелий шынығыулар ислегенде хәр түрли кеспе қағазлардан пайдаланған мақул. Онда оқыушыларды 2 топарға бөлип, «Галерия» ұсылын қолланса оғада қолайлы болады. Топарларға шынығыу шәрти түсиндирилип, хәр бир топарға

плакат бериледи. Плакатларга өзлери таўған бириккен келбетликлерди структурасы бойынша мысаллар таўып жазады. Оқытыўшы мысаллардың дурыс яки надурислығын бақлап турады.

Жуўмақлап айтқанда, бириккен келбетликлерди ҳәр қыйлы интерактив усуллар менен оқытыў өз гезегинде оқыўдың сапалылығын, оқыўшылар билиминиң нәтийжелилигин еле де арттырыўда үлкен әҳмийетке ийе.

Әдебиятлар

1. Қайыпбергенов Т. Қарақалпақнама, Нөкис, Қарақалпақстан, 1998.
2. Қайыпбергенов Т. Қарақалпақ дәстаны. Бахытсызлар. Нөкис, Қарақалпақстан, 1979.
3. Қайыпбергенов Т. Қарақалпақ дәстаны. Түсиниксизлер. Нөкис, Қарақалпақстан, 1979.
4. Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги. IV том, Нөкис, Қарақалпақстан, 1992.

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ЎҚУВ ФАОЛИЯТИДАГИ ҚИЙИНЧИЛИКЛАРНИ ТУЗАТИШ ЙЎЛЛАРИ

*Урумбаева Айгуль- НДПИ
«Психология» кафедраси доцент, п.ф.н.*

Маълумки, мамлакатимизда сўнги йилларда таълим жараёнини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Улуғвор деб ҳисобланган таълим тизими олдида турган устувор вазифалардан бири, бу - Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йй. ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича қабул қилинган Ҳаракатлар стратегиясининг асосида Республика таълим тизимида олиб борилаётган ислохатлар болаларни ўз хоҳиши, иродаси ва интилишига қараб, уларга чуқур билимлар бериш, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берадиган қобилиятли ёшларни тайёрлашни таъминлашдир.

Дарҳақиқат, комил инсонни хаётга психологик жиҳатдан тарбиялаш учун таълим-тарбия ишларини тўғри йўлга қўйиш лозим. Бунинг учун болаларнинг психик тараққиёти қонуниятларини, уларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини яхши билиш муҳимдир.

Маълумки, ҳурматли Президентимиз Ш.Мирзиёев томонидан жорий йилни мамлакатимизда «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили» деб эълон қилинишини халқимиз зур мамнуният билан кутиб олди. Бу бошланган ишларни оҳирига етказиш, хайрли ташаббусларни амалга ошириш имконини беради. Шу боис, ҳар биримизнинг, шу жумладан, бошланғич мактаб педагог-психологларнинг зиммасидаги вазифалар ҳам ниҳоятда маъсулиятлидир.

Маълумки, кичик мактаб ёш даврда бола билим асосларини ўрганиш учун биологик ва психологик жиҳатдан тайёрланади. Унинг психикаси билим олишга етадиган даражада ривожланади. Шу ёшдаги бола идрокининг ўткирлиги, равшанлиги, софлиги, аниқлиги, ўзининг қизиқувчанлиги, ишонувчанлиги, хаёлининг ёркинлиги, хотирасининг кучлилиги, тафаккурининг яққоллиги билан бошқа ёшдаги болалардан ажралиб туради. Мактаб таълимига тайёрланаётган болада диққат нисбатан узоқ муддатли ва шартли барқарор бўлади. Психологик жиҳатдан кичик мактаб ёши - шахснинг ўз-ўзини англаш ривожланишининг якуний босқичидир. Демак, бу даврда боланинг асосий етакчи фаолияти - **ўқиш** бўлади. Ўқув фаолияти – инсоният тарихи давомида тўпланган фан ва маданият ютуқларини

ўзлаштиришга йўналтирилган фаолият. Ўқув фаолиятида ўзгариш предмети фаолиятни амалга оширувчи субъектнинг ўзидир.

Бу жараёнда мактабда ўқиш ва таълим олиш бир-бирига мос тушмаслиги ҳам мумкин. Таълим олиш асосий фаолият турига айланиши учун ўзига хос тарзда ташкил этилиши лозим. Яхшиси, уни ўйинга ўхшатиб олиб борган маъқул: бола ўзи хоҳлашгани учун ўйнайди, бу фаолият унинг ўзи учун керакли. Таълим олиш фаолиятининг асосий маҳсулоти — инсон. «Қарздорлик ҳисси ва эҳтиёж изланиш ва кўришдан қувонч топиши учун етарли, деб ўйлаш катта хатодир. Менимча, қамчи ёрдамида овқатланишга, қолаверса, у ўзи танламаган овқатни ейишга мажбур этилса, ваҳший ҳайвонда ҳам овқатга бўлган интилиш йўқолиб кетарди», - деган эди буюк физик-олим **Алберт Эйнштейн**.

Бола мактабга борган дамлардан бошлаб, унинг эмоционал ривожланиши уйдан ташқарида тўплаган тажрибасига кўпроқ боғлиқ бўлади. Боланинг кўркуви доираси кенгайиб бораётган атроф-муҳитдан қабул қилинаётган янгиликларни ўзида акс эттиради. Ўтган йиллардаги тушунтириб бўлмайдиган кўркувлар анланган кўркувлар (дарслар, табиий ҳодисалар, тенгдошлар ўртасидаги муносабатлардаги жиҳатлар) билан алмашади. Кўркув ваҳима ёки хавотирланиш шаклини ҳам олиши мумкин.

Вақти-вақти билан ўқувчиларда мактабга бориш хоҳиши йўқолади. Белгилари (бош оғриши, қорин оғриши, қайд қилиш, бош айланиши) ҳаммага яхши маълум. Бу баҳона эмас, бундай вазиятларда унинг асл сабабини аниқлашга эътибор қаратиш керак. Бу балки муваффақиятсизлик, ўқитувчи томонидан қилинадиган танқид, ота-оналар ёки тенгдошларининг юз ўгириши олдидаги кўркув бўлиши мумкин. Бундай вазиятларда ота-онанинг бола мактабга боришидан дўстона-қатъий манфаатдорлиги катта ёрдам беради.

Маълумки, кичик мактаб ёш давридаги болаларнинг ўқув фаолиятидаги муаммолари ва қийинчиликлари ёш ва педагогик психология фанида чуқур ўрганилган бўлиб, таълим психологияси соҳасининг асосий мавзусига айланган. Айниқса, бугунги кунда кичик мактаб ёши ўқувчиларини ўқув фаолиятининг психологик хусусиятларини ўрганиш ва ундаги асосий муаммоларни ва қийинчиликларни аниқлаш (диагностика) ҳамда тузатиш (коррекция) йўллари масаласи педагог-психолог мутахассислар учун ниҳоят зарурдир, деб ҳисоблаймиз.

Амалиётчи психолог кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда диққатни иродавий зур бериш билан бошқариш ва фавқулодда вазиятга мослашиш имконияти яхши эмаслигини ўз тадқиқотлари асосида психологик диагностика қилади ҳамда бунинг асосий сабаби буларда ихтиёрий диққатнинг кучсизлиги ва бекарорлигида эканини аниқлайди. Шунингдек, кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ихтиёрий онгли диққати ўқиш мотивлари билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлиши тадқиқ қилинади. Одатда болаларнинг ўқиш мотивлари узокни кўзлаган ва мақсад билан боғлиқ мотивларга ажратилади. Психодиагностик натижаларга кўра болаларда ихтиёрсиз диққат яхши ривожланган бўлади. Чунки, таълим жараёнида ихтиёрсиз диққатнинг ўсиши учун муҳим шарт-шароитлар мавжуддир.

Кичик мактаб ёши давридаги ўқув материалнинг яққоллиги, ёрқинлиги, жозибadorлиги ўқувчида беихтиёр ҳис-туйғу ўйғотиши, шунингдек, бола ортиқча зўриқишсиз осонгина фан асосларини эгаллаши мумкинлиги, чунончи, ўқув материалнинг турли-туманлиги ихтиёрсиз диққатнинг тўпланиши ва барқарорлигига ижобий таъсир кўрсатиши тадқиқотларда аниқланган. Психологик томонидан

ихтиёрсиз диққат таълим жараёнида ўқувчиларнинг қизиқиши билан боғланиб кетса табиийки, улар фақат мароқли, кўвончли ахборот ва маътнлар билан танишишга интиладилар.

Психологик диагностика тадқиқотлари асосида 1-чи ва 2-чи синф ўқувчилари диққатнинг ўзига хос хусусиятларидан бири унинг етарлича барқарор эмаслиги аниқланган. Бу жараёнда психологнинг **асосий вазифаси** юқоридаги ҳолатларни тузатиш, яъни коррекция қилиш йўллари топиш лозим. Агар бу ҳолат ўз вақтида коррекция қилинмаса, бунда тормозланиш билан кўзғалиш ўзаро номувофиқ ҳаракат қилади.

Ўқиш ҳолатларида тўтилиш, тўхтаб қолиш, товушнинг тебраниши ва пасайтиши, баъзида харф, ибора ва гапларнинг тушиб қолиши ҳоллари мана шу физиологик механизм таъсирида пайдо бўлиши психологик диагностикада аниқланган. Психологик диагностика тадқиқотларида 1-чи ва 2-чи синф ўқувчилари дарсада фақат 30-35 дақиқа диққат билан ўтириши, ўз диққатини муайян объектга тўплаши ва унда ушлаб туриши мумкинлигини кўрсатганлиги исботланган. Шунинг учун машғулотларда қисқа танаффуслар ўтказиб туриш тавсия қилинган.

Булардан ташқари, диагностик тадқиқотларда ўқувчилар диққатининг хусусияти кўпроқ машғулотларнинг суръатига боғлиқлиги эътироф этилган. Психолог кичик мактаб ёшидаги бола диққатини қай даражада ривожланганини ўз вақтида диагностика қилиши ва аниқланган камчиликлар унинг ривожланиш даражасидаги орқада қолишига кўрсатадиган таъсирини ўз вақтида коррекция қилиши оқибатида ижобий натижаларга эришади, яъни таълим жараёни асосида кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ихтиёрий барқарор, мустаҳкам, кўчли, тўпланувчан, тақсимланувчан, фаол, онгли диққатни ривожлантиришга қулай шароит яратилади.

Билим олиш учун мустақил, ақлий меҳнат қилиш, мисол ва масалалар ечиш, машқларни бажариш, такрорлаш, иродавий зўр беришда ихтиёрий онгли диққат таркиб топади. Кичик мактаб ёшидаги болалар хотираси психологик жиҳатдан диагностика қилинганда, унинг энг муҳим хусусиятларидан бири - сўз-манتيқ хотираси ва маъносига қараб, тушуниш, эслаб қолиш салмоғининг ортиши алоҳида кўрсатилган. Шунингдек, ўқувчи ўз хотирасини, онгли бошқариш эслаб қолиш, эсга тушириш жараёнларини фаолиятнинг мақсадига мувофиқлаштириш имкониятига эга бўлади.

UMUMTA`LIM MAKTABLARIDA TASVIRIY SAN`AT O`RNI

*Abdullayev O`ktamjon Ergashevich - NamDU,
Tasviriy sa`at va muhandislik grafikasi kafedrasi mudiri, dotsent.*

Har kimki ilm-hikmatni o`rganaman desa, uni yoshlikdan boshlasin.

Abu Nasr Farobiy

Boshlang'ich sinflarda tasviriy san`at mashg'ulotlari o`quvchilarni tasviriy san`at yuzasidan zarur bo`lgan bilim va malakalar bilan qurollantiradi, ijodiy qobiliyatini va tasavvurlarini o`stiradi, hayotdagi va san`atdagi go`zalliklarni ko`ra olish va lazzatlana bilishga o`rgatadi.

Boshlang'ich sinflarda o`tiladigan amaliy mashg'ulotlar jarayonida o`quvchilarda qat`iylik, faollik, o`z kuchiga ishonch hosil qilinadi, shuningdek, mustaqil fikr yuritish va ishlash qobiliyatlarini tarbiyalash etakchi o`rinni egallab boradi. Bu o`rinda o`quvchilar vazifani ko`rgazmali tarzda obrazlar orqali idrok etishi, ularda yaxlit, jonli ta`surotlar

orqali tasvirlanadigan ob`ektga nisbatan analitik yondoshish asosiy metod bo`lib hisoblanadi.

Birinchi sinfdan boshlab idrok etish va kompozitsiya (tuzish, ijod qilish) darslarida o`quvchilarni fazo va undagi rejalilikni ko`rsata olishga o`rgatish juda muhimdir. Shuningdek, 1-4 sinflarda bo`yoq bilan ishlash mashg`ulotlarida ranglarning turli tus va och-to`qligini farqlay bilishga, kerakli ranglarni tanlay olishga o`rgatish asosiy vazifadir. Bu sinflarda ko`proq guash` akvarel` bo`yog`idan foydalaniladi va ular bilan ishlashda aralash usullardan foydalaniladi.

O`qituvchi o`quvchilarga o`quv yili davomida kundalik va yakuniy baholar qo`yib borishi kerak. Chorak va yillik baholar 5 ballik tizimda amalga oshiriladi. Bunda o`quvchilarning har bir bajargan amaliy ishlari va savollarga qaytargan og`zaki javoblari hisobga olinadi. Tasviriy san`at fanining o`ziga xos xususiyatlarini va o`quvchilarning badiiy faoliyatiga bo`ladigan alohida qobiliyatlarini hisobga olgan holda o`quvchilarni ko`proq rag`batlantirish tavsiya etiladi. Boshlang`ich sinflarda bolalarga qoniqarsiz baho qo`yish tavsiya etilmaydi.

O`qituvchining bolalar tasviriy faoliyatiga e`tiborsiz qarashi va ularning ishlarini bo`lar bo`lmasga tanqid qilaverishi ulardagi o`quv qo`llanmaga qiziqishlarini susaytirishi mumkin. Shuning uchun bolalarni ko`proq rag`batlantirish, maslahatlar va takliflar berib, individual yordam ko`rsatish foydalidir.

O`qituvchi mahalliy sharoitlar va o`quvchilarning o`zlashtirishlarini hisobga olgan holda dasturda tavsiya etilgan mashg`ulot turlarga mos ravishda o`quv vazifalarini mustaqil tuzib chiqishi mumkin. Bunda u o`quvchilar o`zlashtirishlari lozim bo`lgan 5 ta komponentni:

1. O`quv vazifalarini shakl, rang, fazo, kompozitsiya (tuzish, ijod qilish) tuzilishi va boshqalar;
2. Mashg`ulot mavzulari va ish ob`ektlarini;
3. Ish turlarini o`ziga qarab, fantaziya asosida rasm chizish va boshqalar;
4. Materiallar va ishlash usullarini;
5. Atama va tushunchalarni hisobga olishi kerak.

Tasviriy san`at va badiiy ijod darslari ko`rgazmali qurollar va zamonaviy texnika vositalari bilan ta`minlanishi kerak. O`qituvchi darsda rasm chizishning asosiy qoida va yo`llarini sinf doskasiga chizib ko`rsata olishi lozim. Shuningdek, u o`quvchilarning ish joyini mashg`ulotga tayyorlash va ish tugagach uni yig`ishtirib qo`yishiga, ish jarayonida sanitariya-gigiena qoidalariga rioya qilishga odatlantirib borishi lozim.

Umumiy o`rta ta`lim maktablarida «Tasviriy san`at» o`quv fani o`quvchilarda badiiy estetik madaniyatni uyg`un rivojlanishiga xizmat qiladi va shaxs uchun muhim bo`lgan qator sifatlarni shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa o`quvchilarning milliy merosni o`zlashtirishlari uchun hamda umuminsoniy qadriyatlar bilan yaqindan tanishishlari uchun ko`maklashadi. Maktabda tasviriy san`atdan o`tkaziladigan mashg`ulotlar qo`yidagi vazifalarni amalga oshirishni nazarda tutadi:

- o`quvchilarda badiiy ijodiy qobiliyatlarni o`stirish;
- o`quvchilarni tevarak-atrofdagi narsa va hodisalardagi go`zalliklarni ko`ra bilish va idrok etish, hamda kuzatish asosida olingan his-tuyg`u va tushunchalarni hayotga tatbiq etishga o`rgatish;
- o`quvchilarning tasviriyijodiy malakalarini shakllantirish;
- bolalarda ko`rish xotirasini, chamalash qobiliyatini, rang sezishni, kompozitsion madaniyatni, fazoviy fikrlash, obrazli tasavvur va kombinatsiyalash kabi hususiyatlarni rivojlantirish;

- xalq amaliy san'ati, tasviriy san'at bilan tanishtirish orqali barcha bolalarni badiiy estetik didini o'qitish;

- o'quvchilarni tasviriy va amaliy bezak san'ati, me'morlik asoslari bilan tanishtirib borib, ularda ushbu san'at turlarining o'ziga xos xususiyatlarini idrok etishga o'rgatish vositasida, ularni badiiy fikr doirasini kengaytirish;

- o'quvchilarda amaliy va tasviriy san'atga qiziqish va muhabbatni tarbiyalash;

- amaliy va tasviriy san'at, darslarida olingan bilim va malakalarni hayotda qo'llay olishga o'rgatish;

- estetik va emotsional sezgirlikni o'qitish.

Mazkur o'quv fanidagi ta'lim va tarbiya asosan ikki bo'limdan (amaliy va nazariy) tashkil topadi: Amaliy badiiy faoliyat. Idrok etish. Amaliy ishlar birinchi sinfdan to to'rtinchi sinfgacha, asosan o'quv masalalarini hal qilishga qaratiladi. Kompozitsion faoliyat. Rang va buyoqlar. Shakl, proporsiya, konsruksiya. Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan amaliy mashg'ulotlar jarayonida bolalarda ijodkorlik, mustaqil fikr yuritish va ishlash qobiliyatlarini tarbiyalash yetakchi o'rinni egallaydi.

Mazkur o'quv predmetining xarakterli xususiyatlaridan biri shundaki, unda amaliy san'atga katta o'rin beriladi. 3-4 sinflarda o'qituvchi tomonidan tavsiya etilgan naqsh sxemalari va elementlari asosida bolalar turli predmetlar uchun naqsh ishlaydilar. Mustaqil ravishda ijodiy naqshlar tuzadilar, bezak ishlarini bajaradilar. Bu vazifalarni bajarishda asosiy e'tiborni dekorativ kompozitsiya va ranglarga qaratadilar.

1-2 sinflarda o'quvchilar borliqni va san'atni idrok etish bilan bevosita darsning boshlanishida 5-10 daqiqa mobaynida tanishib boradilar. Bu darslar uchun alohida mavzular, o'quv soatlari ajratilmaydi. Lekin, o'quv yili oxirida o'qitilgan darslar hajmi jadvalda ko'rsatilgan soatlarni tashkil etmogi lozim.

3-4 sinflarda esa bu mashg'ulot turi ikki qismga:

1. Borliqni idrok etish.

2. San'atni idrok etish kabilarga bo'lib o'rganiladi.

Borliqni estetik idrok etish mashg'ulotlarida o'qituvchi o'z imkoniyati va sharoitidan kelib chiqib, darsni suhbat tarzida yoki amaliy mashg'ulot bilan qo'shib o'tkazishi mumkin.

Borliqni to'laqonli idrok etish tevarak atrofni, hayotdagi voqeya va hodisalarni bevosita kuzatish asosida olingan taassurotlar, tushunchalar hamda atrofmuhitga nisbatan estetik munosabatda bo'lish singarilar bilan bog'liqdir.

Boshlang'ich sinflarda bolalar o'simliklar, hayvonlar, qushlar, baliqlarni kuzatadilar, tabiatning turli fasllardagi ko'rinishlari haqida tasavvurga ega bo'ladilar. Boshlang'ich sinflarda borliq haqida suhbatlar o'tkazish o'quvchilarga hayotdagi ba'zi bir hodisalarni kengroq bilib olishlariga yordam beradi, narsalarning shakli, tuzilishini ma'lum miqdorda tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyatlarini o'qitish imkonini yaratadi. [Xasanov: 15].

Me'morlik va qurilish ishlari, shahar va qishloq manzarasining o'ziga xosligi va go'zalligi, me'morlikning tabiat bilan bog'liqligi hamda binolarning turli ko'rinishlari bilan tanishish o'quvchilarning badiiy faoliyatiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Bolalarning badiiy faoliyatini faollashtirishga mehnat jarayonlarining go'zalligi hamda mehnat qurollari haqidagi suhbatlar, yurtimiz va qo'shni o'lkalar tabiati va xalqlarning hayoti bilan tanishtirish ham katta yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Obodlik ko'ngildan boshlanadi. O'zbekiston Respublikasi "Tasviriy oyina" ijodiy uyushma. Toshkent, 2013 y

2. R.Xasanov. Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. Toshkent, 2004 y.

3. В. Oripov. Tasviriy san`at va uni o`qitish metodikasi. Toshkent, 2005 y.
4. R. Hasanov "Tasviriy san`at asoslari". Toshkent, 2009 y.

ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА АМАЛ ҚИЛИНАДИГАН АСОСИЙ ЁНДАШУВ ВА ПРИНЦИПЛАР

*С.С.Тажбенова - Бошланғич таълим кафедраси
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Бошланғич синфларда ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш ишлари маълум мўлжал билан амалга оширилади. Бунда она тили фанини ўқитишдан кўзланадиган мақсаддан ташқари, ушбу ишларни ташкил этишда кўзда тутиладиган ёндашув ва принциплар муҳим ўрин тутди.

Бугунги кунда она тилини ўқитишнинг устувор йўналиши – инновацион ғоя сифатида **компетенциявий ёндашув** майдонга келди. Ушбу ёндашув бошланғич синфларда она тили таълими бўйича давлат таълим стандарти ва ўқув дастурига кўра А 1 даражага хос лингвистик ва нутқий компетенцияларни шакллантириш учун асос вазифасини бажарадиган малака талабларида ўз ифодасини топди. Лингвистик компетенция назарий билимларни малака талаблари даражасида ўзлаштириш зарурлигини англатади. Нутқий компетенцияга кўра оғзаки ва ёзма нутққа доир қуйидаги малака талаблари белгиланган: ўқувчи «хабар, тасвир асосида 5-6 гапдан иборат матн ярата олади, хатбоши ва ҳуснихатга амал қилади; имло ва тиниш белгиларини ишлатиш қоидаларига амал қилади; дўсти, ота-онаси ёки устозига табрикнома ёки хат ёза олади» фонетика, графика, орфоэпия, орфография, лексика, грамматика, услубиятга оид лингвистик компетенциянинг шаклланиши нутқий компетенция учун лингвистик бўлиб хизмат қилади.

Она тили дарсларида сўз бирикмалари, гаплар тузиш машқларига алоҳида аҳамият берилади. Бундай машқлар пайтида грамматика билан бошқариладиган амалиёт ишга тушади. Бошқача айтганда, *назария билан амалиёт ўртасида боғланиш, алоқа ўрнатилади. Назарияни амалиёт билан боғлаш принципи*, тилни назарий-амалий ўргатиш методи деганда айни шу нарса назарда тутилади. Булар орасида оқилона нисбат юзага келтириш муваффақият сиридир.

Она тили дарсларида нутқ ўстириш сари йўналтирилган лингвистик компетенциялар ўқувчилар эгаллайдиган янги назарий билимлар базасида шаклланса, нутқий компетенция учун лингвистик компетенциянинг қоидалар қисми озуқа манбаи ҳисобланса, болаларнинг мавжуд сўзлаш ва ўзаро сўзлашиш савияси ривожланишдаги таянч нуқта саналади. «*Ona tili o`qitish metodikasi*» дарслигида таъкидланишича, «Тилдан билим беришда ўқувчиларнинг ҳаётий тажрибасига таяниш муҳимдир. Ўқитувчи назарий характердаги умумлаштириш зарур бўлган далилий материалларни йиғиш босқичида ҳам, берилган билимларни амалиётга татбиқ этиш учун ҳам болаларнинг ҳаётий тажрибасига, нутққа оид амалиётга таянади». Шунга кўра ҳам **ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқидаги хатоларни, ушбу хатоларнинг камайиб бориш динамикасини** ҳисобга олиш принципи назарий билимларни амалда қўллашни ўргатишда муҳим аҳамиятга эга. Бир қадар турғун ва кенг тарқалган хатоларни бартараф этиш назарий билим устида ўтказиладиган ишлар мазмунида кўзда тутилади, муаммоли савол ва топшириқларда акс эттирилади, таҳлил ва тадқиқ жараёнида, шунингдек, билимни амалда қўллаш машқларида, дарсни умумий баҳолашда ўқитувчининг диққат марказида бўлади.

Бошланғич синфларда болаларнинг *мактабгача ёшда эгаллаган билим, кўникма ва малакаларига таяниш* тил ҳодисаларини онгли равишда тадқиқ этишга ўргатишдаги асосий принциплардан биридир. Шубҳа йўқки, мактабгача даврда болалар она тилида нутқ малакаларини тинмай ривожлантирадилар, тил ҳисси билан айрим қонун-қоидаларни кашф этадилар, шу асосда тўғри гапиришга интиладилар. Мактаб босқичида мактабгача даврда қўлга киритилган тилни эгаллаш йўсини такомиллашади, бунга тил ҳодисаларини назарий англаш келиб қўшилади.

Айни пайтда назарий билимлар чегарасини белгилашда меъёр бўлиши керак. Чунки баъзан «Бошланғич синфларда болаларни назарий маълумотларга ҳаддан ташқари кўмиб юбориш ва амалий машқлар ролига баҳо бермаслик хавфи бор. Ўқувчи, бир томондан, тил материалини назарий ўрганиш (тадқиқ этиш) тажрибасига эга эмас, шунингдек, унинг ёзма нутқи ҳам яхши ривожланмаган. Шунинг учун ҳам кичик синфларда грамматика ва имлони ўрганиш курси асосан амалий курсдир». Амалий курс шубҳасиз лингвистик компетенцияларнинг шаклланиб боришига асосланади.

Ўқувчиларнинг ҳаётий билимларини бойитиш нутқ ўстириш мазмунига ижобий таъсир кўрсатади. Машқларда ахборотнинг кўпайтирилиши аутентик материаллардан фойдаланиш ҳисобига амалга оширилади. «Аутентик» асл нусха маъносини ифодалайди. Бу деган сўз, она тили дарсларида машқ материали сифатида дарслик муаллифлари томонидан тузилган гаплар, матнлар қатори аслиятдан (оригинал асар) олинган мисолларга ҳам тегишли ўрин ажратиш лозим. Шу нуктаи назардан қараганда, китобларда мақоллар, ҳикматли сўзлар, топишмоқлар, кичик-кичик эртақлар аслиятга яқин қилиб (адаптация қилмасдан) берилади. Айни пайтда бадиий асарлардан ҳам гаплар, парчалар олинади. Шеърини мисралар эса тўлиғича асл ҳолида тақдим этилади.

Аутентик ўқув материаллари сифатида ўлкашунослик билан боғлиқ қизиқарли хабарлар, тасвирлардан, айниқса, Қорақалпоғистон, Ўзбекистон, Қозоғистон ҳақидаги маълумотларга ҳам алоҳида эътибор берилади. Биз машқ учун танлаган мисолларда масаланинг шу жиҳатини ҳам ҳисобга олдик. Улар она тили дарсларида маънавий-маърифий, тарбиявий ишларни ҳам йўлга қўйиш имконини беради.

Хуллас, бошланғич синфлар она тили дарсларида амалий машқларни ташкил этиш, бунда тадқиқ этиш (изланиш) методидан фойдаланишда фарқли ёндашув, креатив ёндашув; ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқидаги хатоларни ҳисобга олиш принципи; назария билан амалиёт бирлиги принципи; мунтазамлилик ва узлуксизлик принципи ва бошқа бир қатор умумпедагогик ва дидактик принциплар сирасида назарий маълумот унсурларига компетенциявий ёндашувга амал қилинмоғи даркор.

OQITISHINIŇ SABAQTAĞI SHEBERLIGI HÁM QABILETINIŇ ÁHMIYETI

*N.M.Nagmetova – Baslawish ta'lim kafedrası
pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori*

Pedagogikalıq sheberlikniń eń áhmiyetli elementleriniń biri-bul pedagogikalıq ish-háreketke qabiletilik bolıp esaplanadı. Qabilet barlıq insanlarda bar bolıp, ol adamlarda birdey bolmaydı: birewde joqarı, birewde orta hám birewde tómen dárejede bolıwı múmkin. Tek qana aqlı zayıllı adamlarda qabiletti ushirata almaymız. Mektep oqıtıwshısınıń tiykarǵı xızmeti insandı qalıplestiriwge qaratılǵan.

Qabilet – jeke adamnıń belgili bir xızmet barısındaǵı ziyrekligi hám onıń óz jumısın tabıslı orınlawındaǵı subektiv shárt-sharayatlardı sıpatlawshı jeke psixikalıq pazıylet bolıp esaplanadı.

Házirgi waqıtta elimizde júz berip atırǵan hár túrli ózgerisler, jańalanıw dáwiri hárbir insannan jańasha oylawdı, dóretiwshilik penen is alıp barıwdı qatań talap etedi. Mekteptegi sabaq – pedagogikalıq dóretiwshilikke ámelge asıratuǵın tiykarǵı orın. Sabaq procesinde muǵallimniń eń tiykarǵı talapları ámelge asırıladı olar: jetkeriw, bilim beriw, úyretiw. Keleshek áwladqa óziniń bilim hám tájiriybesin jetkerip beriwde muǵallim óziniń dóretiwshiligin kórsetedi.

Sabaq waqtında dástúrge aylanıp ketken kópshilik kemshilikler ushırasadı. Bunda muǵallimler oqıwshılardan tómen ózlestirip alǵan oqıw materialların este saqlap qalıwdı talap etedi. Oqıwshılardı óz betinshe erkin pikirlewge yamasa hár túrli diskussiyalarda sorawlarǵa juwaplar tabıwdı úyretiwdiń ornına kitap tekstiń sóylep beriwdi óz sózleri menen jetkerip beriwdi talap etedi.

Bunday oqıtıwlar ózgeriliwi zárúr. Oqıtıw procesin shólkemlestiriwde jańa sapalı usıllar engiziliwi tiyis.

Kimniń sheber muǵallim bolǵısı kelmeydi. Bunıń ushın kóp staj benen tájiriybeli muǵallim bolıwı azlıq etedi.

Sabaq hárbir muǵallimnen rawajlangan dóretiwshilik pedagogikalıq oylawdı, pedagogikalıq sheberlikke iyelew talap etedi.

Zamanagóy sabaqqa tayarlanıwda hám ótiwde eń tiykarǵı dıqqattı nege awdarıwımız kerek. Muǵallimniń sabaqtı ótiwdegi jetiskenligi birinshi náwbette onıń ideyalıq-teoriyalıq hám kásiplik tayarlıǵına baylanıslı boladı. Sabaqqa tayarlanıw barlıq waqıt oqıtatuǵın predmetine baylanıslı oqıwshılardı oqıp júriwdi, psixologiyalıq-pedagogikalıq hám metodikalıq xarakterdegi kitaplardı oqıwdı, metodikalıq jurnallardı, gazetadaǵı maqalalardı, jańa pedagogikalıq tájiriybelerdı engiziw maxsetinde jasalıp atırǵan aldınǵı pikirlerdi oqıp tanısıp barıwdı talap etedi.

Aldınǵı qatardaǵı sheber muǵallimderdiń sheber emes muǵallimlerden sabaq ótiwdegi tiykarǵı parqı, sheberlik jetispeytuǵınlar ózleriniń sabaqlarında tiykarınan oqıwshılardı ilimniń tayar juwmaqların beredi. Bir muǵallimler aralas sabaq ótiwge úyrenen, hesh qanday oylamastan tayar materialdı úyretedi. Bul álbette izlenip, mashqalalı jaǵdaylardı payda etip, oqıwshılardı oylanıwǵa itermelep oqıtqannan ańsat boladı. Basqa muǵallimler rawajlandırwshı oqıtıwdıń mánisin tolıq túsinbegen boladı. Olardıń didaktikalıq hám ulıwma pedagogikalıq bilimleri tómen.

Talantlı muǵallimler, óz isiniń sheberleri balalar menen qarım-qatnas jasaǵanda olar demokratiyalıq stil'den paydalanadı hámde eń aldınǵı oqıtıw metodların oqıwshılardıń dóretiwshili oylawın ósiriwshı metodlar sistemasın qollanadı. Olarda mashqalalı situaciyalar oqıwshılardıń bilimdi ózlestirip alıwınıń derlik barlıq etaplarında boladı.

Sheber muǵallim barlıq waqıt óziniń sabaq oqıtıw metodikasın hám texnikasınıń ózgerip otıradı. Hárqıylı mashqalalı jaǵdaydı payda etip, sheber muǵallim onıń sheshiliw jolların izlestirip, analizlep, praktikalıq tárepten dálillep kórsetip beredi.

Dástúriy sabaqlarda muǵallim soraw beredi, al oqıwshılar kitapqa tiykarlanıp oǵan juwap qaytaradı. Bunday jaǵdayda olarda tek sabaqtıń avtorı hám muǵallimler tárepinen tabılǵan haqıyqatlıq qana túsinik qaladı. Taǵı neni izlew kerek? Ne ushın izlew kerek? Haqıyqatlıq tabılǵan, onı tek qabıl etiw kerek, yadlaw hám iske asırıw kerek. Bul álbette sabaq waqtında oqıwshılardı jalıqtıradı, oqıwǵa degen qızıǵıwshılıqtı páseytedi.

Ilimpazlardań izertlewleri sonı dálelleydi, tájiriýbeli oqıtıwshılardıń jeke ózgeshelikleriniń arasınan oqıwshılar olardıń quwanışlı, házilkeshe xarakterin ayırıp kórsetedi. Bul muǵallımge egerde balalar qattı sharshap yamasa zerigip olardıń dıqqatı hár jaqqa bólinip, ıdırasıp otırǵan jaǵdayda klass atmosferasını jaqsı jaǵdayǵa alıp keliwge kóp járdem beredi (házillesedi, kúlısedi, qullası balalardıń dıqqatın ózine tartadı).

Bunday jaǵdayda ol balalarǵa azǵana dem beredi fizkultminut ótkeredi, klass penen ózleriniń eń jaqsı kóretuǵın qosıǵın aytıradı. Kerisinshe kem tájiriýbege iye muǵallımler sabaq waqtında múmkin bolǵan jerinde de balalarǵa kúlısiwge ruxsat etpeydi, tártipti buzıp alıwdan qorqıp, balalardıń pátin qaytarıp otıradı. Bunday muǵallımlerdiń eń bir jaman jeri onda tek yumor sezimniń (háziliniń) joqlıǵında emes, al bul sezimniń oqıwshılarda payda bolıwı onda oqıwshılarǵa degen dushpanlıq, qaslıq sezimniń tuwılıwına alıp keledi.

Solay etip juwmaqlap aytqanda, muǵallımniń tayarlanıwdaǵı hám sabaqtı ótiwdegi sheberligi bul quramalı jumıs, biraq sonı iyelew hár bir oylanıp isleytuǵın muǵallım ushın zárúr. Tabıslı islew ushın hár bir muǵallım pedagogikalıq qabiletke iye bolıwı zárúr. Pedagogikalıq qabilet iyesi óz miynetin jumsap úlken nátiýjege erisedi aladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. G.Sultonova. Pedagogik maxorat. T-2001 y.
2. Muslimov N.A. Bulajak kasb ta'limi uqıtıvchılarini shakllantirish. T-2005 y.

BASLAWÍSH KLASLARDA TEXNOLOGIYA (MIYNET) SABAQLARÍNÍN TÁRBIYALIQ ÁHMIYETI

*Tajekbaeva Ziywar -NMPI janındaǵı XBXQTQAAO
Mektepke shekemgi, baslawısh hám arnawlu tálim kafedrası aǵa oqıtıwshısı*

Baslawısh klaslarda Miynet (Texnologiya) tálimi pánin úyreniwdiń tiykarǵı maqseti - oqıwshılarda texnikalıq-texnologiyalıq hám operaciyalıq bilim, kónlikpe, uqıplılıqların rawajlandırıw, kásip-óner tanlaw, milliy hám ulıwmainsaniy qádiriyatlar tiykarında sociyallıq múnásibetlerge kirise alıw kompetenciyaların sińdiriwden ibarat.

Wazıypaları: buyım hám predmet turlerin, olardı tayarlaw hám islew beriw usılların biliw, texnologiyalıq proektlew hám de ámelge asırıw;

tuwrı hám sanalı kásip tańlaw, sociyallıq múnásibetlerge kirise alıw kompetenciyasını sińdiriw hám rawajlandırıwdan ibarat.

Baslawısh klaslarda miynet tálimi (texnologiya) pánin baǵdarları boyınsha shınıǵıwlardı shólkemlestiriw hám ótkiziw izbe - izligi jergilikli sharayat hámde imkaniyatlardı esapqa alǵan halda tálim mákemesi tárepinen belgilenedi. 1-4-klaslar ushın

1. Qaǵaz hám karton menen islew
2. Gezleme hám tolıq materiallar menen islew
3. Tabiyiy hám turli materiallar menen islew
4. Kórkem qurıw-jasaw hám texnikalıq modellestiriw.

Hár bir sabaq shınıǵıwı qáwipsizlik texnikası qaǵıydalarına ámel qılǵan halda shólkemlestiriledi.

Oqıwshılarǵa miynet tálimi (texnologiya) pánin baǵdarları boyınsha kásipler turleri haqqında xabarlar beriledi.

Miynet hám onı oqıtıw metodikası páni pedagogikalıq pánlerden biri bolıp, pániniń tiykarǵı ilimiy izleniwleri natijwlerine tayanǵan halda, aldınǵı oqıtıwshılardıń is tajiriýbesi menen bayıtılǵan materiallar tiykarında jarıtıp beredi. Oqıwshılardı miynetke tarbiyalaw hám olardı bolajaq ámeliy iskerlikge tayarlawda miynet uqıplılıq hám kónlikpe hám

uqıplılıqlardı iyelewin támiynleydi, oqıwshıladı miynet iskerligine, sociyallıq paydalı islep shıǵarıw miynetin orınlawǵa tayarlaydı. Miynet táliminde miynetke psixologiyalıq tayarlıq, miynet iskerliginiń tuwrı motivleri tiykarında tarbiyalaydı, shaxstıń hár bir ańlı miynetkesh ushın zárúr bolǵan sıpatları túrleniwinde járdem beredi. Oqıwshılar ortasında qoyılǵan óz-ara járdem, olarda doslıq, ulıwmalasıw, jámáátshilik kabi pazıyletlerdi tarbiyalaydı. Usı menen bir qatarda bilim, kónlikpe, uqıplılıqların rawajlandırıw, milliy hám ulıwma Insaniy qádiriyatlar tiykarında sociyallıq múnásibetlerge kirise alıw kompetenciyanıń qalıptıstiredi.

Miynet tálimi hám tarbiyasınıń pání - tıńlawshıladı baslawısh klaslarda miynet tálimi pániniń mazmunı hám wazıypaları, oqıtıw usılları, tálimiy qurallar menen tanıstırıw hám olardı tálim procesine engiziw boyınsha bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlardı sińdiriw bolıp tabıladı.

Miynet tálimi hám tarbiyasınıń wazıypaları - baslawısh klaslarda oqıwshıladı miynetke tayarlaw, oqıtıw hám ulıwma tálim mektepleriniń baslawısh klaslarında kásip tańlaw izbe-izligin jetilistiriw.

Miynet tálimi arqalı oqıwshıladı miynetke hám kásipke tayarlaw wazıypaları baslawısh klaslarda pútin tálim hám tarbiya sistemasında hám bárlıq oqıw predmetleri járdeminde sheshiledi. Bul orında miynet sabaqları jetekshi rol oynaydı. Baslawısh klaslarda miynet táliminiń dáslepki túsinikleri, uqıplılıq hám kónlikpeleri miynet sabaqlarında túrlenedi.

Miynetke ádep-iklamlılıq jaqtan tayarlaw – oqıwshılardı birgelikte islewdi, ózara doslıq qatnasta bolıwdı, dóretiwshilik, shólkemlestiriw qabiletlerin kórsetiwdi, miynet adamları hám miynet natijelerin húrmet qılıwdı úyretiwden ibarat. Miynetke ámeliy tayarlawdı tek kerekli bilimler bazasında ámelge asırıwı múmkin. Ol baslawısh klaslarda baslawısh bilimlerde tiykarlanadı.

Texnologiya (miynet) sabaqlarında predmet, buyım hám túrli zatlardan aplikaciya texnologiyasında súwretlep oqıwshılardıń aqılıy jaqtan rawajlanıwına xızmet isleytuǵın kóp qırılı sabaq túrлерinen biri bolıp, olar forma hám reńlerdi ajırata alıwǵa úyretedi, oqıwshılardıń kórkem-estetikalıq tuyǵıların hám qol matorikasın rawajlandıradı.

Aplikaciya oqıwshılarda ádebiy bezew quralı sıpatında ózine tán dekorativ sulıwlıq jaratadı.

Aplikaciyanı oqıtıwda:

Geometriyalıq figuralar hám ósimlikler bólekлерinen dóretiwshilik bezew dúziw;

Karton yaki gezlemege anıq bir ritimde jaylastırıw; Syujetti súwretlew;

Predmet súwretin óz aldına bóleklerden jaratıw;

Aplikaciya ushın detallardı hár túrli materiallardan, túrli texnika arqalı súwretlewdi ózlestiriw;

Aplikaciya sabaqları oqıwshılardı tazalıqqa, dıqqatın jámlewge úyretedi. Aplikaciyanıń jeke hám jámáát bolıp islew túrleri bar. Aplikaciya túrleri boyınsha 3 ke bólinedi.

1. Predmetli aplikaciya

2. Syujetli-temalı aplikaciya

3. Dekorativ aplikaciya

Oqıwshılar aplikaciya sabaqlarında miynet kónlikpelerin iyeleydi. Olardı taza, tártipli japıstırıwǵa, óz is orınların taza saqlawǵa úyrenedi hám quramalı ásbap sanalǵan qayshı menen islewge úyretedi.

Demek, baslawısh klass oqıwshıları mekteptegi qol miyneti sabaǵına baǵdarlanıp tayarlanadı. Olar jeńil hám mayda qaǵaz túrleri menen islewi natijesinde, óz háreketleriniń

tezligin toqtatıp túrıwǵa úyrenedi. Sabaq barısında olar az bolsa da qıyınshılıqlardı jeńedi, bul bolsa oqıwshılardıń háreketlerin shıdamlılıqqa sabırlı bolıwǵa tarbiyalap baradı hám qáwipsizlik qaǵıydalarına ámel qılıw wazıypaların ózlestirip baradı. Miynet sabaǵınıń mazmun mánisi ashıp beriledi hám baslawısh klass oqıwshıların miynetke tárbiyalap baramız.

БАСЛАҰЫШ КЛАСС ОҚЫҰШЫЛАРЫН ТӘРБИЯЛАҰДА ШАҢАРАҚТЫҢ ТУТҚАН ОРНЫ

*С.С.Тажбенова –Баслаўыш тәлим кафедрасы
педагогика илимлери бойынша философия докторы (PhD)*

Д.Тажбенова- 2-курс БТСТИ талабасы

Ғәрезсизликке ерискеннен соң елимизде билимлендириў тараўын раўажландырыўға деген талап күшейди.

Өзбекстан Республикасын еле де раўажландырыў бойынша хәрекетлер стратегиясында «илимий –изертлеў хәм инновациялық белсендиликти арттырыў, илимий хәм инновациялық жетискенликлерди әмелиятқа ен жайдырыўдың өнимли механизимин жаратыў, жоқары оқыў орынлары хәм илимий изертлеў институтлары қасындағы қәнигелестирилген илимий экспериментал лабораториялар, жоқары технология орайлары хәм технопарклерди шөлкемлестириў» ўазыйпасы сыпатында белгилеп берилди. Усыған тийкарланып, орай сапалы билим бериў системасы елимиздиң экономикасын турақлы раўажланыўын тәмийинлеў тийкарғы усылларының бири хәм мәмлекеттиң раўажланыўының тийкары болып есапланады. Билим бериў машқалаларына байланыслы мектеплердиң оқыў жұмысларын дурыс жолға қойыў хәр ўақытта өз шешимин табыў керек болатуғын мәселе. Бүгинги күнниң талабы – билимли әўладты тәрбиялаў. Мектеп - социаллық мәселелердиң ишиндеги ең тийкарғы билим орайы. Мектеплерге дыққат итибарды аўдарыў, оларға жәрдем бериў арқалы келешегимизди қурыўға ылайықлы жасларды тәрбиялап, билим бериў арқалы раўажландырамыз. Мектеп басшысы тәрбия жұмысын шөлкемлестириўши болса, класс басшысы, пән оқытыўшылары тәрбия жұмысын жүргизиўши, әмелге асырыўшы болып табылады. Класс басшысы тәрбия процесин шөлкемлестириўде жүдә әҳмийетли хәм жуўапкерли ўазыйпаларды орынлайды.

Баслаўыш класс оқытыўшысы менен баланың шаңарағы тийкарғы тәрбияшылары болып есапланады. Сонлықтан да педагог жүргизетуғын тәрбия жұмысының нәтийжелилиги оның ата-аналары менен жұмыс ислей билиўине, олар менен пикирлесип, олардың жәрдемине сүйене билиўине байланыслы.

Оқытыўшы шаңарағы менен жұмысының түрлери хәм усыллары хәр түрли, оған ата-аналардың жыйналысын өткерийде, оларды балалар менен жұмысқа тиккелей байланыстырыў да, ата-аналары менен топлап, жеке-жеке өткизилетуғын гүрриңлер де, олардың арасында педагогикалық билимлерди тарқатыўда киреди. Бирақ, бул түрлер менен усыллардың барлығы жұмыстың табыслы болыўын тәмийинлей бермейди. Буны оқытыўшы жақсы түсиниўи тийис. Оқытыўшы менен ата-ананың қарым-қатнасында баслаўыш педагог улкен орын ийелейди, себеби тәрбия жұмысы оның тийкарғы қәнийгелиги. Оның арнаўлы таярлығы бар. Хәр түрли педагогикалық машқалаларда искерлик пенен қолланылатуғын тәрбия қуралларының бай мағлыўматларға ийе.

Улыўма орта мектепте бала санасының қәлиплесиўине тәсир ететуғын тийкарғы жағдайы социал-экономикалық хәм мәдений-турмыстан ибарат. Усыған байланыслы

орта мектеп оқытушысының тийкары мақсети өмир сүриу мутәжлигине исеними бар баланың жеке шахсын қәлиплестириу. Оқыушының тууылған жерине ҳадаллығын сақлап, қоршаған этирапқа белсене араласып, улыума мәдений рауажландырып, билимге деген қәбилетин арттырыу, сөйлеу мәдениятын қәлиплестириу, келешекте үлкен орталыққа бийимлесиуине қәбилетли әуладты қәлиплестириу болып есапланады.

Бала тәрбиясына көплеп тәсир ететуғын шаңарақ, мектеп, жора-жолдаслары, қоңсы, ағайын-тууысқанлар, мийнет шөлкемлери, журтшылық сыяқлы орталықлар бар. Буларды шөлкемлестиретуғын – мектеп устазлары.

Олар балаларды педагогикалық жақтан сауатландырып, улыума тәрбия жұмысларына жәмийетшиликти бирлестирип, педагогикалық жақтан сауатлы басшылық етиуи керек.

Баланы тәрбиялауда, оның дүньяға көз-қарасын қәлиплестириуде, шаңарақтың, жергиликли жәмийетлик шөлкемлердің, өндирис орынлары үәкиллериниң хәм ол билим алатуғын мектептиң тәрбиялық жұмысларды бирлесеуи нәтийжесинде әмелге асса мақсетке мууапық болады деп ойлаймыз. Булардың бирлесе отырып шөлкемлестиретуғын қызықлы ушырасыулары, саяхатлары, тууған жердің тарийхын үйрениу, тәбиятын қорғау, тазалығын сақлау бойынша ис-илажлары, миллий дәстурлерди, үрип-әдетлерди үйрениу бойынша мәдений ислери, жас өспиримлерди хәр тәреплеме тәрбиялап ғана қоймайды, оларды әсир иллетлери наркомания, мәскүнемлик, диний экстремистлик ағымлардан сақлайды. Баланың өсип жетилиуине тәсир етиуши барлық тәрбиялық қураллар бир мақсет жолында бирлесе, балаға сырттан хеш қандай күш тәсир етпейди. Оның этирапындағы орталық ата-анасы, мектеби, дослары, ауыл – аймақ, хабар қураллары баланы әлпешлеп өсиреди, жәмийетке пайдалы инсан етип тәрбиялайды.

Сонлықтан, хәр тәреплеме жетик жасларды тәрбиялауда мектеп, шаңарақ хәм жәмийет өз ара бирлесиуине талап күшейип атыр.

Ата-аналар менен бирлесе жүргизилетуғын жұмысларды әмелге асырыу үшін хәрбир пән оқытушы баланы шаңарақта тәрбиялауда қойылатуғын улыума педагогикалық талаптарды билиуи тийис.

Мийнет шөлкемлери мектептиң оқыу матриаллық базасын күшейтиуге, оқыушылар менен тәрбия жұмысын алып барыуда, балалардың шаңарақтағы тәрбиясын билип, бала тәрбиясына итибарсыз қарайтуғын ата-аналарға тәсир жасауда мектеп пенен шаңараққа жәрдемлеседи.

Мийнет шөлкемлериниң үәкиллери оқыушылардың арасында сәубетлер өткизеди, ишки хәм сыртқы сиясий мәселелер, халық аралық машқалалар бойынша лекциялар оқыйды. Бул оқыушылардың сиясий санасын рауажландырады хәм де мийнет алдыңғылары менен ушырасыу оқыушылардың дүнья тәжирийбесин асырады, кәсиплик бағдар бередиди.

Жуумақластырып айтқанымызда, хәзирги күнде жергиликли басқаруу органларына бала тәрбиясы үшін үлкен жууапкершиликли жұмысларды жүклейди, оны мәмлекетимиз тууырдан-тууыры бақлап отырады. Сондай-ақ, мәхәллелерде балалар үшін спорт майданлары, дөгереқлер, мәдений орайлар жұмыс ислеп тур. Бунда балалар бос уақытларында спорт, өнер- кәсип түрлери менен шуғылланады.

SHAÑARAQ HÁM BALA TÁRBIYASI

*S.S.Tajbenova – Baslawish tálim kafedrası
pedagogika ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD)*

M.O'g'arbaeva- 3-kurs BTSTI talabasi

Házirgi kúnde kóplegen ata-analar turmıs táshwishlerine baylanıslı hám sol táshwishlerdi sebep qılıp ózleriniń balalarına waqıt ajratıwdı qoydı. Olardıń oyınsha mektepte balanı oqıtıw da, tárbiyalaw da, hár túrli jámiyetlik jumısqa qızıqtırıwda muǵallım juwapker dep oylaydı.

Adamnıń ómiri, onıń insan sıpatında qalıplesiwi, mehir-muxabbatı, súyispenshiligi, tárbiyası shañaraqtan baslanadı. Shañaraq tárbiya-tiykarı, yaǵnıy jámiyettiń bir buwını. Balaǵa tárbiya ana háyyiwi, ata mehri arqalı beriledi. Ata-ananıń súyispenshiligine bólenbegen bala – tiri jetim. Ata-anadan tárbiya almaǵan bala, ortalıqtan da tárbiya ala almaydı. Kundelikli turmısta ata-ananıń qadaǵalawında bolmaǵan bala sırtqı tásirlerge berilip hár turli tártipsizliklerge jol qoyıwı mumkin.

Pedagogika iliminiń doktori V.İ. Kochetkov bılay degen: «Ata-ananıń bir-birine degen muxabbatı, balalarına tárbiyalıq jaǵınan tásir kórsetetuǵın eń tiykarǵı usıl bolıp esaplanadı. Balalarına degen muxabbatı – ata-ananıń tiykarǵı tárbiyalıq quralı. Ulıwma alǵanda, ata-ana balaǵa eń aldı menen súyispenshiligin arttıratuǵın ustaz retinde zárur».

Bala shañaraqta, qorshaǵan ortalıqta, hár túrli jaǵdaylarda ózin qalay uslay biliwde insanıylıq álipbesin úyrenedi. Shañaraqta bir-birine húrmet etiw, ǵamqor bolıw, birlesip miynet etiw sıyaqlı dástúrler qalıplesken bolsa, ol jámiyetke qarsı turatuǵın tárbiyasız adam bolıwı múmkin emes.

Oqıwshılardıń baslawısh klastan baslap oqıwǵa degen qızıǵıwshılıǵı durıs jolǵa qoyılmasa, oqıwshınıń oqıwǵa degen, qızıǵıwshılıǵı joǵaladı. Sol sebepli ata-ana balasınıń oqıwına nemquraylı qaramawı kerek. Usıǵan baylanıslı ata-ana balasınıń mektepke barǵan kúninen baslap onıń oqıwına, tárbiyasına kewil awdarıp, tiyisli dárejede qadaǵalap barıwı kerek.

V.A. Suxomlinskiy oqıwshılardıń ata – anaları menen jumıs islewdiń mazmunına ayrıqsha itibar berip: «Tek ata – analar menen birge bar kúshin toplan xám birlestiriw arqalı muǵallımler balalarǵa úlken insanıylıq baxttı beriwi múmkin», - deydi. Olay bolsa, shañaraq mektep penen birge tárbiyalıq ortalıqtıń tiykarǵı tásir etetuǵın tiykarǵı quralı.

Házirgi kúnde bala tárbiyasında muǵallımlerdiń ata–analardı menen birge islesiwı zárur, sebebi olar birgelikte bir-biri menen tıǵız baylanısı arqalı bir qansha tárbiyalıq máselelerdi sheshe aladı.

Sonlıqtan da ata – analar balalardı tárbiyalaw isinde mektep penen qarım – qatnas, tikkeley baylanısta bolıw baslı wazıypamız dep biliwimiz kerek. Olardıń óz balaların tárbiyalawdaǵı jetiskenlikleri klass, mektep shólkemleriniń oqıw – tárbiya jumısınıń nátiyjesine baylanıslı. Bul jaǵday oqıw – tárbiya protsesiniń mazmunın, sapasın, nátiyjeliligini jaqsılaw ushın shañaraq penen mekteptiń birgelikte jumıs zárur.

Sonǵı jıllarda pedagogikalıq ádebiyatlarda «Ata-analardı tárbiyalaw» degen túsinik payda boldı. Ondaǵı gózlegen maqset ata–analardı bala tárbiyasına baylanıslı pedagogikalıq keńes, oqıwdı shólkemlestiriw, bilimlerin jetilistiriwdi gózleydi. Sonlıqtanda olar muǵallımlerdiń pedagogikalıq másláhatlerine hám praktikalıq járdemlerine zárur. Egerde mektep penen ata–analardıń tárbiyalıq, óz-ara birge islesiwiniń shólkemlestirse, unamli sheshimin tabadı dep oylaymız.

Balanı jas waqtınan baslap oylawǵa, pikirlewge, óz kóz- qarasın bildiriwge, ata-anası menen birgelikte jumıs alıp barıwǵa, qorshaǵan ortalıq penen jaqın qarım – qatnasta bolıwǵa uyretiw kerek.

Juwmaqlastırıp aytqanımızda oqıwshı, ata-ana, muǵallım birgelikte úzliksiz jumıs islewi kerek. Ol ushın muǵallım ata-analardı balalarınıń tárbıyalıq táreplerine kóp waqıt ajratıwı ushın mumkinshilikler jaratıp, sabaqtan bos waqıtları ata-analar menen ushrasıp máslahat ótkerip pikirlesip turıwı kerek dep oylaymız.

МУЛЬТИМЕДИА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ИНТЕРАКТИВ ЭЛЕКТРОН ҰҚУВ КУРСЛАР ЯРАТИШ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ

Усмонов М.С - Жиззах давлат педагогика институти ўқитувчиси
Ж.Абдижаббарова - Нукус давлат педагогика институти ўқитувчиси

Мультимедиа технологиялари (МТ) ўқув жараёнига татбиқ қилишда ўқитишнинг мазмунини такомиллаштирувчи шакл ва методларини излаб топиш масалалари муҳим ўрин тутди.

Мультимедиа технологияларини ўқув жараёнига татбиқ этишда маъруза дарсларига алоҳида эътибор берилади ва бу ўқитиш методи олий таълимда муҳим ўқитиш шаклларида хисобланади. Маъруза дарсларини назарий, ғоявий томонларини такомиллаштириш унинг ўқув жараёнидаги аҳамиятини янада ошиб боришини таъминлайди. Кўпгина педагог-олимлар маъруза дарсларини ривожлантириш ўқитиш сифатининг ошишига олиб келишини таъкидлаганлар. Маъруза ўқишнинг мақсади талабаларни амалий, лаборатория ишлари ҳамда ўқув, адабиётлари билан мустақил ишлай олишларини таъминлаш учун уларни ўқув материаллари билан қуроллантиришдан иборат.

Маъруза дарсларини ўқувчи-талабалар томонидан ўзлаштириш учун улардан маълум даражада билим, ирода, меҳнат ҳамда диққатни жалб этиш каби хислатларнинг бўлиши талаб этилади. Шунинг учун маъруза дарсларини ўқишда ўқувчи-талабаларнинг ўқитувчилар билан ҳамкорликда ишлашларини таъминлаш катта самара беради. Шу билан бир қаторда, ўқувчи-талабаларнинг мустақил ишлашлари учун ҳам алоҳида эътибор ва шароит яратмоқ лозим. Ўқувчи-талабалар мавзуида қанча кўп бош қотирсалар, у шунча кўп тушунадилар ва эслаб қоладилар. Тушуниб, эслаб қолиш энг яхши ва мустаҳкам билим олишнинг усулларидадир.

Мустақил шуғулланиш ўқувчи-талабаларда психологик жараёнларни ривожлантиришга сабаб бўлади ва кейинчалик мавзуни тушунишлари учун уларни кенг масштабда фикрлаш, воқеа-ходиса ҳамда фактларни таҳлил қилишга тайёрлаб боради. Шуни таъкидлаш лозимки, маъруза дарсларини ўқишда мавзуларга доир дидактика элементларини қўллаш яхши самара беради. Шу сабабли маъруза дарсларига тайёргарлик кўриш алоҳида ўринда туради. Бу эса маъруза дарсларига тайёргарлик кўришда замонавий воситалардан фойдаланиш, мавзу бўйича ўқувчи-талабаларга ўқув материалларини кўриш, эшитиш, таққослаш, образлар кўринишида тақдим этиш каби компонентларнинг киритилиш имкониятларни яратадики, булар маъруза дарсларини самарадорлигини оширишга олиб келади.

Таълимда узлуксизликни таъминлаш, методик тизим деб аталувчи мақсад, мазмун, метод, восита, шакл каби унинг таркибий қисмлари орасидаги узвий алоқаларга боғлиқ. Таълимда ҳамма вақт мазмун ва методлар муаммоси мавжуд бўлиб, бу муаммолар бир-бири билан узвий боғланган. Таълим методларидаги муаммолар “кимни қандай ўқитамиз?” деган савол билан боғлиқ бўлиб, бундан

таълим методларини ишлаб чиқиш унинг мазмунига боғлиқ эканлигидан келиб чиқади. Бу икки муаммо бир-бирига қарама-қаршиликда бўлиб, бир-бирини тўлдириб боради.

Мустақил ишлаш учун ажратилган соатларда компьютер синфларида ўқувчи-талабалар учун замонавий компьютер-мультимедиа технологиялари асосида шуғулланиш имкониятини яратиш ва бу синфларда уларга керакли фанлар, лаборатория ишларига доир мавзуларни компьютердан олиб ўқиши ва шуғулланиши учун шароит бўлиши лозим. Бундай кўринишда мустақил соатларнинг ташкил қилиниши ўқувчи-талабаларнинг ўзларига қўл келади ва керакли вақтда фанлардан шуғулланиш имкониятини беради. Бунинг зарурий шартларидан бири укув материалларининг электрон нусхада чоп этилишидир. Агарда ўқув материаллари мультимедиа воситалари асосида ташкил этилган бўлса, бунда талабаларнинг мустақил ишлаш жараёнида ўзлаштириш кўрсаткичи янада юқори бўлади.

Хулоса қилиб айтганда дарс жараёнида электрон нусхада берилган ўқув-материаллардан ўқувчиларга бериладиган назарий билимларни амалиёт билан боғлаб бориш, бунда муаммоли назарияларни вужудга келтириш, қўйилган муаммони ўқувчилар билан биргаликда ечиш, уларда мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантиради, ўтилган мавзу моҳиятини тушуниб олишларига ёрдам беради. Ушбу муаммоли ўқитиш ва ўқувчиларнинг мустақил ишлашини ташкил қилиш учун ахборот-педагогик технологияларга асосланган мультимедиа электрон дарсликларнинг яратилиши айна муддаодир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари: Олий ўқув юрти талабалари учун дарслик /Академик С.С. Ғуломовнинг умумий таҳрири остида. – Т.: «Шарқ», 2000.– 529 б.

2. Жўраев Р.Ҳ., Тайлақов Н.И. Ахборотлашган таълим муҳити–ўқитиш самарадорлигини ошириш воситаси// Узлуксиз таълим. –2004.– №3. –Б. 3–7.

JASLARGA HUQIQIY BILIM BERIWDIŃ ÁHMIYETI

G.X.Mirzabekova –Ájiniyaz atındađı NMPI Baslawish tálim kafedrası úlken oqıtıwshısı;

Z.Omarova - Ájiniyaz atındađı NMPI Baslawish tálim hám sport tárbiyalıq is qánigeligi 3-kurs studentı

Búgingi kúnde aldımızda qoyılğan tiykarđı maqsetlerimizden biri bul zaman talaplarına juwap beretuđın sanalı, huqıqıy sawatlı insanlardı, shın mánisindegi bilimlı adamdı tárbiyalaw. Sol sebepten de huqıqıy bilim hám tárbiya beriw óz salmaqlı ornına iye. Al, huqıqıy tárbiya hám ádep-ikramlılıq tárbiya bir-biri menen tıgız baylanısta. Olar birgelikte, bir tutashıqta alıp barılğanda jámiyettegi jaqsılıq hám jamanlıqqa, minnet hám ádalatlıqqa, minez-qulıq normalarına bolğan pedagogikalıq principlerdiŃ sistemasın qalıplestiredi dep aytıwımızǵa boladı.

Ádep-ikramlılıqtıŃ kelip shıǵıwın huqıqtan aldın payda bolğan dep keskin ayta alamız. Sebebi, huqıqıy nızamlar payda bolmıstan burın-aq adamlar ádep-ikramlılıq qađıydalarına boysınıwǵa háreket etken. Al, huqıq bolsa mámleket sisteması payda bolıw menen júzege kelgen. Qısqasha aytqanda, mámleket tárepinen ornatılğan nızam hám qádeler huqıqtı júzege keltirgen. Pedagogikalıq kóz qarastan qaraytuđın bolsaq jámiyette mámleket payda bolğanǵa shekem de adamlar belgili qađıydalarǵa boysınǵan. Bular ırımlar, úrp-ádet,

dástúrlar. Demek, huqıqıy bilim hám ádep-ıkramlılıq normalarınıń ortasında óz-ara uqsaslıq hám parqlar bar. Sebebi, insaniyat tariyxınıń eń dáslepki dáwirlerinde de adamlar bir-biri menen ádep-ıkramlılıq múnásibette bolǵan. Adamlardıń jasaw sharayatında, júris-turısında, ádep-ıkramlılıq normaları payda bolıp, olar buzılsa jası úlkenler tárepinen jazalanıp barılǵan. Al, búgingi kúnde mámleket tárepinen belgilengen huqıq qaǵıydaları bar bolıp oǵan jas áwladlardan baslap jası úlken adamlar, derlik hámme boysınadı. Al, ádep-ıkramlılıq búgingi kúнге shekem jámiyettegi, turmıstaǵı, shańaraqtaǵı normalardı basqarıp turadı.

Huqıqıy bilim alıw barısında jaslardıń sanasında bir sorawdıń tuwılıwı tábiyiy. Bul huqıq penen ádep-ıkramlılıqtıń bir-birinen parqı bar ma?

Haqıyqatında da, jaslarǵa bilim beriwde huqıqıy bilim hám ádep-ıkramlılıq biliminiń biri-birine uqsas hám ayırmashılıq tárepleri bar. Bul haqqında ilimiy maqalalarda tómendegishe kóz-qaras bildirilgen: -ádep-ıkramlılıq qaǵıydaları adamlardıń sanasında payda boladı, al huqıqıy qádeler mámleket tárepinen ornatıladı; -ádep-ıkramlılıq qádeleri jazıp qoyılmaydı, al huqıq qádeleri jazıp qoyıladı; - ádep-ıkramlılıq qádeleri jámáátiniń tásir kúshi menen qorǵanadı, al huqıq qádeleri mámleket tárepinen qorǵaladı; - ádep-ıkramlılıq normaları buzılsa onı buzǵan shaxsqa jámáátlik sharalar qollanılardı, al huqıq qaǵıydaları buzılsa mámlekettiń májbúriy sharaları qollanılardı. [1.36]

Joqarıda atap ótilgende, eger jaslar arasında huqıq buzıwshılıq háreketler ushırassa oǵan sáykes jinayiy, administrativlik, intizamlıq hám materiallıq sharalar qollanılardı. Demek, bilim – bul hár qanday jámiyetlik sistemanıń túp mánis, mazmunınan kelip shıǵadı. Sonday-aq, mámleket tárepinen bekkemlenetuǵın orınlanıwı tiyis ulıwma hám májbúriy norma, qaǵıydalar.

Huqıqıy bilim beriw hám tárbiya beriw isi oǵada quramalı hám juwapkershilikli is. Sebebi, ol jámiyetimizdegi hár bir puxaranıń kámil shaxs bolıwınıń deregi. Nızamlar jıynaǵı bolǵan Konstituciyanı, onıń tiykarların úyreniw menen birgelikte Ózbekstan Respublikası, Qaraqalpaqstan Respublikasınıń nızamshılıq bazasınıń úyreniliwi hár bir jastan ózleriniń huqıq hám májbúriyatların tolıq biliwi menen birgelikte, olardıń ata-anaları hám pedagoglardan úlken juwapkershilikti talap etedi. Jaslarǵa huqıqıy bilim beriwde Bilimlendiriw mekemelerinde kórgizbeli qurallar, filmler, saxnalastırılǵan kórinisler, jarıslar, is-ilajlar alıp barıw oǵada zárúrli is dep esaplaymız.

Jaslarǵa hár tárepleme huqıqıy tárbiya beriwdiń pedagogikalıq áhmiyeti oǵada ayrıqsha. Sebebi, hár qanday oqıwshı jas óspirim mektepke kelgen kúnnen baslap-aq tárbiyanıń barlıq túrleri menen bir qatardar huqıqıy tálim-tárbiya da aladı.

Mámleketimizde Gárezsizlikke erisiw menen birge pedagogika ilimine de, ondaǵı tárbiya túrлерinen biri huqıqıy tárbiyaǵa da ayrıqsha itibar berilmekte. Oqıwshı jaslardıń huqıqıy bilim alıwına sharayatlar tuwdırıldı. Asirese, mámleketimizde erkin huqıqıy demokratiyalıq jámiyetti qurıwda jaslarǵa huqıqıy bilim beriwde onıń ornı ayrıqsha.

Bizińshe hár qanday jetik áwlad óz huqıqların tolıq biliwi kerek. Jaslarǵa huqıqıy bilimdi tek sabaq waqtında berip qoymastan, sabaqtan hám klasstan tis ilajlarda da huqıqıy bilim beriwdiń túrlishe jolların pedagogika ilimi kóz-qarastan qarastırıw hám onı orınlı túrde qollanıw zárúr dep esaplaymız. Sebebi huqıqıy bilim jaslardıń tek ózleriniń bilimin asırıp qoymastan, al átirapındǵı adamlardıń da huqıqların qorǵaw hám onı ańlawdı, óz jeke huqıqıy kóz-qarasların qalıplestire aladı.

Demek, jaslarǵa tiyanaqlı huqıqıy bilim beriw máselesi – búgingi dáwirde, jámiyetimizdiń aldına qoyǵan talaplardan dep esaplaymız.

Ádebiyatlar

1. Tolibaeva N. Huquqiy ta'ربيya nimaan boshlanadi// Tarbiya, 2008, 2-son, 36-bet.
2. Ibragimov H. I., Abdullaeva Sh. A Pedagogika. Toshkent, Fan va texnologiya, 2007.

ATA-ANALAR MENEN BIRGE ISLESIWDIŃ JOLLARI

G.Mirzabekova –*Ájiniyaz atındađı NMPI Baslawish tálim kafedrası
úlken oqıtıwshısı;*

Z.Omarova - *Ájiniyaz atındađı NMPI Baslawish tálim
hám sport tárbiyalıq is qánigeligi 3-kurs studentı*

Shańaraq –bul jámiyettiń baslanğısh buwını. Ol ózinde shańaraq aǵzalarınıń zárúrlıkların, qızıǵıwın, tárbiyasın hám basqa da iskerlik túrlerin qalıplestiredi. Shańaraq tárbiyasında shańaraqtıń materiallıq abadansılıǵı, mádeniy-ruwxıy dárejesi, tınıshlıǵı, shańaraq aǵzalarınıń sanı, quramı ayırıqsha áhmiyetke iye.

Oqıw, bilimlendiriw mákemelerinde beriletuǵın tálim-tárbiya dárejesi menen baslawish klass oqıwshılarınıń shańaraқтаǵı turmıs tárizi arasındaǵı baylanıstıń pedagogikalıq tárepten támiyinlengenligi hám de bilim alıwshı oqıwshılardıń jetiskenlikleri olarda jeke sıpatlardıń qalıplesip barıwın da jedellestiredi. Ásirese, baslawish klass oqıwshılarınıń minez-qulqında ushırasatuǵın nuqsanlar ótirikshilik, agressivlik (ózin oylawshılıq), huqıqbuzıwshılıq, jinayatshılıqtıń aldın alıwda oqıw orınlarında beriletuǵın tálim-tárbiyanıń tásirin joqarılatıw jolların ele de rawajlandırıwda shańaraq diagnostikasınıń belgili ornı bar. Bunday jaǵdayda bilimlendiriw mekemeleri ata-analarǵa óz mazmun hám imkaniyatlarınan kelip shıqqan halda, birge islesiwı, birgelikte jumıs alıp barıwı kerek.

Shańaraq tárbiyasında shańaraq diagnostikası úlken áhmiyetke iye. Bul boyınsha, ilimpazlar hár bir shańaraqtıń zárúrlıkların esapqa alǵan halda jámiyetlik – pedagogikalıq járdem beriw hám birge islesiwde tómendegilerge itibar qaratıw kerek dep esaplaydı:

- maqsetti belgilew, shańaraқта erisilgen tabıslardı anıqlap, olarǵa súyengen halda ata-analardıń qanday imkaniyatlarǵa iye ekenligin, qanday pedagogikalıq járdemge mútáj ekenligin belgilew;

- ata-analar arasında anketalar tarqatıw, olardan juwapların alıw hám analizlew, onıń juwmaqların ata-analarǵa tanıstırıw;

- diagnostika tiykarında pedagogikalıq konsiliumlar shólkemlestiriw, psixologiyalıq xızmetlerdi ámelge asırıw rejelerin dúziw, jumısların ámelge asırıw. [1.140]

Álbette, usı sıyaqlı tálim-tárbiyalıq jumıslar baslawish klass oqıwshılarınıń keleshekte tárbiyalı insanlar bolıp jetilisiwine óz tásirin tiygizedi.

Ata-analar menen birge islesiwde tek ǵana ulıwma bilimlendiriw mákemeleri emes, al máhálle de dıqqattan shette qalmawı tiyis. Perzent tárbiyasında unamsız tásir kórsetetuǵın ata-analardı máhálle belsendileri arasında talqılaydı.

Demek, shańaraq, mektep, máhálleń tárbiyalıq jumısların shólkemlestirip hám bilimlendiriw mákemeleri, shańaraq, máhálle, keń jámiyetshilik penen birgelikte tálim-tárbiyalıq máselelerdi unamlı túrde sheshiw múmkin.

Shańaraқта durıs tártip-intizam bolǵanda ǵana sol shańaraq oqıwshısı tártipli, intizamlı, milliy qádiriyatlar, tárbiya túrleri túsiniqlerine juwapkershilikli kóz-qarasta qaray alatuǵın insanlar sıpatında kamalatqa keledi.

Baslawish klasslarda ótiletuǵın tárbiyalıq saatlarda hár qanday pedagog tómendegilerge itibar beriwı kerek:

1. Ata-analardıń tárbiyalıq saatqa qatnasıwına erisiw;

2. Тәрбиалік бағдардағы ис-ілажға пұхта таярлық;

3. Оқушылардың белсенлігін арттыру.

Мектептерде баслауыш класс оқытушылары, класс басшылары һәм ата-аналардың бирге іс-ісінің еле де жақсалау мақсетінде арнаулы методикалық қолланбалар шұқты. Мисалы, N.Зайнитдинов һәм M.Зайнитдиновалар [2.43-44] тәрепін дүзілген қолланба дәптерде баслауыш класс оқытушыларын һәр тәреплеме тәрбиалау үшін жол jobалар кórсетілген. Қолланба бир несше бóлимлерге бóлиніп, XII бóлимде «Шаһарақ һәм маһалле менен бирликте орынланатуғын жұмыстар» тартыби киргизілген. Сондай-ақ қолланбада «Ата-аналар комитети» хақында мағрұмат, «Ата-аналар менен алып барылатуғын іс-іс һәм баслауыш класста ата-аналар жыналысы»ның ис-қағазын (протокóлн) толттыру үшін да бет ажратылған. Ал, баслауыш класс оқытушыларына миллий тәрбия беріу барысында миллий байрам күнлерін белгілеу, óз алдына тәрбиалық сабақ темасы сипатында берілген. Демек, ата-ана баслауыш класстарда билим алып атырған ул-қызларның тек билимине емес, ал тәрбиалық тәрептерине де itibar қаратыу керек. Бул бойынша педагог илимпаз M.Иномова мектеп һәм ата-аналар байланысының тәрбиалық ролі хақында: «Миллий гáрезсизлик шараятында шаһарақта бала тәрбиасына болған itibar күсһейди. Себеби жамийет ақилы жақтан jetik, пáк ден-саулығы жағынан сап-денелі рухы бай áуладты тәрбиалаудан мапдар. Бундай áулад ең алды бурн рухы, áдеп-икрамлылық жағынан сау һәм беккем шаһарақта қалыпеседи. Себеби, шаһарақты рауажландыру һәм беккемлеу үшін қолланатуғын гáмхорлық келесһек áулад тáгдири менен байланысы» [3.5].

Хақықатында да, оқытушыға шаһарақта да, мектепте де қатаң itibar беріліуі керек. Бул үшін, биринши нáwbette сол баслауыш класс оқытушысының тәрбиаланып атырған шаһарағы баслауыш класс муғаллимінің дыққат itibarында болыуы керек. Оның қандай орталықта óсип атырғанлығы, ата-анасының билим дәрежесі, баласына itibarı, óз ул-қызын билим алыуға, миynet етиуе басқалар менен áдеп-икрамлы, ашық кеуилли мúnásибette болыуы, minez-qulqı қызығылары, спортқа болған кóз-қарасы, досларына болған ауызбиршиллик қатнастары т.б. адамгершиллик пазылеттер шаһарақта қалыпесип һәм мектепте, класста рауажланып барады деп баһалауға болды.

Áдебиятлар

1. Ibragimov H. I., Abdullaeva Sh. A Pedagogika. Toshkent, Fan va texnologiya, 2007.
2. Zaynitdinov N., Zaynitdinova M. Sinf rahbarining tarbiyaviy daftari. Toshkent, 2007.
3. Inomova M. Oilada bolalarning ma'maviy ahloqiy tarbiyasi. Toshkent, 1999, 5-son.

Ж. АЙМУРЗАЕВ ДӨРЕТИЎШИЛИГИН ОҚЫТЫЎ УСЫЛЛАРЫ

З.Ктайбекова - Әжинияз атындағы

НМПИ Қарақалпақ әдебияты

кафедрасы үлкен оқытушысы;

У.Махаматдинова - Әжинияз атындағы

НМПИ Филология факультетиниң 1-курс талабасы

Хәр қандай дөретиўши инсанның өмир жолы, дөретиўшилигин үйретиў үлкен әһмийетке ийе. Себеби, оның дөретпелери арқалы өсип киятырған жас әўлад өмир тәжирийбелерин, тәлим-тәрбия сырларын үйренеди, кәмилликке умтылады. «Мектептерде өтилетуғын шайыр, жазыўшылардың шығармалары жанры жағынан хәр түрлі. Биреўлери тек поэзиялық шығармалар, гейпаралары прозалық, драмалық шығармалар дөреткен. Олардың хәр бириниң өзгешелик тәрептерин, басқа сөз

шеберлеринен айырмашылықтарын, өмір жолын түсіндіргенде айтып өтіу шәрт» [1.181].

Оқытушы Ж.Аймурзаевтың поэзиялық шығармаларын өткенде, дәслеп қосықтың мәніс-мазмұнын түсіндіріп, соңынан көркемлеп оқыуды үйретіу керек, Бир қатар қосықтарын компьютер арқалы визуал формада дауыслап көркемлеп жаздырып, тәсирли оқылыуын еситтirse де болады.

Сабақ барысында әдебиат пәнинен оқытушының «Сөзлик дәптер» тутыуы, онда қосық қатарларында түсінбеген сөзлерине түсиник жазып барыуы мақсетке мууапық келеди. Оқытушы «Сөзлик дәптер» дүзиу арқалы Ж. Аймурзаевтың қосықтарында өзлери ушын түсиниксиз мәнилери гүңгирт болған сөзлердиң мәнилерин жазып барыу менен сөзлердиң көркемлигин де уғынып барады.

Жазыушының прозалық шығармаларын «кластер» усылы арқалы түсіндириу мүмкин. «Кластер» усылы - пикирлердиң тармақланыуы – талабаларға белгили бир теманы терең үйрениуге жәрдем береди, оларды темаға байланыслы пикирлерди еркин хәм ашық баянлап избе-изликте тармақланыуды үйретеди.[3.37] Кластер усылы шөлкемлестириледи: қыялға келген хәр қандай пикир бир сөз бенен түсіндирилип, избе-из жазылады; пикирлер тармақланғанша жазыу дауам етеди; мүмкиншилиги барынша пикирлердиң өз-ара байланысуын хәм көбейтиуге хәрекет етилиуи лазым.

Оқытушы дәслеп Ж.Аймурзаевтың прозалық шығармаларын түсіндирип берип, олардың оқып келген шығармалары бойынша өз түсиниклерин беккемлеп, дәптерге жазыу ямаса айтып бериу ұазыйпасы тапсырылады. Соңынан «Келин» гүрриңиниң қысқаша мазмұны оқытушылар тәрeпинен киши текстлерге бөлинип айтылады. Уақыя қай жерге келип тоқтаса, екинши оқытушы тәрeпинен ол және дауам етип кетиледи. Мысалы:

1 –оқытушы: Гүрриңниң бас қахарманлары Украина қызы Надежда хәм каракалпақ жигити Дәулетмурат. [2.105]

2 –оқытушы: Надежда хәм Дәулетмурат қыйын сынақларда сынасқан, дослықты мәңги сақлауға ант берген азаматлар, жауынгер дослар.

3 –оқытушы: Дәулетмураттың әкеси Өтемурат буны түсінбейди.

4 –оқытушы: Өтемурат ғарры Надежданың үй ишине тазалық киргизиуине дәслепки күнлерден-ақ қарсы шығады.

5 –оқытушы: Дәулетмураттың әкеси Өтемурат жас шаңарақты бузыуға умытылады.

Уақыя избе – излиги усы тақылетте дауам етиуи керек.

Жуумақлап айтқанда, Ж.Аймурзаев дәретиушилигин үйрениуде сабақ барысында оқытушының қолайлы оқытуу усылларын қолланыуы оқытушылардың көркем шығармаларды таллап үйрениуинде хәм де оқыудың сапалылығын арттырыуда оғада әхмийетли.

Әдебиатлар

1. Көшимбаев А. Қазақ әдебиетін оқыту методикасы. -Алматы, 1969.
2. Пахратдинов Ә., Алламбергенов К., Бекбергенова М., Абдиреймов Ж. Қарақалпақ әдебиаты. –Нөкис, «Билим», 2007.
3. Ходиев Б., Голиш Л. Мустакил ўқув фаолиятини ташкил этиш усул ва воситалари.-Тошкент, 2010.

ИБРАЙЫМ ЮСУПОВТЫҢ ҰАТАН ТЕМАСЫНДАҒЫ ҚОСЫҚЛАРЫНДА ТӘЛИМ- ТӘРБИЯ МӘСЕЛЕСИ

*Г.А.Шамшетдинова- ТашПМИ Нөкис филиалы
Тиллер кафедрсы оқытыушысы
Байманова Тумарис- ҚМУ студентти*

Ибрайым Юсупов шығармалары тематикалық жақтан оғада көп мәселерди қамтыйды. Ұатан темасы шайырдың тек қосықларында емес ,ал улыўма поэмаларының қурамында да айрықша көтеріңкилик пенен жырланды. Тематика белгили шайырдың тек қосықларында емес, ал улыўма поэмаларының қурамында да айрықша көтеріңкилик пенен жырланады. Солай екен, шайырдың поэмаларында да тематикалық байлық, яғный усы тематикалылықты даралап көрсетиўши белгилердиң бири ұатан темасының жырланыўы «Қарақалпақ хакқында сөз» поэмасында күшли шайырлық толғанис пенен жырланған.Мына қосық қатарларына нәзер аўдарсақ:

-Ұа,туўған жер
Қәдирли мәнзил,
Көзге ысық, кеўилге инақ,
Шымшығы-бүлбил
Палатысы-гүл,
Шеңгелиниң тикени жумсақ,
Несийбенди шашса алысқа,
Не әжайып жерлер көрсең де,
Усы шаңлақ,усы жағысқа
Инкар болып жүрерсең күнде (И.Ю)

Бунда шайыр туўған жерге сүйиспеншилик сезимин өзінше бир тартымлылық пенен сүүретлейди.Бул қосық қатарындағы меңзетиўлерди ой санамыздан өткерип атырып, Әжинияз шайырдың өз елине деген мақтаныш сезимлерин билдириўдеги «Еллерим барды» қосығында келтирген.

«Жылына үш рет мийўелеп пискен
Аты сүтлимектей жемисим барды»

деген әпиўайы өсимлиги арқалы-ақ елине мухаббат сезимин тәриплеген болса, И.Юсуповта ұатан келбетин жырлаўда оны улығлап көрсетиўде туўылған жердиң шымшығын бүлбүлге теңеўи, жантағын гүл менен салыстырыўы булар әпиўайы нәрселерди суўретлеў арқалы ұатанға сүйиспеншиликтиң, туўған жерди тәрип етиўдиң ең жоқары дәрежесиндеги үлгисин көрсетеди. Ұатан темасы бойынша шайырдың мифлик сюжеттеги «Тумарис» поэмасында да мәрт Тумаристиң өз ана топырағын қорғаўшы қаҳарманлық ислерине баха беретуғын болсақ ,бул поэмада да тематикалық жақтан ұатанды, қара нийетлилерге ыласлатпаў, оның бир қарыс топырағын да көз-қарашығындай асыраў туўылған жерге мехир-мүриўбет сезимлериниң нәзерде туюлығы оның идеялық қунлылығын және де арттырады.

Тумариса, ўа анажан,
Сарсыласаң басың ийип,
Перзентиниң азасынан,
Жүрек-баўырың тур ғой күйип.
Еңкейтпе тилла жығанды,
Сыр берип нашарлық етпе,
Қайғы алдында қайысқанды,
Жақтырмайды массагетлер

И.Юсупов лирикасында ұатан темасын турмыслық машқалалары шеңберінде ашып бериў көбирек қолланылады. Оның «Бул жер еле зор болады» қосығы жоқарыдағы пикирлеримиздің айқын дәлили. Бүгинги күнимизде экологиялық машқалаларды өзлерине бет перде етип тутыў, қыйыншылықларға қарсы гүреспеў, бар айыпты экологияға аўдарып басқа еллерге журт асып көшип кеткен шаңарақлардың, адамлардың саны қанша?! Бул жүдә ашынарлы.

И.Юсупов ұатан темасын жырлағанда усы машқалалық мәселерди өз темасының ишине жәмлеген ҳалда «Бул жер еле зор болады» деп аталған қосығында анық көрсетип береді.

Қәўесет бар : Қарақалпақлар
Көз узамай көшер деген
Қайдағы бир жақсы жаққа
Барып қоныс басар деген.

Бизиңше, адамлардың өзлери камалға келип туўылып өскен журтын, экология булты дөнген ўақытта таслап көшип кетиўи бул нәмәрттиң иси.

Шайыр адамлардың киндик қаны тамып туўылған үлкесине бийпарўалық, немқурайлық көз қарасларын ашшы өкиниш пенен билдирип лирикалық көринисте төмендегише идеялық жуўмақлы пикирди айтады.

Тегин емес туўған топырақ,
Безе алмайды адам деген,
Терең тамыр урған дарак,
Ўатан деген, ўатан деген

Ўатан ҳаққында шайырдың бул толғанысларында идеялық пикирлеў жуўмағында тужырымлы философиялық ойлар бар. «Терең тамыр урған дарак»- бул-бабаларымыз руўхы мәртлиги менен әўладлар санасына сиңип қалған ўатан туйғысы. Усы қосығында шайыр және мынадай баҳалы хәм кескин пикирлеўди де дыққатымызға усынады.

Теңиз қашқан менен бизден,
Биз қашпаймыз үйимизден,
Арба жүрип кетер еле,
Иске өтип алсақ сөзден

Шайыр үй сөзиниң өзине үлкен мәнис жүклеп оны барлық адамлардың ардақлы үйи, ўатан туўылған жер мәнисинде түсиндиреди. Бул қосығында шайыр ўатанды жырлаў менен бирге оны ардақлаў, қәстерлеў сезимлери менен биргеликте сол ўатанды сақлаўды ишлей енистирип береді. Ўатан темасын жырлағанда курғақ тәриплер менен мақтап қоймастан, онда улыўмалық инсанийлық мәселелердің ўатан темасын жырлаўда кең көлемде сәўлелениўи, әлбетте, шығарманың көркемлик идеялық сыпатлы белгилеринен фәрезли деп есаплаймыз.

«Ўатан мухаббаты» қосығы аллетерациялық формада, яғный сеслик қайталаныўлар арқалы келип, усы сеслик қайталаныў формасының өзи идеялық мазмунды береді яғный ўатан деген сөздің қосық қатарларының басында бир неше рет қайталаныўи арқалы хәр бир адам жүрегінде беккем орнығып қәлиплесиўин тәкирар-тәкирар уқтырып турыўи сыяқлы сезиледи.

Шайыр лирикасында ўатан темасының жырланыўында бундай көркемлик күш шығарманың идеялық қунлылығын жүзеге келтиреді.

ERTEKLER- XALÍQ DÓRETPELERINIŇ TIYKARI

Zarimbetova G- Ájiniyaz atındaǵı NMPI

Baslawısh tálim kafedrası oqıtıwshısı

A.Maksetova- Tálim hám tárbiya teoriyası hám metodikası tálim qánigeligi 2-kurs magistrantı

Baslawısh klass oqıwshılarında ádeplilik sezim-tuyǵıları hám olar haqqındaǵı túsiniklerdi qalıplestiriwde xalıq awızeki dóretpesi, atap aytqanda, qaraqalpaq xalıq ertekleri tiykarǵı qurallardan biri bolıp esaplanadı.

Qaraqalpaq xalıq ertekleri balalarda úlkenlerdi húrmet etiw, adamlar aldındaǵı parızın ańlaw qaǵıydaların qalıplestiredi. Erteklerde berilgen mazmun, ideya hám ádeplilik motivi kishkene oqıwshı ushın túsinikli bolıp, olarda mádeniy turmıs hádiyseleri adamlar múnásebetiniń túrli tárepi menen baylanısqa halda ashıp beriledi. Ertekler balalar sanasında jaqsılıq hám jamanlıq haqqında tásirlerdi qalıplestiredi. Ertekte qatnasıp atırǵan qaharmanlardıń qulqı, múnásebetleri, jaqsı hám jaman is háreketleriniń motivlerin ashıp beredi.

Bala erteektegi qaharmanlardıń ornına ózlerin qoyıp kóredi hám ózi ushın málim bir sawallarǵa juwap aladı. Ertek qaharmanlarınıń táshwishine sherik boladı, olar menen birge ǵam shegedi hám shadlanadı. Sebebi, ertek syujeti bala tárepinen real waqıya sıpatında qabıl etiledi. Sol sebepli ertek ideyası, onıń qaharmanları is-háreketleri balalarǵa táshiwishli tásir etedi.

Ertekler arqalı balalarda hadallıq hám tuwrılıq, jaqsılıq hám jamanlıq, dosqa opa, sadıqlıq, mehr-aqıbet, pidayılıq, dos aldındaǵı parızdı, ańlaw sıyaqlı pikirler qalıplese. Bala ádalat hám ádalatsızlıqtı parıqlawdı úyrenedi. Ertekler balanıń dúnyaqarasınıń, iymanınıń rawajlanıwına tiykar saladı. Sonıń ushın baslawısh klasslarda ótilip atırǵan hár bir sabaqtı ertekler tiykarında, olarǵa baylanǵan halda ótiwge erisiwge háreket etiw kerek.

Joqarıdaǵı pikirlerden kelip shıǵıp, baslawısh klass oqıwshılarında ádeplilik pazıyletlerin qalıplestiriwde tómendegilerdi esapqa alıw maqsetke muwapıq boladı

-balalarda erteklerdegi obrazlardı bir-birinen parıqlay biliw, jaqsılıq, sadıqlıq, birge islesiw, mehribanlıq, hújdanlılıq, parızǵa sadıqlıq pazıyletleri haqqındaǵı kónlikpelerdi qalıplestiriw.

-oqıwshılardıń ádeplilik is-háreketlerin bahalawǵa úyretiw.

Xalıq awızeki dóretpeleri bala tárbiyasın shólkemlestiriwde bahalı ǵáziyne sıpatında xızmet etetuǵın bahası joq xalıq pedagogikası úlgileri bolıp tabıladı. Xalıq awızeki shıǵarmaları jaslardı ruwxıylıqqa hám ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaytuǵın eń áhmiEtli qural esaplanadı. Sol sebepli rus xalqınıń ullı jazıwshısı M.Gorkiy xalıq awızeki dóretpelerine úlken baha berip onı tawsılmaytuǵın bir bulaq, xalıqtıń kóz-qarası, dúnyanı qabıllawı adamlarda jaqsı hám jek kóriw sezimlerin payda etiwge umtıdıratuǵın hám isendiretuǵın qural dep kórsetken edi. Haqıyqatında da xalıqtıń awızeki dóretpesin bilmey turıp onıń mádeniyatın, ádebiyatın, tariyxın bilmeyseń. Xalıq awızeki dóretpeleri jas óspirimlerge túsinikli hám qonımlı bolıp, balalar onı tez ózlestirip, úyrenip hám túsinip aladı. Sebebi olarda xalıqtıń ármanları, úmit hám tilekleri, turmıs hám tirishiligi ápiwayı qızıqlı etip súwretlenedi. Olarda súwretlengen waqıyalar menen hádiyseler kúndelik turmısta da jiyi ushrasadı.

Qaraqalpaq awızeki dóretpesi óziniń ádebiy dóretpeshiligi nızamlılıǵı menen ajıralatuǵın kórkem ádebiyat penen bir qansha ulıwmalılıqqa iye.

Kadrlardı tayarlawdıń milliy baǵdarlamasında baslawısh klass oqıwshılarınıń oqıw kitaplarında xalıq awızeki dóretpesin úyreniwge ayırıqsha orın ajratılǵan.

Máselen, ertekler, jumbaqlar, naqıl-maqallar, jańılt-pashlar oqıp úyrenip túsiniwi arqalı balalardıń ózin qorshaǵan ortalıǵın tereń túsine biliwinde hám oy órisin rawajlandırıwında salmaqlı orın tutadı, balanıń intellektual dárejesin kóterip, qıyalın rawajlandıradı. Insnǵa, tábiyatqa degen muxabbat haq niEtli, keń sezimler menen suwǵarıladı. Usı dóretpelerdi úyreniw arqalı bala tuwǵan jerge bolǵan sezimin, watan ushın janın ayamaytuǵın perzent bolıw kerekligin bekkemleydi. Ertek qaharmanlarınıń is háreketinen jaqsılıq penen jamanlıq, álpayımlıq penen ashıq kewillilik, hiylekerlilik, ashkózlik, tuwrılıq hám ótirik haqıyqatlıqtı belgili bir túrleri menen tanısaı. Qaharmannıń unamlı táreplerin bala iyelep alıwǵa umtıladı.

Sonlıqtan bolsa kerek ilimpaz A.Izmailov xalıq awızeki dóretpesin shańaraq ómirin súwretlegen birinshi kitaplar qatarına kirgizedi.

Biz balalarǵa erteklerdi tek ǵana aytıp bermesten, onı oyın arqalı kórsetip, hár bir qaharmannıń is háreketine baha beriw arqalı olardıń oy órisin rawajlandıramız. Balalardıń sana sezimin rawajlandırıwǵa tásir jasaytuǵın xalıq awızeki dóretpesiniń bir túri naqıl-maqallar. Baslawısh klass oqıwshılarına naqıl-maqallardıń ápiwayı tárbiyalıq áhmiEtke iE túrлерinen misallar keltiriledi. Kórnekli ilimpaz A.Izmailov naqıl-maqallardı xalıq pedagogikasınıń miniyatıuraları dep durıs ataǵan. Bunda xalıq óziniń kóp jıllıq jámiEtlik tariyxıy tájriybesin sáwlelendirgen. Naqıl maqallar xalıqtıń turmısın baqlawı tiykarında dórgen bolıp olarda tek ǵana áwlad tárbiyalanıp qoymaydı.

Olar atadan balaǵa, áwladtan áwladqa ótip dawam etip kelmekte. Hátteki olardaǵı ushırma sózler, qanatlı sózler ullı danıshpan adamlardıń da, shayırlarımızdıń da ruwxıy azıǵı, yosh deregi bolıp xızmet etedi. Onnan biz qaraqalpaq xalqınıń turmısın, úrp-ádetlerin, dástúrlerin, miynet súygishligin baslawısh klass oqıwshılarına úyretiw arqalı ruwxıylıqqa tárbiyalaymız.

SHIGIS OYSHILLARINIŃ SHIGARMALARINDA ÁDEP-IKRAMLILIQ TÁRBIYASI MÁSELESİ

*Zarimbetova G – Baslawısh talim kafedrası oqıtıwshısı
Karamatdinova U- Mektepke shekemgi hám baslawısh
talim fakultetiniń 3b- kurs talabası*

Házirgi kúnde balalardı tárbiyalawdaǵı bas maqsetimiz hám wazıypamız ósip kiyatırǵan jas áwladqa xalqımızdıń ásirler dawamında turmıs snaqlarınan súrinbey ótip kiyatırǵan ádep-ikramlılıq normaların, qádiryatların úyretiw, olardı turmıstı basshılıqqa alıwǵa tárbiyalaw. Sebebi, hár bir adamnıń hár qanday is-háreketler ádep-ikramlılıq ólshemi menen anıqlanadı.

Solay eken, hár bir jas áwlad óz xalqınıń ádep-ikramlılıǵın boyına sińdirip, ádepli bolıwı kerek. Ósip kiyatırǵan jas áwlad hár tárepleme jetik,sap hújdanı menen kamalǵa jetiwi ushın eń dáslep ruwxıy iskerligimizdi joqarı dárejege kóteriwdiń niyeti sheksiz hám ullı», - dep atap kórsetedi mámleketimiz Birinshi Prezidenti I.A.Karimov Haqıyqattan da, jetik áwlad - biziń tiykarǵı maqsetimiz. Oǵan erisiw jolındaǵı wazıypalardıń biri mektep oqıwshıları sanasında milliy ǵárezsizlik ıdeyasın qalıplestiriw boyınsha bilimlendiriw mekemeleri iskerligin shólkemlestiriw hám onıń mazmunın jaqsılaw.

Ádeplilik násilden násilge berilmeydi. (Urınıń balası urı boladı, bóriniń balası bóri boladı, Ǵarǵanıń balası ǵańq deydi, sawısqannıń balası sańq deydi) degen maqallardı pútkilley durıs dep aytıwǵa bolmaydı. Sebebi, adam kim bolsa da tárbiyadan, jaǵdaydan ǵárezli boladı. Sonıń ushın da adamnıń ádepliligi adamlar menen baylanısında, qarım-qatnasında kórinedi. Adam ádeplilikke tárbiya arqalı erisedi.

Ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawda xalıqtıń turmıs tájiriyesi, onıń arasınan shıqqan ullı oyshıllardıń kóz-qarasları, pikirleri úlken áhmiyetke iye. Sonlıqtan, Oraylıq Aziya woysılları miyrasların úyreniw, olar tiykarında oqıwshı jaslarǵa, xalıqqa insaniy páziyetlerdi sińdirip barıw zamanagóy tálim-tárbiya processiniń aktual mashqalalarınan bolıp tabıladı.

Mekteplerde balalardı tárbiyalawda shıǵıs oyshıllarınıń ádep-ikramlılıqqa baylanıslı miyrasların úyreniwde tiykarınan Abu Nasir Al-Farabiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayxan Al-Beruniy, kibi danıshpanlardıń filosofiyalıq, ádep-ikramlılıq miyrasların úyreniwde maqset etip qoydıq.

Ádep penen moral qaǵıydaları bunnan mın jıllar aldın da úlken áhmiyetke iye bolǵan. Ullı babalarımız Abu Rayxan Al-Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Nawayılar da ádep-ikramlılıq temasına ayrıqsha itibar qatarıp, «Tadbir al-manozil»,

«Qutadǵu - bilig», «Mahbub ul-qulub», «Axloqi Muhsiniy» sıyaqlı shıǵarmalar jazǵan.²

Xalqımızda «Bala basınan, alǵan jasınan» degen naqıl bar. Jaslıqta alǵan durıs tárbiya adamnıń kámalatın belgileydi. Farabiy shıǵarmalarında ádep-ikramlılıq ilimi perzentlerimizde insap, ádalat, iyman-isenim, hújdan menen mehir-shápáát sezimlerin tárbiyalawǵa qaratılǵan.

Farabiy óz jumıslarında tálim-tárbiyanı úzliksiz birlikte alıp bariw kerekligi tuwralı tálim bergeni bolsa da, hár biriniń insandı kámalatqa jetkiziwde óz ornı hám ózgesheligi bar ekenligin ayrıqsha atap ótedi. Ol insan kámalatqa jalǵız ózi erise almaydı. Ol basqalar menen baylanısta bolıwǵa, olardıń kómeklesiwine yamasa múnásibetlerge mıtáj boladı dep esaplaydı. Buǵan Farabiy tálim-tárbiyanı durıs jolǵa qoyıw arqalı erisiw múmkın deydi. Óytkeni, maqsetke muwapıq ámelge asırılǵan tálim-tárbiya adamdı hám aqlıy, hám ádep-ikramlılıq jaqtan kámalǵa jetkizedi, atap aytqanda adam tábiyat hám jámiyet nızam-qaǵıydaların jaqsı bilip aladı hám ómirde tuwra jol tutadı, basqalar menen durıs qarım-qatnasıqta boladı, jámiyettiń talap-qaǵıydalarına boysınadı.

Demek, Farabiy tálim-tárbiyanıń tiykarǵı wazıypası jámiyet talaplarına juwap bere alatuǵın hám usı jámiyet ushın xızmet etetuǵın jetik insandı tárbiyalawdan ibarat dep biledi.

Ibn Sino insannıń kámalǵa jetiwinde onıń ádep-ikramlılıq kámalatı mańizli áhmiyetke iye ekenligin atap kórsetedi. Ibn Sino ádep-ikramlılıqqa baylanıslı shıǵarmaların «Ámeliy hikmet» dep ataydı.

Ibn Sino ádep-ikramlılıqtıń tiykarın jaqsılıq hám jamanlıq kibi eki túsinik penen tárıpleydi. Dúnyada bar bolǵan barlıq nárseler tábiyatna kóre jetilisiwge umtıladı. Jetilisiwge qaray umtılwıdıń ózi bolsa mánisine kóre jaqsılıq bolıp tabıladı. Ibn Sino insan kámalatınıń morallıq táreplerin analizleydi hám hár birine tárıp beredi.

Beruniy bilim alıwdı ádep-ikramlılıq tárbiya menen baylanıstıradı. Óytkeni, insanda kámilliktiń áhmiyetli ólshemi joqarı ádeplilik bolıp tabıladı. Onıń pikirinshe, ádeplilik insannıń eń tiykarǵı qásiyeti bolıwı kerek. Bul qásiyet birden payda bolmaydı. Ol adamlardıń óz-ara qarım-qatnası, sotsiallıq ortalıq-jámiyet progressi processinde qalıplededi. Ol jaqsı qásiyetlerge tuwrılıq, ádillik, ózin salmaqlı tutıw, insap, kishipeyillik, izbe-izlik, ıqtıyatlılıq, saqıylıq, shiyrin sózlilik, ádalatlılıq, isbilermenlik sıyaqlılardı kirgizedi. Jaman illetlerge bolsa kúnshillik, baqıllıq, óz máplerin gózlew, mánsapparazlıq hám t.b. kirgizedi.

Joqarıda kórinip turǵanıday mektep oqıwshıların tárbiyalawda shıǵıs oyshıllarınıń kámil insandı qalıplestiriwge baylanıslı bunday pikirleri tek óz zamanı ushın ǵana emes, házirgi dáwir tálim-tárbiya islerin jetilistiriwde de úlken áhmiyetke iye.

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. Karimov I.A. Barkamol avlod- Uzbekiston tarraqiyoti poydevori-Toshkent: 1997.
2. Zununov A, Pedagogika tariyxı-Toshkent-2004.
3. Buyuk siymolar, allomalar.2-kitap.Toshkent – 1996.

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ЁШЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ БОРАСИДАГИ ПЕДАГОГИК ҚАРАШЛАРИ

Зияева Махбуба- ЖизПи хорижий тиллар кафедраси ўқитувчиси

Шарқда ёш авлоднинг таълим-тарбияси борасидаги муаммолар жамиятнинг энг илғор кишилари, олимлар, буюк алломалар ва донишмандларни қизиқтириб келган. Шарқ мутафаккирлари ўз асарларида баркамол авлод тарбиясига доир муҳим фикрларни баён этганлар. Мутафаккирларнинг оилада бола тарбияси, одоб-ахлоқ ва ёшларни ҳаётга тайёрлаш борасидаги қимматли фикрлари ҳозирги давр учун ҳам катта аҳамиятга эга.

Форобий “Фозил одамлар шахри” ва “Ақл тўғрисида”ги рисолаларида ёшларнинг касб-ҳунарга қизиқиши ва билимли бўлишида муаллимнинг ҳам ўрни катта эканлигини ёзиб қолдирган. У “Ҳар бир инсон, ўз табиати билан шундай тузилганки, у яшаш ва олий даражадаги етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди, уларга эга бўлиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж туғилади. Шу сабабли, яшаш учун зарур бўлган, кишиларни бир-бирларига етказиб берувчи ва уларга ёрдамлашувчи кўп кишиларнинг бирлашуви орқалигина одам ўз табиати бўйича интилган етукликка эришуви мумкин”, - дейди.

Ўсмирларнинг ўзи интилган мақсадига эришиши учун атрофдагиларнинг ҳам ёрдамидан тўғри фойдаланишни, яққа ўзи эмас, биргаликда амалга оширилган иш самарали бўлишини тушунтириб бориш лозимлигини қайд этади.

Ўрта асрнинг буюк файласуфи, Абу Райҳон Берунийнинг асарларида ҳам ёшларга оид одоб-ахлоқ хусусида фикр юритилади. Беруний ўзининг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” номли асарида инсон камолоти, сабр-тоқат, ақл-идрок каби тушунчаларга таъриф берган. Инсон, энг аввало, юриш-туришини тузатиши, одоб-ахлоқли ва маданиятли бўлиши муҳим эканлигини уқдиради.

Ёшларни тарбиялашда ўз қарашлари билан ном қолдирган Шарқ мутафаккирларидан Абу Али ибн Сино бола саломатлиги, унинг тарбияси ва энг муҳими, боланинг руҳиятини ўрганиш борасида қимматли фикрларни ёзиб қолдирган. Уларнинг барчаси маълум педагогик тизимни ташкил этиб, етук, баркамол инсоннинг шаклланишида дастуриламал бўлади.

Ибн Синонинг ақлий, эстетик ва жисмоний тарбия соҳасида ёшларни ҳаётга тайёрлаш ҳақидаги фикрлари ўз замонида ва ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас.

Абдурахмон Жомий ҳам ўзининг “Баҳористон” китобида бола тарбиясига оид қуйидаги ҳикматли сўзларни келтиради: Кимнинг қўлида қуйидаги беш нарса жилови бўлса, яхши ҳаётининг гарови бўлур:

Биринчиси – тансихатлик, иккинчиси-омонлик, учинчиси-ризқининг мўллиги, тўртинчиси-содиқ дўст ва бешинчиси-фароғат.

Кимки шу беш нарсадан маҳрум этилган – ҳуш ҳаёт эшиги унинг олдида бекилган.

Амир Темур ёшларнинг келажаги, тарбияси ҳақида сўз юритар экан, бу масалада у аввало фарзандга яхши исм қўйилишини у исм шу одамнинг юриш–туришига, келажагига мос бўлишини, ҳар бир одам ўз исмининг маъноси нимани англатишини билиши ва шунга ўзини мослаштириб юриши лозимлигини талаб этади. У, айниқса, мамлакатнинг келажаги бўлмиш ёшларнинг жисмоний бақувват, маънавияти юксак бўлиши, ижтимоий ҳаётига ҳам эътибор берган.

Яқин ўтмишда яшаб ижод этган маърифатпарвар педагог Абдулла Авлонийнинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари ҳам ёшларни ҳаётга тайёрлашда катта аҳамият касб этади. Абдулла Авлоний ҳар бир ота ва она ўз фарзандига илк ёшлигидан бошлаб таълим-тарбия бериши ва ҳунар ўргатиши зарур, деб таъкидлайди.

Авлоний кишиларнинг жисмоний жиҳатдан бақувват, соғлом, эпчил, чаққон бўлишларига алоҳида эътибор беради. Унинг фикрича, соғлом кишилар ҳаёт синовларидан ўтиб, яшашга ва меҳнат қилишга тўлиқ лойиқдирлар. “Бадан тарбияси, баданнинг саломат ва қувватли бўлмоғи инсонларга энг керакли нарсадир. Чунки ўқимок, ўқитмоқ, ўрганмоқ ва ўргатмоқ учун инсонга кучли ва соғлом жасад керак”.

XX аср бошларида фаолият кўрсатган маърифатпарварлардан Абдурауф Фитратнинг фикрича, боланинг руҳияти, ота-она ва фарзанд руҳиятининг ўзаро боғланишини назарда тутиб ёзади: «Болаларни ўзига ишонган, кучли, топқир, чаққон ва ақлли қилиб тарбиялаш учун ўз кадр-қиммати, шаънини ҳурмат қилиш руҳини тарбия қилмоқликни, шунинг билан бирга, ён-атрофдаги одамлар билан ҳисоблашишни ўргатмоқ керак... Болаларни шундай тарбия этиш лозимки, бахтга бўлган интилишлари ҳеч қачон хазон бўлмасин».

Шундай қилиб, Шарқ мутафаккирлари илмий меросида бола тарбияси муаммолари ва уларни ечиш йўллари, шакл ва методларига алоҳида эътибор берилган бўлиб, бугунги кун тарбия тизимида ҳам ўз қимматини йўқотмаганлиги билан муҳим аҳамиятга эгадир.

Хулоса қилиб айтганда, мазкур манбаларда ёшларни тайёрлаш борасида илгари сурилган ва ҳаётий тажрибаларда синалган тарбия мазмуни, шакл ва методлари ҳозирги даврда ҳам ёш авлодни тайёрлашда маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишга яқиндан ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Форобий, Абу Наср. Фозил одамлар шаҳри / Тузувчи М.Маҳмудов. –Т.: Халқ мероси, 1993. – 224 б.
2. Темур тузуклари /Форсчадан А.Соғуний ва Ҳ. Караматов тарж.; Б.Аҳмедов таҳр. остида; / Сўз боши ва изоҳлар Б.Аҳмедовники / - Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр, 1996. – 344 б.
3. Авлоний, Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Т.: Ўқитувчи, 1992. – 160 б.
4. Абдурауф Фитрат. Оила ёки оила бошқариш тартиблари / масъул муҳар. Д.А.Алимова, тарж. Ш.Воҳидов. – Т.: Маънавият, 1998. – 112 б.

ТАЪЛИМДА ИНТЕРАКТИВ ЭЛЕКТРОН ЎҚУВ КУРСЛАР ЯРАТИШНИНГ ТЕХНОЛОГИК АСОСЛАРИ

Султонов Б.Қ- Нукус давлат педагогика институти ўқитувчиси
Усмонов М.С- Жиззах давлат педагогика институти ўқитувчиси

Ҳозирги замон ёшларини фан асослари билан қуроллантиришда, ўқитишнинг илғор педагогик технологиялари ютуқлари асосида таълим беришда, уларнинг ақлий таффақурларини юқори даражада ривожлантиришга эришиш таълим муассасалари

олдидаги энг муҳим вазифалардан биридир.

Давлат ва жамият ривожланишининг ҳозирги ҳолатида ахборот ва коммуникацион технологияларнинг ривожланишини таъминлашда асосий вазифани таълим бажаради. Таълим бугунги кунда фуқароларнинг зарурий ресурси ва механизмидир. Таълим шунингдек, жамиятни ахборотлаштириш жараёнида марказий бўғинни эгаллайди.

XXI асрда таълимнинг ривожланиши ва сифатига интилиш ва шулар асосида тўпланган билимлар базаси, компьютер ва ахборот-коммуникацион технологиялардан самарали фойдаланишни таъминлайди. Таълимга мўлжалланган интерактив электрон ўқув курслар яратишда дастурчиларни ва системавий воситаларни ҳисобга олиш кераклигини айтиб ўтиш зарур. Қуйида таълим берувчи компьютер дастурларида мавжуд бўлиши лозим бўлган имкониятлар рўйхатини келтириб ўтишимиз мумкин: Фойдаланувчи учун:

1. Ўқув жараёнини танишишдан то тўлиқ ўзлаштиришгача ҳар хил даражада ташкил этиш;

2. Ўқитиш мақсадига қараб ўқув материалларини намоёиш қилиш имконияти; Дастурчи учун:

1. Дастурдаги аниқланган изчилликни келтириш;

2. Тушунилиши қийин бўлган тушунчалар рўйхатини тузиб қўйиш;

3. Ўзаро аниқланган тушунчалар ўртасидаги алоқа график моделини тузиш.

Таълим тизимида ўқув жараёнини янгидан ислоҳ қилиш, янги информацион технологияларга асосланган ўқитиш усуллари ишлаб чиқиш, уларни кенг жорий қилиш бугунги кун талабидир. Бунда масофавий таълим тизимини жорий қилиш замон талабларидан бирига айланиб қолмоқда.

Бирламчи модель. Масофавий ўқитишнинг бу шаклида кундузги бўлимда бевосита машғулот ўтказиш шарт эмас, барча ўқитиш маълум масофада ташкил этилади. Лекин таълим олувчилар унга биркитилган ўқитувчилар билан доимий алоқада бўладилар. Таълим олувчиларга консультатив ёрдам ва якуний имтиҳон топшириш учун маҳаллий вакиллар ташкил этилади.

Иккиламчи модель. Таълим муассасасида ўқиш ҳам кундузги таълимда, ҳам қисман кундузги ва қисман масофавий таълимда олиб борилади. Ҳар иккаласида дарс жадвали ва ўқитиш дастури бир хил.

Таълим олувчилар учун назорат бир хил критерия асосида баҳоланади. Таълим муассасасида қўлланиладиган масофавий ўқитишнинг бу иккиламчи модели ҳамма вақт ҳам фойдали бўлавермайди, чунончи ўқитишнинг асосий қисми таълим олувчилар томонидан қопланади. Масалан, иккиламчи моделдан Австралиянинг университетларида фойдаланиб келинмоқда.

Аралашган модель. Бу модель масофавий ўқитишнинг турли шакллари қамраб олади, тўғрироғи турли масалалар интеграцияси, масалан, таълим олувчилар ўқув материалнинг маълум бир қисмини масофавий ўқитиш билан кетма-кет, бошқа қисмини параллел равишда кундузги бевосита ўқитиш орқали оладилар. Айрим машғулотлар виртуал семинарлар, намоёиш (презентация), маъруза шаклида олиб борилади. Таълим муассасаси қанчалик ахборот ва коммуникация технологиялари билан таъминланган бўлса, ўқитиш шакллари турли-туман кўринишда ташкил этилиши мумкин. Ўқитишнинг бу интеграция шаклларида Массей ва Янги Зеландия университетларида фойдаланилмоқда.

Консорциум. Ушбу модель иккита таълим муассасасининг ўзаро алоқасида олиб борилади, яъни ўқув материалларини ишлаб чиқариш ва уларни масофавий ўқитишда

айрим функцияларни ўзаро бўлиб олишга асосланади. Биринчи муассаса масофавий ўқитиш учун ўқув материалларини ишлаб чиқиш билан шуғулланса, иккинчи муассаса виртуал ўқув гуруҳларини ўқитиш воситалари ёки масофавий ўқитиш дастури ижросини таъминлайди. Ўзаро алоқада, ишловчи бу муассасалар университет, ёхуд таълим билан шуғулланувчи марказлар, факультетлар ва ҳатто тадбиркорлик ва давлат ташкилотлари ҳам бўлиши мумкин. Консорциум қатъий марказий бошқариш, хусусий мулк ва муаллифлик ҳуқуқи белгиланган тарзда таъминланган ҳолда самарали натижа беради. Ўқитишнинг бу моделидан масалан, Канадада очик Ўқув агентлигида фойдаланиб келинмоқда. *Франчайзинг*. Масофавий ўқитишнинг франчайзинг тамойилига асосланган бу моделда мулоқотдаги таълим муассасалари ўзаро ўзлари яратган масофавий курсларни алмашадилар. Таълим хизмати бозорида яхши деб топилган маҳсулот эгаси бўлган таълим муассасаси бошқа таълим муассасаларига яратган ўқув курсларини беради, ёхуд масофавий ўқитиш орқали машғулотлар олиб борилади. Ушбу моделнинг характерли жиҳати шундаки, маълум бир таълим муассасасида ўқиш нияти бўлган талаба етук олий муассасанинг консорциуми орқали ўша ҳажмда, лекин юқори сифатли билим ва ўқиш ниҳоясида диплом олиш имконига эга бўлади. Франчайзинг модели асосида ўқиш ташкил этилган таълим муассасаларига очик университет - Бизнес олий таълим муассасаси ва улар билан мулоқотда бўлган Шарқий Европа университетларини келтириш мумкин.

Валидация. Масофавий ўқитишнинг бу модели кенг тарқалган ўқитиш шаклларида ҳисобланади. Мулоқотда бўлган барча таълим муассасалари ўзаро тенг даражада масофавий ўқитиш бўйича битим тузадилар. Улар биргаликда масофавий ўқитиш дастури ва курсини яратадилар, бериладиган диплом ва сертификатлар бир хил даражада тан олинади.

Йироқлашган аудитория. Ушбу моделда замонавий ахборот ва коммуникация технологиялари воситалари кенг қўлланилади. Маълум бир таълим муассасасида ташкил этилган ўқув курслари, маъруза ва семинарлар синхрон телекўрсатув, видеоконференция, радиоалоқа тарзида телекоммуникация каналлари орқали талабалар йиғилган йироқдаги аудиторияларга намойиш қилинади. Бу вазиятда ўқитувчи талабалар йиғилган йирик аудитория билан ишлайди. Масофавий ўқитишнинг бу моделидан АҚШнинг Висконсин университети, худди шунингдек, Хитойнинг Марказий радио ва телевидение университетида фойдаланиб келинмоқда.

Лойиҳалар. Масофавий ўқитишнинг ушбу моделидан давлат аҳамиятига молик йирик масшабли лойиҳаларни жорий қилишда фойдаланилади. Ушбу моделда асосий роль ўқув материалларини яратган малакали кадрлар, ўқитувчилар, олимлар йиғилган илмий-методик марказга берилади. Марказда яратилган масофавий курслар у ёки бу мамлакатнинг катта аудиториясига намойиш қилинади. Унда ўқитиш мавсумий бўлиб, ўз мақсадига эришилгандагина тугатилади. Масофавий ўқитишнинг бу курсига мисол қилиб экология, қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ бўлган янги агротехник усуллар билан таништиришга оид курсларни келтириш мумкин. Интерактив ўқитишнинг лойиҳалаш моделидан Африка ва Лотин Америкасидаги ривожланаётган мамлакатларнинг халқаро ташкилотларида кенг фойдаланилмоқда.

Ўзбекистонда жуда кўп ўқув юртлари мавжуд. Бу ўқув юртлари талабаларига бирор мавзу бўйича маълумот, реферат ёки электрон китоб қидириш керак бўлиб қолиши мумкин. Бундай ҳолда глобал тармоқ бўлмиш Internet тармоғига уланиб, керакли маълумот сайтлари орқали қидириб топиш мумкин.

Бундай мақсадда электрон китобдан керакли маълумотни қидириш ёки бирор матнни таҳрирлашга кўчириб олиш ва шу каби мақсадлардан нафақат маълумот тўплаш арзонлаштиради, балки маълумотларни китоб холига келтириш имкониятларини ҳам беради. Ҳозирда масофали таълимга мўлжалланган интерактив электрон ўқув курслар савдоси билан шуғулланувчи кўплаб компаниялар тузилган. Уларнинг асосий мақсади маълум шаклдаги электрон бозорини ташкил қилиш ва унда кераклича фойда олишдан иборат. Бундай ўқув қўлланмаларини яратишда ҳозирда бир неча дастурлаш тилларидан фойдаланилади. Жумладан, Macromedia Flash, Microsoft FrontPage, Microsoft Power Point, HTML, JavaScript, CSS, PHP ва шу каби дастурлаш тиллари, JSP ва бошқа дастурлаш технологияларидан фойдаланилмоқда.

Бундай дастурлаш тиллари маълум ҳажмдаги ҳужжатларни Internet тармоғи орқали кўриш имкониятини беради. Улар ёрдамида web саҳифага матн, расм, ҳар хил мурожаатлар ташкил қилиш мумкин. Албатта, бундай дастурларни тузишда HTML дастуридан кўра JavaScript дастури имкониятлари катта. У ёрдамида web-саҳифага актив элементлар жойлаштириш мумкин. ИЭЎК яратишда фақат HTML дастуридан фойдаланиш ҳам мумкин. Бу тил орқали ИЭЎКнинг база қисмини, саволлар матни, жавоб вариантлари ва ҳоказоларни тузиш мумкин. HTML дастурлаш тили ҳужжатларни Internet саҳифаларида кўриш имкониятини берувчи ягона тиллардан бири ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда яратилаётган инфор­мацион-ўқитиш воситалари талабаларнинг анъанавий таълим шакли каби масофавий ўқитиш тизимида кенг қўлланилмоқда. Ишлаб чиқи­лаётган ўқув материаллари кундузги бўлим талабалари учун мустақил ишлаш даражасини оширади ва шу билан биргаликда ўқитувчи учун кўп қийинчилик юкламайди. Ҳозирда юқорида санаб ўтилган ИЭЎК яратишнинг баъзи асос ва талабларига жавоб берувчи электрон ўқув қўлланмалари яратиш масофавий таълим жараёнида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Жўраев Р.Ҳ., Тайлақов Н.И. Ахборотлашган таълим муҳити-ўқитиш самарадорлигини ошириш воситаси// Узлуксиз таълим. –2004.– №5. –Б. 3–7.
2. Тайлақов Н.И., Усмонов М. Узлуксиз таълим жараёнида инновацион технологиялардан фойдаланишнинг аҳамияти. Узлуксиз таълим илмий-услубий журнали. 5-сон 2013 йил. Тошкент 2013. 67-70 бетлар.
3. Усмонов М. Интерактив электрон ўқув курслар-ўқитиш фаолиятининг янги воситаси сифатида. Халқ таълими илмий-методик журнал. 6-сон 2011. Тошкент. 2011. 22-23 бетлар.
4. Бегимқулов У.Ш. Малака ошириш тизимида замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш. //Халқ таълими. № 6, 2004 - 132-137 бетлар.

К ВОПРОСУ ОНОМАСТИКИ КАРАКАЛПАКСКИХ НАРОДНЫХ ДАСТАНОВ

Султанов Бердах- НГПИ им.Ажинияз

Народные дастаны каракалпакского фольклора, как устное народное творчество содержат богатый материал связанной с собственными именами, их внутренней формой наречением, изменением имён и т.д. Именно, в связи с собственными именами, сформировались особые выразительные средства характерные для различных жанров фольклора.

На данном этапе в каракалпакском фольклоре не разработаны вопросы орфографии переписи, в частности, не унифицировано написание фольклорных собственных имён, что затрудняет их исследование.

Большинство фольклорных собственных имён являются мотивированными единицами с ясной внутренней формой. Каждая ономастическая единица связана с определенными аппелятивами, который существует в языке, как нарицательное слово. Эта особенность иногда приводит к нарушению правил правописания и к неясностям.

Следует отметить, что фольклор-это прежде всего художественное творчество. Одно из художественных средств фольклора заключается в семантическом столкновении аппелятива и онами, имеющих один и тот же звуковой состав. Все это требует особого подхода при записи фольклорных текстов.

Собственные имена каракалпакских народных дастанов выполняют две важнейшие функции: объективно-информативную и оценочно-символическую, кроме того ещё одну функцию собственных имён, проявляющуюся в произведениях фольклора номинативную, а также во многих случаях собственные имена являются стилистически-нейтральными и служат только для наименования какого-то лица или объекта.

Такие имена не обусловлены соответствующим контекстом и могут быть заменены другими. С этим связаны причины многовариантности собственных имен в исследуемых народных дастанах каракалпакского фольклора. Что касается ономастических единиц, выполняющих в народных дастанах стилистические функции, то здесь многовариантность невозможна. Так, антропонимы, характеризующиеся объективно-информативной функцией и включающие в основном, имена конкретных исторических лиц, в себя известных народных героев правителей (Едиге, Темур, Зулкарнайн, Алпамыс, Гулайым, Маспатша и т.д.) не могут быть заменены другими личными именами в том или ином тексте.

Группу оценочно-символических собственных имён в фольклоре, составляют в основном, антропонимы и топонимы, типизированные на основе определенных признаков и особенностей. Подобные собственные имена приобретают свою стилистическую функцию в результате метафоризации объективно-информативных имён известных их легенд и религиозных преданий. Например, многие мифы и легенды в результате постепенного исчезновения или сильной идеологии общества, превращаются и ассимилируются в сюжеты народных дастанов. Из этого следует, что жанры народных дастанов Каракалпакского фольклора имеют ономастические единицы изучение которых представляет актуальность не только в филологическом аспекте, но и с точки зрения истории, психологии, социологии и т.д. В последнее время, при анализе фольклорных ономастических единиц, литературоведы и фольклористы главным образом уделяют внимания раскрытию их происхождения, а среди языковедов этот вопрос только поднимается.

Актуальными вопросами при изучении ономастических единиц народных дастанов Каракалпакского фольклора на сегодняшний день являются исследование функциональных и структурных особенностей ономастических единиц, этапов взаимоотношения между ними и аппелятивами и т. д.

Следовательно, при исследовании особое нужно уделить следующим вопросам:

1. выявление общих и различительных особенностей ономастических единиц в отдельных разновидностях каракалпакских народных дастанов.

2. установление соотношения употребления реальных и ирреальных собственных имён и их особенностей.

3. освещение исторического, этнографического, социологического характеров собственных имён.

4. исследование взаимоотношение между ономастическими единицами и их апеллятивами в различных жанрах фольклора.

5. функциональный и стилистика-поэтический анализ ономастических единиц каракалпакских народных дастанов.

В теоретическом плане вышеуказанные проблемы во время исследовании ономастических единиц народных дастанов способствуют решению целого ряда спорных вопросов каракалпакской филологии, уточнению древних исторических событий, обычаев и традиции народа, его религиозных представлений, отраженных в образах фольклора.

Ономастических единиц народных дастанов или имена собственные- особая лингвистическая категория. Это единицы языка-речи, которые служат для конкретного названия отдельных предметов.

В функциональном плане у имени собственного выделяются следующие основные функции: социальная, эмоциональная, информативная, аккумулятивная, дейктическая (указательная), функция «введения в ряд», адресная, экспрессивная, эстетическая, стилистическая.

Имена собственные обладают яркой национально-культурной семантикой, поскольку их значения прямо произвольно от истории и культуры народа-носителя языка.

Литература

1. Никонов В. А. Имя и общество. М., Наука, 1974.
2. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. М., 1973.
3. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. М., 1988.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ МАШҒУЛОТ ЖАРАЁНИДА БОЛАЛАРНИ ЭЛЕМЕНТАР МАТЕМАТИКАГА ТАЙЁРЛАШ

Календарова Зарафшон-

Бошланғич таълим кафедраси ўқитувчиси

Болаларда элементар математик тасаввурларни шакллантириш муаммосининг ечимини тўғри ҳал этиш бу жараён моҳиятини тўла англашни талаб этади. Жараён моҳиятини англаш унинг асосини ташкил этувчи таянч тушунчаларни шарҳлашни тақозо этади. Ўрганилаётган муаммонинг моҳиятини ёритишда қизиқиш етакчи ўрин тутди. Қизиқиш ақлий ривожланиш учун махсус яратилган ҳамда ўзининг ечими учун топқирликни, тушунтира олишликни талаб этади. Бунинг барчаси таққослаш, анализ, синтез каби фикрлаш операцияларининг ривожланишига имкон беради. Қизиқиш бу, шахсининг ўзига хос психологик хусусияти саналиб, муайян фаолиятни ташкил этишга йўналтирилади. Предмет ёки ҳодисанинг моҳиятини ўрганиш, англаш ёки билишга бўлган қизиқишнинг шаклланиши ҳам психологик ҳодиса ва айни вақтда тарбия самараси сифатида намоён бўлади. Қизиқиш болаларнинг эҳтиёжлари, шунингдек, уларни маълум ҳаракат ёки фаолиятни ташкил этишга ундовчи мотивлар негизида шаклланади. Математик материалга қизиқтириш ҳар бир масала, мантикий машқларга ўйинли элементларни киритади. Қизиқарли материалнинг турличалиги уни тизимлаштириш учун асос беради. Бизнинг фикримизча, энг маъқул қизиқарли

математик материални З.А.Михайлова таклиф этади, уни учта асосий гуруҳга ажратади: ўйин-кулгу, математик масалалар ва ўйинлар, ривожлантирувчи машқлар ва ўйинлар.

Болалар билан ишлаш амалиётида элементар математик тасаввурлар шакллантиришнинг машғулоти учун кўргазмалар дидактик материаллар тўплами; болаларнинг машғулоти ва мустақил ўйинлари учун жиҳозлар; методик қўлланмалар; микдорий, фазовий, вақтинчалик тасаввурларни болаларда шакллантириш учун дидактик ўйин ва машқлар тўплами; оила шароитида болаларни мактабга математикани ўзлаштиришга тайёрлаш учун ўқув-билув китоблари каби воситалари кенг тарқалган. Машғулоти учун ўқитишнинг асосий воситалари кўргазмалар дидактик материал комплекти хисобланади. Унга табиий ҳолда олинган атроф муҳит объектлари киради. Масалан: турмушдаги турли предметлар, ўйинчоқлар, идишлар, тугмачалар, кубчалар, раковиналар; предмет тасвирлари, масалан, ясси, контурли, рангли, карточкаларда чизилган, график ва схематик воситалар.

Айни вақтда мактабгача таълим муассасалари амалиётида дарслик, махсус нашр этилган “Кузатиш кундалиги”, деворий сурат ҳамда жадваллар, ишчи дафтарлар, назорат ишлари тўплами (йўриқнома билан бирга), кузатиш борасидаги фаолиятни акс эттирувчи жадваллар, назорат ишларини ташкил этишга хизмат қилувчи ёрдамчи ишланмалар (график топшириқлар, рақамли диктантлар, тезислар), тестлар ва магнит ёзувлар каби ўқув воситаларидан самарали фойдаланилмоқда.

Элементар математикани ўқитишда техник восита ва кўргазмалар куруллардан фойдаланиш малакаларини шакллантиришда болаларнинг математика машғулотида техника воситаларидан, математик кўргазмалар куруллар, жадваллар ва ҳисоблаш воситаларидан фойдалана олиш малакалари шакллантирилади ҳамда мустақил равишда математик билимларни эгаллашга ўргатилади.

Кўргазмалар дидактик материал аниқ бир мазмун, методлар, ўқитишни фронтал ташкил этиш шаклларига мўлжалланган, болаларнинг ёш хусусиятларига мос келади, турли талабга жавоб беради масалан, илмий, педагогик, эстетик, санитар-гигиеник, иқтисодий. Ундан машғулотида янги материални тушунтиришда, мустаҳкамлашда, такрорлашда, болалар билимини текширишда, яъни ўқитишнинг барча босқичларида фойдаланиш мумкин. Одатда кўргазмалар материал икки кўринишда ишлатилади: катта (намоёнишли) – болага кўрсатиш ва у билан ишлаш учун ҳамда кичик (тарқатма) – столда ўтириб ишлаш учун. Намоёниш қилинувчи ва тарқатма материаллар вазифаси бўйича бир-биридан фарқ қилади, биринчиси тарбиячи томонидан ҳаракат усулларини тушунтириш ва кўрсатиш учун хизмат қилади, иккинчиси зарурий кўникма ва малакаларни ҳосил қилувчи болаларнинг мустақил фаолиятини ташкил этишга имкон беради.

Намоёниш қилиш материалларига текислик тасвирланган турли полотнолар тўплами масалан, мевалар, сабзавотлар, гуллар, ҳайвонлар; геометрик фигуралар, рақамли карточкалар, белгилар; мольберт расм чизиш учун: магнит доскаси, геометрик фигуралар, рақамлар, ясси предметлар; ҳар хил рангдаги предметлар тўплами; карточка ва жадваллар; моделлар (масалан: рақамли зинача, календарь); мантикий блоклар; арифметик мисолларни тузиш ва ечиш учун картинкалар; дидактик ўйинларни ўтказиш учун жиҳозлар; асбоблар (масалан: оддий, кумли соатлар, паллалар тарозилар, столли, горизонтал ва вертикал ҳисоблагичлар) киради.

Тарқатма материалларга ҳажмли, ясси, бир турдаги ҳар хил рангли, ўлчамли, шаклли майда предметлар; 1, 2, 3 ва ундан кўпроқ йўл-йўл чизикдан иборат карточкалар, рақам ва белгилар, геометрик фигуралар, тасвирланган карточкалар;

ясси ва ҳажмли, ранги ва катталиги бир хил ва ҳар хил рангли геометрик фигуралар тўплами; жадваллар ва моделлар; ҳисоблаш таёқча кабилар киради.

Болаларда элементар математик тасаввурларни шакллантиришнинг асосий воситалари қизиқарли ўйин, машқ, масала ва саволлар ҳисобланади. Бу қизиқарли математик материал мазмуни, шакли, ривожлантирувчи ва тарбияловчи таъсири бўйича жуда турлича бўлади. Унинг энг оддий турлари: геометрик конструкторлар. Масалан: Пифагор, сирли айлана, Колумб тухуми; сирли шарчалар, пирамида, нақш чизиш; мантиқий машқлар; белгиларини топиш бўйича топшииқлар; етишмайдиган фигураларни топиш бўйича вазифалар; лабиринтлар; хусусийдан умумийга ва аксинча ўтишни таъминловчи машқлар; геометрик характердаги топқирлик-масалалари; терминлар кўринишидаги математик элементларни ўз ичига оловчи топишмоқлар; математик элементларни ўз ичига олган шеър, санок кабилар; шеър шаклидаги масалалар; ҳазил-масалалар ва бошқалар. Қизиқарли математик материал бошқалар каби болаларнинг ақлий қобилятини, билиш фаолияти усулларини ривожлантиришга йўналтирилган.

Элементар математик тасаввурларни шакллантириш бўйича ишлар амалиётида дидактик ўйин, дидактик машқ, ҳамда дидактик ўйин ва машқ шакллардаги машғулот типлари ажратиб кўрсатилади. Дидактик ўйин шаклидаги машғулот кичик гуруҳларда кенг қўлланилади. Бунда ўқитиш ўйинли характер касб этади. Тарбиячи асосан восита бўлиб хизмат қилувчи метод ва усуллардан фойдаланади: сюрпризли фурсатлар, ўйинли намуналар киритади, бутун машғулот давомида ўйинли вазиятларни қўллайди ҳамда уни ўйинли шаклда яқунлайди. Дидактик машқлар шаклидаги машғулот барча ёшдаги гуруҳларда фойдаланилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 сентябрдаги “Мақтабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3261-сон қарори.

2. Колесникова Е.В. Математические ступеньки. Программа развития математических представлений у дошкольников / Е.В. Колесникова. - 2-е изд., перераб. и доп.// - М.: ТЦ Сфера, 2015. - 112 с.

3. Мавлянов А. ва б.қ.лар. “Ўқув машғулотларини ташкил этишда таълим технологиялари”. Ўқув қўлланма. Фан ва технологиялар:// - Тошкент, 2013. - 142 б.

4. Михайлова З.А. Теории и технологии математического развития детей дошкольного возраста / З.А. Михайлова [и др.]// - СПб.: Детство-Пресс, 2008. - 384 с.

ОҚЫҶШЫЛАРДЫ МИЛЛЕТЛЕР АРАЛЫҚ ХЭМ ҶАТАН СҶЙИҶШИЛИК СЕЗИМЛЕРГЕ ТЭРБИЯЛАҶДА ТАРАҶ ИЙЕЛЕРИНИҶ ҚОСҚАН ҶЛЕСИ

*И. Ихласов Эжинияз атындагы НМПИ
жанындагы ХБХҚТҚААО Мектепке шекемги,
баслаҶыш хэм арнаҶлы тәлим
методикасы кафедрасы ага оқытыҶшысы*

Осип киятырған жас әҶладты Ана Ҷатанға болған мухаббат туйғысын, халық-аралық хэм миллетлер-ара дослық хэм туҶысқанлық сезимлерин хэр бир жеке адамға, шахсқа инсанылық жақсылық тилеҶ қатнасларын, мийнеткеш халық массасын тәрбиялаҶдың әдеп-икрамлылық хэм инсанылық машқалаларының бири болып есапланады.

Ўзбекистанда ҳам басқа да Орта Азия республикаларында миллетлараралық ҳам ўатан сўйиўшилиқ тәрбиясының әҳмийети халықтың бир елден екнши бир елге көшип - қоныўына да байланыслы, ал бул жағдай болса, өз гезегинде республикамыз көп миллетли болды. Қәзирги ўақытта Ўзбекистан аймағында 100-130 дан аслам миллетлердиң ўәкиллери жасап мийнет етип атыр. Қәлеген өндирилк кәрханалар жәмәетиниң қурамы көп миллетли болып Ўзбекистанның оқыўшылары сыяқлы улыўма тәлим бериўши мектеплердиң оқытыўшылары жәмәәтлери келеди. Бир өзгешеликлерге тән жери соннан ибарат ол да болса, көплеген мектеплерде оқытыў қатар рәўиште еки, үш, хәттеки айрым мектеплерде төрт тилде әмелге асырылады. Сондай-ақ жаңа, таза түрдеги мектеплер аралас мектеплер, аралас класслар мектеплер пайда болды. Булардың барлығы хәр қыйлы миллетлердиң оқыўшылары арасындағы миллетлер аралық қарым-қатнасларды буннан былайда жақсылыўды ҳам жетилистириўди, сондай-ақ оқыўшыларды миллетлер аралық ҳам ўатан сўйиўшиликке тәрбиялыўды жән-жақлама тәрбиялыўға жантасыўды талап етеди.

Оқыўшыларды миллетлер аралық ҳам ўатан сўйиўшилиқ сезимлерде тәрбиялыўдың хәр қыйлы тараўлары Ф. Т. Константинов, Ф. Ф. Королев, Н. И. Болдырев, О. С. Багданова, Ю. Р. Талипов, В. А. Сухомлинский ҳам басқалардың изертлеўлеринде көрип шығылған ҳам ўйренилген. Олардың мийнетлеринде миллетлер аралық ҳам ўатан сўйиўшиликке тәрбиялыў бағдарының қурам бөлеклери оның яғный тәрбияның мақсетлери, мазмуны, ўазыйпалары ҳам оны әмелге асырыў қураллары, методлары анықланған. Оқыўшыларда миллетлер аралық ҳам ўатан сўйиўшилиқ сезимлердиң қәлиплесиўиниң психологиялық нызамлықларын А. А. Бадалов, А. В. Петровский, И. С. Кон А. Н. Леонтев, А. Г. Ковалев, Л. И. Бокович, В. А. Крутецкий изертлеген болса, оны

оқыўшылардың санасына синдириў бойынша тәрбияның жоллары, қураллары, методлары, усыллары В. И. Раяцкас, И. Э. Монососна, М. А. Терентия, ҳам В. Ф. Фарфаровскийдиң жұмысларында өз көринислерин тапқан.

70-жыллардан баслап айрым изертлеўшилер О. Т. Гасанов, Э. Г. Гарунов, Р. Г. Ильманов, Э. И. Наматгазина, И. А. Асипова көп миллетли мектеп оқыўшылары жәмәәтлеринде оқытыў процессинде ҳам класстан тысқары жұмыслар ўақтың миллетлер ара сезимлерин тәрбиялыў машқалаларына кеўил аўдарған.

Оқыўшыларды миллетлер аралық ҳам ўатан сўйиўшиликке тәрбиялыўдың теориясы менен әмелиятын байытыўда А. Ахмедов, Т. Б. Баратов, Л. К. Жаркин О. Келганов, Р. А. Полуянова ҳам басқалардың изертлеўлериниң үлкен орны бар. Жас әўладты миллетлер аралық ҳам ўатан сўйиўшиликке тәрбиялыўда оқытыў менен бир қатарда жәмийетлик ҳам өндирилк искерликке тәрбиялыў да белгили бир орынды ийелейди.

Бурын белгили болғанындай, мийнет тек ғана жәмийеттиң өсип баратырған талапларын қоймастан, руўхый ҳам материаллық қәдириятларды пайда ететуғын дерек бола турып, ол сондай-ақ хәр тәрәплеме өсип жетилискен шахстың ўатан сўйиўшилиги ҳам миллетлер-ара татыўлығы раўажландырыўшы ҳам қәлиплестириўши оғада зәрүрли шәрти болып табылады. Ўатанға болған сўйиспеншилиқ халыққа хызмет етиў, халық аралық мийнеткеш класс пенен бир жан, бир тән болып биригиў халықлар менен класлық ғамхорлық бәриненде бурын күнделикли әпиўайы жұмысларымызда ислеримизде ўатанымыздың абаданлығы ҳам абатлығы ушын исленетуғын мийнеттиң өнимдарлығын арттырыўда өз көринисин табады.

Оқыўшылар мектеплерди, аўылларды қалаларды халыққа санитариялық жақтан хызмет етиўге, мәдений ҳәм массалық жумысларын шөлкемлестириў ҳәм өткериўге бағдарланған жәмийетке пайда келтириўин хәр түрли жумысларға барқулла қатнасты.

Оқыўшыларды оқытыўда тәрбияның, жәмийеттиң пайдалы жумыслары, ислери есабында пайдаланылыўы педагогикалық илимий алдына ўазыйпа жүкledi. Бул ўазыйпаны әмелге асырыў ушын Халық билимлендириў тараўы жолы бойынша мийнет тәжирийбе бойынша үлги мектеплери шөлкемлестирилди. Бундай мектеплер Туркистанда да дүзилди.

Усындай мектеплердиң педагогикалық жәмәәтлери оқыўшылардың жәмийетлик пайдалы жумысларын оқыў, оларға жәмәәтлик, ўатан сүйиўшилиқ ҳәм миллетлер аралық сезимлерин енгизиў ҳәм раўажландырыў қураллары сыпатында пайдаланыў бойынша көплеген жумыслар иследи.

Жуўмақластырып айтқанымызда мектеплердиң искерлигине арналған илимий әдебиятларды изертлеў ҳәм үйрениў, оқыў тәрбия барысында жәмийетлик дөгереқлер жумысларын шөлкемлестириў, өндирис жәмийетлик турмыс, жәмийетлик пайда жумысларының түрлерин оқыў тәрбия жумысларында кеңнен пайдаланыў зәрур деп билемиз.

BASLAWISH TÁLIMDE OQIWSHILARDA WATAN TUYǒSIN QÁLIPLESTIRIWDIŃ ÁHMİETLI JOLLARI

*I. Ixlasov- Ájiniyaz atındaǵı NMPI janındaǵı XBXQTQAAO
“Mektepke shekemgi, baslawish hám arnawlı tálim”
metodikası kafedrası oqıtıwshısı*

Házirgi waqıtta Ózbekstan Respublikasında júz berip atırǵan barlıq ózgerisler jaqın keleshekte mámleketimizdiń siyasiy hám ekonomikalıq turaqlılıǵın, shaxs ruwxıyatın joqarı kóteriwdi táminlewge baǵdarlangan. Biz ullı keleshek jaratpaqshı ekenbiz, oǵan puqta islengen hám tereń oylanǵan ideya tiykarında ǵana erisiwimiz múmkin. Bul ásirese jaslardı tárbiyalawda tiykarǵı qural bolıp xızmet etiwı kerek.

Áwele, biz bul tarawda xızmet kórsetetuǵın joqarı maǵlıwmatlı qánigelerden ibarat topar dúziwimiz hám onıń tiykarǵı wazıypası etip joqarı hám orta arnawlı oqıw orınları tálim hám tárbiya islerinde, oqıwshı jaslar sanasında milliy ideyanı qálipsestiriwdiń áhmietli máselelerin puxta oylap ilimiy teoriyalıq tiykarın islep shıǵarıwımız kerek. Bunda tiykarǵı itibardı jámiyetimiz hám milletimizdi birlestiriwshi kúsh Watandı súyiw, qadiriyatlarımızdı asırıp abaylaw, ǵarezsizlikke qáwip salıwshı túrli ekstremistlik aǵımlar hám toparlarǵa básiwesiz bolıw, Watanımızdıń tınıshlıǵın kóz qarashıǵında asırıp sıyaqlı ideyalardı tiykar qılıp alıw lazım.

Házirgi shárayatta mámleketimiz tınıshlıǵına qáwip salıp atırǵan ayırım ekstremistlik háreketler hám zıyanlı aqibetin oqıwshılar sanasına jetkiziw búgingi kúnniń eń áhmietli wazıypası ekenligin umıtpaslıǵımız kerek. Bunıń ushın oqıw orınlarında oqıtılıp atırǵan, ásirese, dintanıw, ádepnama, watan tuyǵısı sabaqlarında bul reakcion aǵımlardıń kirdikarların ashıp taslaw, jas óspirim oqıwshılardıń bul ideyalarǵa hám olardıń arqasında turǵan ideyalıq kúshlerge qarsı milliy ideyalogiya ideyasın qoya biliwine erisiw zárur. Sol kóz qarastan bul pánlerdiń oqıw dástúrleri, sabaqlıqlardı jańalaw bizge qarsı qaratılǵan ideyaların tabıwımız kerek. Bul maqsette islam dini qádiriyyatlarınan ónimli paydalanıw, Quran hám Hádislerden alınǵan maǵlıwmatlar hámde ullı danıshpanlarımızdıń bul tarawda ayırım pikirleri kishi-kishi maqalalardı jaratıp oqıtıwshı-oqıwshılarǵa usınılıwı maqsetke muwapıq.

Ğárezsiz Ózbekistan xalqına milliy, watanpárwarlıq, milletler aralıq baylanıs mádeniyatı, hújdanıyılıq, milliy ádep, milliy ğárezsizlik ideyalogiyalıq an sıyaqlı pazıyletlerdi jaslarımızda qalıplestiriw áhmiyetli wazıypa etip qoyıldı. Biraq respublikamız xalqınıń 48% qurawshı jaslarda joqarıdağı pazıyletler “Qanday usıllar arqalı qalıplestiriw kerek?”, “Házir qanday dárejede?”, “Usı pazıyletlerdiń dárejeleri nelerden ibarat?”, “Usı pazıyletlerdi qanday etip quramlastırıw múmkin?” sıyaqlı sorawlar kúndeleń bolıp turıptı. Zamanagóy pedagogika páni insanğa tán pazıylet yaki illetlerdiń ilimiy tiykarlanğan analizin anıqlawğa iye. Insanğa, onıń shaxsına baha beriwde, tárbiyalawda jaqsı hám jaman sıpatlama beriw – shıǵıs pedagogikasına tán qasiyetlerden biri esaplanadı. Buǵan “Avesto”dan tartıp, tap “Hay ibn Yakzon” ğa shekem, onnan “Túrkiy gúlistan yaki axloq” ğa shekem bolğan shıǵarmalardan jaqsı hám jaman sıpatlar jıynaǵınıń túsindiriliwiniń anıq mısalı. Áne sonday bay, sınałan pedagigikalıq mádeniyatqa iye xalqımız, mámleketimiz úlken adımlar menen óz ğárezsizligi menen rawajlanıw jolınan barmaqta. Bul jol milliy qásiyetler, qádiriylardı tiklew, saqlaw, rawajlandırıw, 130 jıldan artıq unırap jatqan ğururimizdi oyatıw, watanparwarlıq hám ulıwma insanıy qádiriylarğa sadıqlıqqa tiykarlanğan ideya tiykarında ğárezsizlik kamalatqa erisiw. Bul bolsa, óz nábwetinde burıńǵı tárbiya teoriyasında úyreniliwi múmkin bolmağan milliy ğurur, watanparwarlıq, milletler aralıq baylanıs mádeniyatı, hújdanıyılıq, milliy ádep hám milliy ğárezsizlik ideyalıq sana sıyaqlı insanıń milliy qásiyetine tikkeley baylanıslı pazıyletlerdi pedagogikalıq kategoriyalarğa hám jas áwladlardıń jeke sıpatlarğa aylandırıwdı áhmiyetli wazıypa etip qoydı. Sol sıyaqlı joqarıdağı pazıyletlerdi qalıplestiriwdi óz ishine alıwshı jańa pedagogikalıq jónelis dúnyaǵa keldi. Milliy tárbiya-Ózbekistan milliy ğárezsizliginiń pedagogikalıq jemisi hám pedagogikalıq shárti. Ózbekstanniń tábiyiy, manáwiy, geografiyalıq hám milliy mánislerin añlaw; úlkeniń ótmishi, házirgi turmısı hám keleshegi haqqında túsiniqlerge iye; Ózbekstanniń, xalqınıń qaharman perzentleri xızmetlerin biliw; Ózbekstan Mámleketlik belgilerin biliw: óziniń milletine tánligin añlaw; óz xalqım túsiniǵiniń mádeniy áhmiyetin túsiniw; ózin- ózi milletiniń perzenti dep milliy minnetlerin añlaw; ana tilinde tuwrı sóylew. Áwele sálemlesip, keyin sóz baslaw; xalqımızda jaqsı, jaman dep bahalanıwshı qulıq úlgilerin biliw; bársheni sizlew; ózinen úlken hám kishilerdi izzetlew; doslıqtıń minnetlerin biliw; ustazlardı húrmetlew múnasibeti; uyat sóz, sóginiwge, ádepsizlikke jaman múnasibet bildiriw. Tuwrı sózlik, jaqsı minez-qulıq hám jaman minez-qulıq haqqında, olardıń pikirlerin túsiniw; jaqsı qulıqqa unamlı, jaman qulıqqa unamsız múnasibetin bildirip barıw; kewlindegi gápti ashıq aytiwǵa úyretip barıw.

Watanparwarlıq - bul ana záminge bolğan muhabbat, onı súyiw, qádirlaw, óz ana Watanı ushın jan kúyerlik etiw, onıń xalqın súyiw, úlke tabiyatın súyiw, óz xalqınıń tariyxın biliw, óz xalqınıń milliy miyrasın, mádeniyatın, arxitekturalıq esteliklerin asırıp-abaylaw, Watan aldında juwapkershilikli bolıw, payda keltiriw, xalıqtı oylaw hám dártles bolıw, Watanınan, milletinen, tilinen, bayraq, gerb, gimininen, qádiriylar, úrpádetlerinen, milliy maqtanıshınan paydalanıw. Ásirler boyı árman etip kelinggen ğárezsizligimizdi asrawımız, abaylawımız hám ózimizdiń hadal miynetimiz benen bekkemlewimiz zárúr. Watandı janınan súyetuǵın, kerek bolsa, Watan ushın janın pida etiwge tayar turatuǵın watanparwar jaslardı tárbiyalaw zárúr. Negizinde watanpárwarlıq tárbiyası balalıqta qalıpleseı. Jaslarda watanpárwarlıq tuyǵısın sińdiriw ushın tálim-tárbiyanıń bárshesı usıllarınan orınlı paydalanıw kerek. Tálim-tárbiya mazmunın jańalawdıń áhmiyetli tárepi milliy ğárezsizlik ideyalogiyasında ulıwma qádiriylar ústinligin támiyinlegen halda milliy qádiriylarğa súyenip, sociallıq waqıyalıqqa jańasha qarap, jańasha oylawdı qarar taptırıwdan ibarat. Soǵan kóre baslawish klass oqıwshılarında watanparwarlıq tuyǵıların tárbiyalawda milliy

hám ulıwma insaniy qádiriyatlardan paydalanıw hám teoriyalıq, hám ámeliy áhmiyetge iye. Balalardı watanparwarlıq milliy hám ulıwma insaniy qádiriyatlardan paydalanıw, milliylik ruwxında tárbiyalawda ulıwma insaniy qádiriyatlar róli úlken. Hár qanday mámlekettiń qúdiretli bolıwı pútkil insaniyat toplaǵan materiallıq hám ruwxiy baylıqlardan qay dárejede paydalanıwǵa baylanıslı. İnsan qay jerde jasawınan, jınısınan, milletine qaramastan eń joqarı qádiriyat esaplanadı. Soǵan kóre adam balasına bolǵan mehr-muhabbat penen baylanıslı barlıq isler ulıwma insaniy. Sonıń ushında hádislerde Tańri bul jariq álemde ne jaratqan bolsa, bendeleri ushın jaratqan. «Hámme nárese insan ushın, onıń baxt saadatı ushın eken, bul qurı sóz bolıp qalmawı kerek» - dep jazǵan edi Farabiy. Olardı birlestirip turıwshı tiykar insaniylik. Adamlar insaniyat túrkimine kirer eken olar óz watanın súyip, óz-ara tatıwlıqta jasawı lazım.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Karimov I.A. 2014 yil yuqori ósish suratları bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbor etish, ózini oqlagan islohatlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bóladı. – T., 2014. – B. 7.
2. Karimov I.A. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yulida xizmat qilish – eng oliy saodatdir”. Toshkent. 2015.
3. Imom Buxariy. «Hadis», 4-jildlik. -T., 1992, 1-jild.

BASLAWISH KLASS OQIWSHILARINIŃ SOYLEWIN RAWAJLANDIRIW

*Z. Mangitbaeva - ÓzRXBM ne qarastı XBXQTOQA aymaqlıq orayı
Mektepke shekemgi, baslawish hám arnawlı
tálim metodikası kafedrası oqıtıwshısı*

Ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde xalıq bilimlendiriw xızmetkerleriniń aldına mekteptegi oqıw-tárbiya jumısların hár tárepleme jetilistiriw, oqıtıwdıń sapasın jaqsılaw, onıń ádisleri menen usılların turaqlı túrde hám izbe-iz bayıtıp barıw, á sirese klasta júrgiziletuǵın sabaqtıń tásirshenligin arttırıw – búgingi kúnniń keshiktiriwge bolmaytuǵın eń ádiwli máselesi ekenligin tiykarǵı wazıypa etip qoydı. Haqıyqatında da, mektep oqıwshılarına bilim tiykarların úyretiwde, olardı kishi peyil insan etip tárbiyalaw kúndelikli sabaq dawamında júzege asırıladı. Sonlıqtan da, klasta ótkeriletuǵın hár qanday sabaq mazmunınıń nátiyjeligine erisiw eń áhmiyetli másele bolıp tabıladı. Demek, olay bolsa hár bir sabaqta ótiletuǵın materiallardıń mazmunlılıǵına, onıń ótkendegi hám házirgi turmıs talabı menen tıǵız baylanıslılıǵına onda bilim menen tárbiyanıń birligine mudamı turaqlı túrde dıqqat awdarıwımız kerek boladı. Hár bir sabaqta didaktikalıq principiardi durıs qollanıw menen birge, onda oqıwshılardıń kónlikpesi menen iskerligine erise biliwimiz shárt. Bul wazıypanı iske asırıw ushın muǵallimniń sabaqqa hár tárepleme puxta tayarlıǵı talap etiletuǵını turǵan gáp.

Pedagoglardıń pikirinshe, baslawish klastıń eń tiykarǵı minneti- oqıwshılardıǵa tıyanaqlı bilim hám oǵan kóniktiriwdiń hám bilim alıw jollarına baylanıslı bir qansha kónligiw jumıslarına úyretiw, oqıw, jaza biliwge, ózin qorshaǵan dúnyanı baqlay alıw, óz oyın basqaǵa sóz benen jetkize alıw usaǵan kónligiwlerdi óz ishine aladı. Bul jaǵdaylarsız bilim alıp shıǵıw múmkin emes negizinde de baslawish klaslarda ruwxıylıqtı bayıtıwda ana tiliniń tutqan ornı ullı. Sebebi, bala ózin qorshaǵan álemdi óz ana tilinde tanıydı. Eń dáslepki sózlerinde ana tilinde aytadı.

Kimniń tili bay bolsa, kim sózlerdi ádebiy til tiykarında tuwrı, anıq, túsinikli etip ayta alsa, óz ana tiline tereń húrmet hám izzet penen qarasa, ol bilimli esaplanıp, adamlar arasında abıray-itibarǵa iye bolǵan .

Hámmemizge belgili, balalardı kórkem ádebiyatqa kewil qoydırıw, onı oqıwǵa, kónlikpe payda etiw, kóp oqıw joqarı mádeniyatlılıqtı, bay, gózzal, tásirsheń tilge iye bolıwın támiyinleydi. Prezidentimizdiń baslaması menen bul isler óz baǵdarın aldı. Ilim texnikanıń rawajlanıwı menen turmısımızda biz guwası bola almaytuǵın dárejede informacıyanıń kóbeyiwi ádebıy kitaplardı shetlep ótpedi. Ádebıy kitaplar oqıwshılardıń sóylewin rawajlandırıwda tiykarǵı tayanısh esaplanadı. Hár qanday tildiń gózzallıǵı, baylıǵı menen tanısıw, olardan xabardar bolıwdıń birden-bir jolı usı tildiń jaratıwshısı bolǵan xalıqtıń ádebıy tilin tereń úyrenip alıw.

Ana til –pútkil aqıl-oydı rawajlandırıwdıń tiykarı hám barlıq bilimlerdiń ǵáziyinesi. Balalar óz tilinde sóylew usılın bilgeni menen bul ele onın sóylewiniń rawajlanǵanın ańlatpaydı. Al, til faktlerine tanıstırıw, onı óz turmısında qollana biliwge úyretiw arqalı, yamasa turmıs shınlıǵın úyretiw menen onıń oyınıń rawajlanıwına tásir jasaymız. Bul oy-órisiniń rawajlanıwı olardıń sóylewiniń hár tárepleme ósiwine alıp keledi. Biziń birinshi wazıypamız til faktlerin balalarǵa turaqlı úyretiw arqalı ǵana olardıń oy-órisin rawajlandıramız. Sonıń ushında til faktlerin úyreniwde baslawısh klass oqıwshılarına kóbirek úyretiliwi tiyis maǵlıwmatlardıń biri bul baylanıslı sóylewge úyretiw. Bul balalardıń ómirinde eń bir áhmiyetli jumıslardıń biri.

Bala mektepte kelgende belgili dárejede sóylewdiń tájiriybesi, óziniń sózlik baylıǵı menen keledi. Bul óz dógeregi menen qatnas jasawdıń nátiyjesinde qalıplesedi. Endi mektepke keliw menen balada qatnas jasaw jaǵdayı ózgeredi. Burın qollanıp kórmegen terminlerden paydalanıwǵa, qatnastıń basqasha túrleri payda boladı, sonlıqtan mektepke kelgen kúninen baslap onıń sóylewin rawajlandırıw wazıypası kún tártibinde turadı. Durıs, bala mektepke kelgende belgili sózlik baylıǵı menen keletuǵınlıǵı izertlewdiń nátiyjesinde anıqlanǵan. Mektepke dáslep kelgen balalardıń bir yarım mıńnan úsh mıńǵa shekem sózi boladı. Endi oqıwshı bolıw menen burınǵıday sózdi erkin paydalanbaydı. Onı qorshaǵan ortalıq ózgeredi. Bala endi muǵalliminiń, joldaslarınıń qadaǵalawında boladı. Sonıń nátiyjesinde, onıń sóylewi belgili bir izge túsedı. Oqıwshı buǵan kónligip kete almaydı. Sonlıqtan muǵallım balada bolatuǵın bunday ózgeshelikti eske ala otırıp jumıs shólkemlestiredi. Pikir alıw, sorawǵa juwap beriw, erkin sóylep úyreniw, joldasları menen baylanıs jasawlarına jol joba berip baradı. Sóylew tiline qoyılǵanday talap olardıń jazba tiline de qoyıladı. Álbette, dáslepki dáwirde sóylew tiline qaraǵanda jazba til ástelik penen rawajlanadı. Sonlıqtan dáslep jazba tilinen basqasha talap qoyıladı. Solay etip, oqıtıwshı balalardıń pedagogikalıq-psixologiyalıq jaqtan hár tárepleme úyrenip, olardı bilim hám tárbiya alıwǵa tayarlaydı. Bul dáwirdegi baslı wazıypalardıń biri –balalardıń tilin ósiriw bolıp esaplanadı. Sonlıqtan oqıtıwshı bunı oqıwshılardıń sanasına ósiriw isi menen tıǵız baylanısta alıp barıwı tiyis.

Baslawısh klass oqıwshılarınıń sóylew tilin ósiriwde ana tili tiykarǵı hám áhmiyetli rol atqaradı. Demek, balalardıń sóylewin ósiriw olardıń logikalıq isi menen tıǵız baylanıslı. Al, oqıwshılardıń sóylewin ósiriw degeni –bul birinshi gezekte balalardıń qaraqalpaq tiliniń ádebıy til normaların jedelli túrde ámeliy jaqtan meńgeriwi degendi túsinemiz.

Balalardıń tildi ámeliy jaqtan ózlestiriw barlıq sabaqtıń barısında iske asıp otıradı. Oqıwshılar sabaqta túsingenlerin sóylep beredi, oqıǵanın aytıp beredi, muǵallım oqıwshılar menen gúrriń ótkeredi. Klass jumısı, úy jumısınıń juwmaqları boyınsha sóylep beredi. Dógeregindegi balalar menen qatnasadı, tábiyat qubılısları, kórinisi, jámiyettegi ayırım waqıyalar h.t.b. boyınsha óz-ara pikirlesedi. Bul jaǵday oqıwshıdan sóylewdi, qatnas jasawdı talap etedi. Bul talap olardıń sóylewiniń ástelik penen rawajlanıp barıwına sebepshi boladı.

Uliwma juwmaqlastırıp aytqanda, mektepke kelgen oqıwshılardıǵa hár tárepleme ǵamxorlıq jasap, ózinshelik ózgesheliklerin esapqa ala otırıp, pedagogikalıq –psixologiyalıq ilimlerdiń jetiskenliklerin aldaǵı oqıtıwshılardıń tájiriybelerine súyene otırıp islegende, oqıtqanda ǵana oqıwshılardıń ruwxıy dúnyasın bayıtıwda jaqsı nátiyjelerge erisemiz.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Pirniyazov Q. Baslawısh klasslarda qaraqalpaq tilin oqıtıw metodikası. Nókis, «Bilim», 1993. 98-bet.
2. Qayırbaev J. «Sawat ashıw metodikası», Nókis, «Bilim», 1994.
3. Nematov X. , Ǵulamov A. , Ziyadova T. Óquvchılar sóz boyligini oshirish. Toshkent, 2015
4. Kishik yoshdagi bolalar nutqini o`stirish. To`shkent. "O`zbekistan" 2001

BASLAWISH KLASSTI OQIWSHILARIN TEKSTTI OQIW HAM TUSINIW SAWATLILIGIN PERLS XALIQ ARALIQ BAHALAW SISTEMASINA TAYARLAW MASELELERI

Yusupova Gulshiraxan Zinatdinovna -Ajiniyaz atındaǵı NMPI janındaǵı XBXQTQAA orayı "Mektepke shekemgi, baslawısh hám arnawlı tálim metodikası" kafedrası oqıtıwshısı

2018-jıl 8-dekabrde "Xalıq bilimlendiriw sistemasında tálim sıpatın bahalaw tarawındaǵı Xalıqaralıq tájriybe sınavdı shólkemlestiriw is-ilajları haqqında" Ózbekstan Respublikası ministrler Keńesiniń qararına muwapıq Xalıq bilimlendiriw tarawındaǵı baslawısh klass oqıwshılarınıń PIRLS (PROGRESS IN INTERNATIONAL READING LITERACY STUDY) tekstti oqıw hám tu'siniw sawatlılıǵın bahalaw boyınsha xalıq aralıq tájriybe sınavǵa qatnasıwda baslawısh klass oqıwshılarında bul kónlikpelerdi qalıplestiriwde "Oqıw" sabaqlarında balalarǵa kompetenciyalardı sonday-aq olardıń tekstti oqıw hám túsiniw kónlikpeleri hám kreativlik iskerlikti payda etiwde zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar úlken áhmiyetke iye. Bul boyınsha oqıwshılardı tekst penen islesiwge baǵdarlanǵan pedagogikalıq texnologiya hám interaktiv metodlardan "Blic – soraw texnologiyası", "Bumerang", "Insert", "Karusel", "Kewilli álipbe", "Shinjır" metodlarınan oqıtıwshı pedagogikalıq jaqtan sheberlik penen sabaq maqseti hám mazmunına say tárizde paydalanıw balalarda tekst penen islesiw kónlikpeleri payda boladı. Solardan biri "Blic – soraw texnologiyası" n kórip shıǵamız. Bul texnologiy óqıwshını háreketler izbe-izligin durıs qoyıwǵa, logikalıq jaqtan pikirlewge úyrenip atırǵan predmeti tiykarında kóp, hár túrli pikirlerden, maǵlıwmatlardan kerekliyin tańlap alıwdı úyretiwge qaratılǵan. Bul texnologiya dawamında oqıwshılar ózleriniń erkin pikirlerin basqalarǵa ótkize alıwda tolıq sháriyat jaratıp beredi.

Texnologiyanıń maqset: Bul texnologiya oqıwshılardı tarqatılǵan qaǵazlarda kórsetilgen háreketler izbe-izligin áweli jeke tárıpte belgilep, soń óz pikirini basqalarǵa ótkize alıw yaki óz pikirinde qalıw, basqalar menen pikirlesiwge járdem beredi.

Túsinik: Orınlanǵan wazıypanı bahalawdıń b1r túri, tómendegishe: oqıwshılardıń juwapları oqıtıwshınıń "Durıs juwap" tıń yarımınan kóbine durıs kelgen bolsa, demek "qanaatlanarlı", 75% durıs kelgen bolsa "jaqsı", 100% durıs bolsa "ayırıqsha" dep bahalaw múmkin.

Mısal retinde 3-klass “Oqıw” sabaǵında “Ullılardan úyrenemiz” bólimindegi “Dosnazarov kelgende” temasın bekkemlewde “Blic – soraw texnologiyası” n paydalanıp tómendegi tárizde temanın mazmunı tiykarında blic sorawların dúziw múmkin.

Dosnazarov kelgende (Blic soraw)

№	Sorawlar	Jeke juwap	Jek e qáte	Dur is juwap	Topa r juwabı	To par qát esi	Juwaplar
1	<i>Muǵállimlerden birewi balalarǵa neni daǵızaladı?</i>			6.			<i>Qaraqalpaq xalqına erkinlik alıp berdi.</i>
2	<i>Dáslep faettonnan kim tústi?</i>			4.			<i>Shımbaydıń qaǵ ortasınan aǵıp turǵan Kegeyli arnasına b’lent payapıldıń qasında Qala aqsaqallarınıń jayında.</i>
3	<i>Qashan A. Dosnazarov Shımbayǵa kelip xalıq penen ushırastı?</i>			1.			<i>Qaraqalpaq xalqına erkinlik alıp kiyatırǵan Allayar Dosnazarov degen jası ullı búgin Tórtkúlden faeton arba menen shıǵıp Shımbayǵa kiyatır eken. Aldına shıǵıp kútip alayıq.</i>
4	<i>Jıynaq qay jerde boldı?</i>			5.			<i>Jas balalardı oqıtıw kerek.</i>
5	<i>A.Dosnazarovtıń qaysı sózi dalaǵa jańǵırıp esitilip turdı?</i>			3.			<i>1924-jılı gúz aylarınıń bir kúni edi.</i>
6	<i>A.Dosnazarov xalıq ushın ne isledi?</i>			2.			<i>Arıqtan kelgen sarı tatar jigit A. Dosnazarovtıń járdemshisi Paxratdiyın Shunshaliev.</i>

Bul texnologiyanı oqıtıwshı sabaǵında usı tárizinde paydalansa, oqıwshılarda bir qansha kompetenciya payda boladı. Sonıń ishinde tayanısh kompetenciya-lardan

- Kommunikativlik kompetenciya komponentlerinen kishi toparlarda birgelikte islesiw, bir sheshimge keliw;

- Axborot penen islesiwde: juwaplardıń ishinen eń tiyislisin taba alıw;

- Matematikalıq sawatlılıq kompetenciya elementleri;

- Pánge baylanıslı kompetenciya boyınsha kórkem shıǵarmanı analiz etiw;

- Oqıǵan tekstiniń mazmunına baylanıslı sorawlarǵa juwap bere aladı;

- Teksttegi sóz hám gáplerdiń mánilerin túsine aladı.

Juwapqlap aytqanda balalardıń intellektuallıq dárejesin xalıq aralıq bahalaw dárejesine jetkiziwde oqıtıwshı óz ústinde tınbastan izlenip, zamanagóy sońǵı texnologiyalar menen tereń qurallanıw, sabaq barısında sheberlik penen ámelge asırıw barılsa, keleshegimiz jasları dúnya jaslarına básekide teń keliwine imkán jaratadı.

Paydalangan ádebiyatlar

1. Oliy Majlisiin 187-sanli qarari., Kompetenciyağa tiykarlangan MBS ham oqiw bagdarlamalari. – T.: 06.04.2017
2. T. Gafforova., “Boshlangich talimda zamonaviy pedagogik texnologiyalar” - T.: 2012.
3. Yusupova G.Z., “3-klass oqiw sabaqlarinda aldinqi pedagogikalq texnologiyalariman natijeli paydalanw” Nókis.: 2018

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA MA'NODOSH VA ZID MA'NOLI SO'ZLAR USTIDA ISHLASH USULLARI

*Mahmudova Nodira Alisherovna-
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi*

Ma'lumki, jamiyatda til kishilar o'rtasidagi aloqaning zaruriy vositasidir. Til birliklari yordamidagina bilish jarayonida umumlashtirish, tushunchani muhokama va xulosa bilan bog'lash amalga oshiriladi. Tilni egallash va nutq o'stirish bilan o'quvchining fikrlash qobiliyati ham o'sib boradi. Shu ma'noda, zamonaviy ta'lim va maktabning vazifalaridan biri bu-tilni insonlar orasidagi munosabatning rivojlangan nozik quroliga aylantirishdir.

Agar insonda tilni bilish ko'nikmalari bolalikdan, xususan, maktab davridan boshlanishini inobatga olsak, ona tili o'qitish metodikasi faninig bu borada o'ziga xos o'rni borligini his qilamiz.

Metodik fan sifatida ona tili o'qitish metodikasi boshlang'ish ta'lim standarti belgilab bergan vazifalarni amalga oshiradi, ya'ni o'quvchilarda tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish, ularning mantiqiy fikrlash, og'zaki va yozma nutqlarini rivojlanish, o'z fikrini erkin va ravon bayon eta olish, so'zlarni to'g'ri va o'z o'rnida qo'llash ko'nikma va malakalari rivojlantirishda asosiy fan hisoblanadi. Shuning uchun, ta'limning dastlabki bosqichidayoq ona tilini o'qitishga alohida etibor berish lozim.

Bu borada boshlang'ich sinf o'quvchilariga zid ma'noli va ma'nodosh so'zlar haqida bilimlar berish ham alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, boshlang'ish sinf o'qituvchisi tomonidan barsha pedagogik-psixologik vositalarni qo'llagan holda kishik maktab yoshidagi o'quvshilarda yaxlit tarzdagi o'quv faoliyatini shakllantishi esa o'quvshilarning og'zaki va yozma nutqidagi fikrini mukammal yetkaza olmaslik, so'zlarni o'z o'rnida qo'llay olmaslik kabi nuqsonlarini kamayib borishiga olib keladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga zid ma'noli va ma'nodosh so'zlar haqida bilimlar berish faqat ona tili darslari bilan chegaralanib qolmasdan, o'qish darslari davomida ham o'rgatib borilishi til ko'nikmalarini o'zlashtirishni tezlashtiradi. Ayniqsa, asar mazmunu va asar qahramonlarini tahlil qilish jarayonidagi lug'at tarkibi, undagi qarama-qarshi ma'noli va ma'nodosh so'zlarni, ko'p ma'noli so'zlarni, sifatning ma'no turlarini o'rgatishda o'qish kitobida berilgan matnlar tahlili, har bir darsda o'tkaziladigan lug'at ishlari katta ahamiyatga ega. Bunda amaliy ishlar orqali nazariy bilimlar hosil qilib boriladi.

“Boshlang'ich sinflar o'quv dasturida ona tili va o'qish fanlari bolalarning lug'atini boyitish, bog'lanishli nutqni o'stirish, adabiy-estetik tafakkurini kamol toptirish, nutq madaniyatini shakllantirish, nutq ta'sirchanligini ta'minlashning muhim omilidir”², deyiladi. Bu vazifalar grammatik mavzularni o'rganish, mashq matnlarini kuzatish va tahlil qilish, maxsus lug'aviy-grammatik mashqlar orqali bajariladi. Shuningdek, tilni bilish uning grammatik qonun-qoidalarini, ta'rifmi o'zlashtirishgina ernas, balki ona tilining boy

---

² Qosimova K. va b. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.

imkoniyatlaridan amaliy foydalana bilish hamdir, ya'ni fikrni og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, tushunarli va savodli ifodalay bilishdir. Bunga erishish uchun ona tili darslarida lug'at ustida ishlashga alohida e'tibor qaratish lozim.

Lug'at ishida so'zning ma'nosi, talaffuzi va imlosi e'tibor markazida bo'ladi. Bular ustida ishlashdan asosiy maqsad ehtiyoj sezilgan paytda o'quvchilarning ulardan nutqda foydalanishlariga erishish, o'zgarlar nutqini anglashlarini ta'minlashdir. Buning uchun o'qituvchi ona tili darslarida hamda ekskursiya, o'zaro suhbat kabi ta'limiy jarayonlarda qo'llangan har bir so'zning ma'nosiga e'tibor bilan qarashi, ularning qaysilari maxsus ishlashni taqozo etishini belgilab olishi kerak.

Tilning lug'at boyligini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi uchun ona tili darslarida so'zlar va ularning ma'nolari bir nechta usullarda tanishtiriladi.

Shulardan biri, o'quvchilarni notanish so'z va iboralar bilan tanishtirish usulidir.

Mazkur usulning ahamiyati shundaki, o'quvchilar darslikdagi so'z va iboralarga birinchi marta duch kelayotgan bo'lishi mumkin. Bu so'z yangi paydo bo'lgan so'z bo'lmasa ham, o'quvchi uning ma'nosini bilmaydi, demak, o'quvchi uchun yangi so'z hisoblanadi. Masalan, 1-sinf "Ona tili" darsligida habib (*do'st*), darparda (*oyna o'rniga shaffof qog'oz yopishtirilgan derazaparda*), mag'rur (*kekkaygan*), kamol (*har tomonlama yetak, to'kis, kamol topmoq — xazon bo' Imoq*), xaroba (*qarovsiz qolgan vayrona*) kabi so'zlarga duch keladilar. Bunday so'zlarning ma'nosini sinonimlar keltirib kengaytirish yo'li bilan, qarama-qarshi ma'noli so'zlar bilan izoh berish yo'li bilan, gap tuzish orqali ma'nosini yechish, rasmlar orqali tushuncha hosil qilish yo'li bilan tushuntirish mumkin. Bunday ishlash o'quvchilarda so'z ma'nolariga nisbatan sezgirlikni yuzaga keltiradi.

Yana bir usul o'quvchilarni so'zning yangi ma'nolari bilan tanishtirishdir. O'quvchilar ko'p ma'noli so'zlarning bir ma'nosini tushunsa, boshqa ma'nosini bilmasliklari mumkin. Bolalar so'zlarning hamma ma'nolarini birdaniga o'zlashtirib ololmaydilar. Ularning ma'nosini o'zlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. 1-2-sinflarda o'quvchilar ko'p ma'noli so'zning bir-ikki ma'nosi bilan tanishsa, 3-4-sinflarda yana boshqa ma'nolarini bilib oladilar. Tilning barcha sathlari: fonetika, leksika, so'z tarkibi, morfologiya, sintaksis (boshlang'ich sinfda bu bo'limlar „Tovushlar va harflar“, „So'z“, „Gap“, „Bog'lanishli nutq“ deb nomlanadi)ni o'rganish jarayonida tasviriy ifodalar, iboralar, ma'nodosh, shakldosh, zid ma'noli so'zlarning ma'nolari turli ish turlari asosida tushuntirib boriladi. Masalan, „*niyati buzuq*“ iborasini tushuntirishda quyidagicha savol va topshiriqlardan foydalanish mumkin:

- Bu iborani „*soat buzuq*“ birikmasi bilan taqqoslang.
- Qaysi biri o'z ma'nosida qo'llanyapti? (*soat buzuq*)
- Qaysi birikma boshqa ma'noda qo'llanyapti? (*fikri buzuq*)
- „*Niyati buzuq*“ birikmasi qanday ma'noni ifodalayapti? (O'quvchilar o'ylab, niyati yomon kishilarni „*niyati buzuq*“ deyishadi, deb izoh beradilar)

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, taqqoslash usuli so'z ma'nolarini izohlashda samarali usul sanaladi.

1-sinf darsligida „*Xiva ona tarix tilmochi*“, „*biz ma'nosiga zeb bersak*“, „*karvon bo'lib kelamiz*“ („Turnalar“), „*chehrasiga tabassum yugurdi*“ kabi badiiy-tasviriy til vositalari ustida ishlash o'quvchini so'z va iboralardan nutqda to'g'ri va o'rinli foydalanishga undaydi, nuqtaning emotsionalligini oshiradi.

Navbardagi usul o'quvchilar tilida kam qo'llanadigan so'zlar ma'nosi ustida ishlash usulidir. Adabiy tilga oid ba'zi so'zlar o'quvchilar nutqida kam qo'llanadi. Bu so'zning ma'nosini o'quvchi yetarli darajada tushunmaydi, uning o'rnida oddiy so'zlashuvga doir, eskirgan yoki shevaga oid so'zlarni qo'llaydi. O'qituvchi ularni kitobiy so'zlar bilan almashtirish uchun nutqda qo'llashga majbur etadigan vaziyat yaratishi, ehtiyojni yuzaga

keltirishi zarur. Masalan, *jim -tinch-osuda-osoyishta, yurakdan-dildan, soat strelkasi-soat millari, garmdori-qalampir* kabi.

So'zlarning qo'llanishini faollashtirish uchun yozma ishlar o'tkazilayotganda ham o'quvchilar e'tiborni ayrim so'zlarni boshqasi bilan almashtirishlariga qaratiladi. 1-sinfda rasmlar asosida og'zaki hikoya tuzayotgan o'quvchilarning nutq birliklari bir-biridan farqli bo'lishi, biri ikkinchisining so'zini qaytarmasligi talab qilinadi. Masalan, *Shirinsuxan-shirinso'z, nasim- tonggi yel* (shamol), *tanbeh berdi-dashnom berdi, zilol suv-tiniq suv, kichik — mo'jaz, tik-adl, nafis-nozik* kabi.

Yozma bayon yozishga tayyorlanish jarayonida ham (asosan 2-sinfda) so'zlarni boshqasi bilan almashtirishga, kitobiy so'zlar tanlashga e'tibor berish lozim.

Darsliklarda bola hissiyotiga ta'sir qiluvchi ko'chma ma'nodagi badiiy ifodalar ko'p qo'llangan, ular ustida maqsadga muvofiq ishlash o'quvchi nutqini jozibador qiladi, ularning nutqini adabiy tilga yaqinlashtiradi.

Shuningdek, tafakkur va mantiqni rivojlantirishga yo'naltirilgan so'zlarni belgilariga ko'ra guruhlash usuli ham mavjud bo'lib, u ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilarning so'z boyligini oshirishda muhimdir. Bu usul so'zlarning anglatayotgan ma'nosi, turkumi, yasalishi, imlosi kabilarga ajratish imkonini beradi.

Guruhlash kuzatish va taqqoslash usuli bilan bog'liq. So'zlarni guruhlash uchun avvalo ular kuzatiladi, so'ng taqqoslanadi. Bu jarayonda ularning o'xshash va farqli tomonlari ajratiladi. Masalan, qavm-qarindoshlik bo'yicha guruhlash quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Ota urug'i: *ota, amaki, amma, dada, buvi, buva.*
2. Ona urug'i: *ona, xola, tog'a, buvi, buva.*

Sifatlarda xususiyat bildiruvchi sifatlilar (*sho'x, og'ir, bosiq, aqlli, aqlsiz, hissiz, andishali, dangasa, tanbal, ishchan, mehnatsevar va hokazo.*), ta'm bildiruvchi sifatlilar (*shirin, achchiq, nordon, taxir, sho'r, mazali, bemaza, chuchmal va hokazo.*) va shu kabilar guruhlash musobaqasi tarzida uyushtirilishi mumkin.

O'quvchilar lug'at boyligini o'stirishda maqsadli va aniq yonaltirilgan usulni tanlash o'qituvchining pedagogik mahoratidir. Xususan, ona tili darslarida qarama-qarshi ma'noli va ma'nodosh so'zlar ustida ishlashda qo'llaniladigan usullarni turli ta'limiy o'yinlardan foydalanib, oquvchilar qiziqishini oshirishda qo'llash mumkin. Bundan tshqari, o'quvchilar uchun lug'at daftar tuttirish ishlarini tashkil etish va lug'at turlari ustida ishlashni nazorat qilish, zid ma'noli va ma'nodosh so'zlar ustida ishlash jarayonida o'qish kitobida berilgan mavzularni misol tariqasida olib, mazmuniga mos multfilmlar bilan qahramonlar xususiyati ustida ishlash mumkin. Bu ish turi integratsiyalashgan darsdek o'quvchilarning qiziqishlarini oshiradi, tahlil qilishni o'rgatadi.

Xulosa qilib aytganda, fanning mazmunini tushunish jarayonida o'quvchilar tasavvur qiladilar, fikrlaydilar. Bu esa bolalarning aqliy salohiyatini o'stiradi, xotirasini mustahkamlaydi. Ona tili darslarida o'zbek tilining leksik tarkibini o'rgatish bolalarni keyingi bosqichlarda o'rganshlari kerak bo'lgan bilimlarni egallash uchun poydevor yaratishga ham zamin hozirlaydi. Shuningdek, o'quvchilarni ona tili fanni bilan yaqindan tanishtirish ularni har tomonlama yuksak ma'naviyatli bo'lib shakllanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha Yangi tahrirdagi davlat ta'lim standarti. "Boshlang'ich ta'lim" jurnali. - Toshkent, 2005. - № 5.
2. Ikromova R, G'ulomova X, Yo'ldosheva Sh, Shodmonqulova D. Ona tili (4-sinf uchun darslik). - T.: "O'qituvchi", 2007.
3. Qosimova K. va b. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
4. Tolipov O', Usmonbekova M. Pedagogik texnologiyalarning tabiiy asoslari. - T.: "Fan", 2006.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Usmonov M - Jizzax DPI katta o'qituvchisi

Hayitova Lobar - Jizzax DPI talabasi

Sherboyeva N - Jizzax DPI o'qituvchisi

Hozirgi vaqtda jamiyat va ta'limni axborotlashtirish jarayonlarini jadallashib bormoqda. Bunday sharoitida o'quvchilarning dars mashg'ulotlarini raqamli vositalardan foydalanish, zamonaviy raqamli kommunikatsiya muhitida o'tkazish katta samara beradi. Kichik yoshdagi o'quvchilarni axborot-kommunikatsion texnologiyalarini o'rgatish va ularni to'g'ri qo'llash qobiliyatini boshlang'ich umumta'lim bosqichidagi universal o'quv faoyatlari bilan uyg'unlikda shakllantirish, uning samaradorligini ta'minlashning muhim elementi hisoblanadi.

Shuning uchun ham boshlang'ich umumta'lim bosqichida universal o'quv faoliyatlarini shakllantirish uchun quyidagilarga: har qanday faoliyatlarga kiruvchi axborot-kommunikatsion texnologiyalarini qo'llash sohasidagi elementlar bilan tanishtirish, axborot-kommunikatsion texnologiyalariga savodxonligi elementlari hisoblangan texnologik ko'nikmalar alohida emas, balki idrok etish va kommunikativ masalalarni hal etish uchun ularni qo'llash bilan birgalikda shakllantirilishiga e'tibor qaratish juda muhim hisoblanadi. Axborot-kommunikatsion texnologiyalari vositalaridan foydalanish universal o'quv faoliyatlarini tartibsiz shakllantirishdan maqsadga yo'nalgan va reja asosida shakllantirishga o'tishga juda katta yordam beradi. Albatta, universal o'quv faoliyatlarining shakllanganligini baholashda axborot-kommunikatsion texnologiyalari keng qo'llanilishi mumkin va bu katta samara beradi. O'qituvchilar va o'quvchilar o'z faoliyatlarini hamda natijalarini rejalashtiradigan, shuningdek, qayd etadigan axborot ta'lim muhiti ularni shakllantirish uchun juda muhim ahamiyatga ega. Axborot-kommunikatsion texnologiyalari bilimlariga boshlang'ich sinflarda yosh bo'yicha ehtiyojlari va imkoniyatlari doirasida axborot-kommunikatsion texnologiyalari vositalaridan va axborot manbalaridan foydalanib, o'quv masalalarini hal qilish qobiliyati sifatida o'quv axborot-kommunikatsion texnologiyalari bilimlarini ajratib ko'rsatish kerak.

Ko'pchilik hollarda boshlang'ich sinf o'quvchilari umumiy axborot-kommunikatsion texnologiyalari elementlarini ulardan kattalar kundalik hayotlarida va kasbiy faoliyatlarida foydalanishlari darajasida o'zlashtiradilar. Axborot-kommunikatsion texnologiyalari savodxonligini shakllantirish masalasining hal etilishi faqat alohida o'quv fanlari dasturlarida emas, balki, o'quv faoliyatida mohiyati jihatidan bog'liq bo'lgan universal bilimlarni shakllantirish bo'yicha dasturlar doirasida qayd etilishi kerak.

Idrok etish universal o'quv fanlarini o'zlashtirishda axborot-kommunikatsion texnologiyalari umumta'lim universal faoliyatlarida muhim rol o'ynaydi va pedagog mutaxassislarning asosiy vazifalari quyidagilar: o'quvchining individual axborot arxivlarida, ta'lim muassasasi axborot muhitida, axborot ta'lim resurslari mintaqaviy zahiralarida axborot izlashni o'rgatish; atrof-olam va ta'lim jarayoni haqida axborotlarni qayd etish (yozib olish), jumladan, audio va video yordamida (o'quvchilarning ishlarini va boshqalar)ni yozib olish, raqamlashtirishni o'rgatish; bilimlarni tizimlashtirish, ularni tashkil etish va konseptual diagrammalar, xaritalar, davr yo'nalishlari va genealogik daraxtlar ko'rinishida taqdim etish; klaviatura vositasida teriladigan matnlardan iborat gipermedia xabarlar, raqamli ma'lumotlar, tasvirlar va tovushlar, xabar elementlarini yaratishni o'rgatish; audio_ko'rgazmali namoyish etish bilan chiqishlar tayyorlash; haqiqiy

va virtual konstruktorlar konstruktiv elementlaridan obyektlar va jarayonlar modellarini shakllantirishdan iborat.

O'quvchilarning axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan to'g'ri foydalana olish malakalarini shakllantirish tizimli faoliyatli yondashish doirasida, o'quv reasi barcha fanlarini o'rganish jarayonida sodir bo'ladi, uning natijasi esa, o'quvchilarni o'qitish interativ natijasidan iborat bo'ladi.

Umumlashtirilgan ko'rinishda bu ushbu dasturda va boshlang'ich umumiy ta'lim asosiy dasturini o'zlashtirish realashtirilgan natijalarida aks ettiriladi. Axborot-kommunikatsion texnologiyalari bilimlarini univesal o'quv fanlari bilan uyg'unlikda shakllantirish dasturiga kiritilishi ta'lim muassasasiga va o'qituvchiga har bir fan xususiyatlarini hisobga olib, turli malakalarni o'zlashtirishda takrorlashlarning oldini olishlariga, turli o'quv kurslari mazmunini birlashtirishni va sinxronlashtirishni amalga oshirishlariga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, dars jarayonida axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishda pedagog-mutaxassislar quyidagilarga:

- o'quvchining tabiiy motivatsiyasi, ta'lim maqsadlari;
- axborot-kommunikatsion texnologiyalari bilimlarini o'zlashtirish natijalarini nazorat qilib borish;
- fan sohasi bo'yicha axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshirish;
- fan sohasi bo'yicha o'zlashtirishni baholab borishda muhim hisoblangan raqamli portfolioni shakllantirishga e'tibor qaratishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 30 майдаги «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида»ги фармони.

2. М. Камолдин, В. Ваҳобжонов. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Т.: 2006.

3. А. Парпиев, А. Марахимов, Р. Ҳамдамов, У. Бегимкулов, М. Бекмурадов, Н. Тайлоқов. Масофавий таълим технологиялари ЎзМЭ давлат илмий нашриёти. - Т.: 2008, 196 б.

BOSHLANG'ICH SINIF TEXNOLOGIYA DARSLARI SAMARADORLIGINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA OSHIRISH YO'LLARI

*Yuldashev Shuxrat Shakirovich, GulDU katta o'qituvchisi
Abduhamidov Abror, GulDU talabasi*

O'qituvchi tomonidan tashkil etiluvchi ko'rsatishlar, kuzatishlar va tajribalarning ko'p qismi odatda o'quvchilar oldin mashg'ulotlar, suhbatlar, ekran qo'llanmalarini ko'rib chiqish jarayonida o'zlashtirgan o'quv materialini takrorlash, mustahkamlash va umumlashtirish maqsadlariga xizmat qiladi. Bu holda maxsus topshiriqlar va rejalar bo'yicha bajariluvchi kuzatishlar va tajribalar kichik maktab o'quvchilariga ularning bilimlarini tizimlashtirish, ularni to'ldirish va aniqlashtirish, boshqa o'quv fanlari bo'yicha olingan bilimlar bilan bog'lash, bilimlarning amaliy ishni bajarish uchun ahamiyatini aniqlash uchun xizmat qiladi.

Texnologiya darslarida turli mehnat faoliyati turlaridan foydalanish jarayonida o'quvchilar tomonidan to'planuvchi tajribalarning texnologik operatsiyalarni bajarish sohasidagi bilim va malakalarining muhim asosini tashkil etadi. [X.Sanoqulov: 19]

Texnologiya darslarida o`quvchilar faoliyatining muhim natijasi bu ularning o`rganilayotgan ob`yekt va hodisalarning yangi belgi va xususiyatlarini yanada mustaqil aniqlash, darsdan darsga yanada ham aniqroq va tizimlashtirilib boruvchi xulosalarning chiqarilishidir. Masalan, darslarning birida o`qituvchi o`quvchilar oldiga qog`oz turlarini aniqlash, qog`ozning ko`pgina vazifasiga ega bo`lgan material sifatida umumiy xususiyatlarni hamda qo`llanish va foydalanishning cheksiz miqdordagi shartlarini ta`riflash vazifasini qo`yadi. [X.Sanoqulov: 29]

O`quvchilar tomonidan bajariluvchi kuzatishlar va tajribalarning muhim natijasi – hayot bilan bog`liqlik, bunda olingan bilim va malakalarning joriy o`quv ishlarida, texnologiya darslarida turli buyumlarni tayyorlashda amaliy qo`llanishidir.

Kichik maktab bolalarini nafaqat ko`ra olishga, balki o`tkaziluvchi kuzatishlar maqsadini qo`ya olish, eng oddiy, amalga oshirish mumkin bo`lgan tajribalarni tashkil eta olish, o`z kuzatishlaridan xulosalar chiqara olish va bu xulosalardan texnologiya jarayonida foydalana olishga o`rgatish juda muhim. [X.Sanoqulov: 39]

Turli materiallarning bir turdagi xususiyatlarni aniqlash va taqqoslash uchun o`tkaziluvchi kuzatishlar va tajribalar katta foyda beradi, masalan, qog`oz va gazlamani, loy va plastilinni, iplar va qog`oz shpagati, qog`oz va plastmassa plyonkalarni. Bunda bajariluvchi taqqoslashlar muhim politexnik ahamiyatga ega bo`lib, bolalarga materiallarning farqli xususiyatlari, sifatlarini yaxshiroq o`zlashtirishga yordam beradi. [Sanoqulov, M.Xaydarov: 31]

O`qituvchi amalda texnologiya va turli maxsus kuzatishlar jarayonida olingan bilimlar ishni tez va yaxshi bajarishga yordam berishini ko`rsatganda, o`quvchilar uchun kuzatishlar va tajribalar alohida ma`no kasb etadi. Masalan, bolalar jadvallarga qog`ozdan hoshiya tayyorlash ishini bajarayotganda, o`qituvchi ular oldiga muammoli savol qo`yadi: qog`oz yo`llarni qanday kesish kerak - qog`oz varag`i tolalari asosiy yo`nalishi bo`ylabmi yoki unga ko`ndalangmi, nima uchun? Kichkina tajriba o`tkazib, o`quvchilar bu holda qog`oz yo`llarini bo`ylama kesish kerakligini aniqlashadi, bunda ular elim bilan namlanishida kamroq cho`ziladi, ular bilan ishlash osonroq va ish sifati yuqoriroq bo`ladi. Qog`oz jildlar, bloknotlar va broshyuralar chetini elimlash uchun qog`oz yo`llari ko`ndalang yo`nalishda kesiladi: ular mustahkamroq bo`ladi, cho`zilmaydi, ko`proq xizmat qiladi. Qog`oz yo`llarini to`g`ri kesish uchun ularni tajriba yo`li bilan qog`oz varag`ida bo`ylama va ko`ndalang yo`nalishini aniqlash va belgilab qo`yish kerak.

O`qituvchi tomonidan ho`llashda qog`oz va karton xususiyatlari o`zgarishini yaqqol ko`rsatib beruvchi tajribalar qatorining ko`rsatilishi katta foyda beradi. Bu tajribalar o`quvchilar e`tiborini buyumlar yuzasida burmalar hosil bo`lishi va materiallarni yelim eritmaları yoki bo`yoqlar eritmaları bilan namlanishi oqibati bo`lgan boshqa nuqsonlarga qaratadi. [Sanoqulov, M.Xaydarov: 37]

Boshlang`ich sinflarda loy va plastilin bilan ishlash mashg`ulotlarining maqsadi va vazifasi bolalarning haykaltaroshlikning elementar asoslari bilan tanishtirish va amaliy ishlashga o`rgatishni nazarda tutadi. Bunday mashg`ulotlarni yuksak saviyada tashkil etish va o`tkazish har bir o`qituvchidan mazkur soha bo`yicha ma`lum tayyorgarlikka ega bo`lishni talab etadi. Buning uchun o`qituvchilar o`z ustlarida ko`proq ishlashlari, xaykaltaroshlik va sopoldo`zlik asoslarini yaxshi bilib olishlari kerak bo`ladi.

Texnologiya darslarida loy, plastilin, mum kabi materiallardan foydalanib, ulardan turli uyinchoqlar, jonivorlar, qushlar, ertak qahramonlari yasaladi. O`yinchoq – dekorativ san`atning eng qadimiy turlaridan biri bo`lib, qadim asarlarda loydan yasalgan narsalar bizgacha yetib kelgan. Mamlakatimizda sanoat va madaniyatning rivojlanib borishiga ko`ra uyinchoqlarni assortimenti, ularning obrazlari yildan-yilga boyib bormoqda. O`yinchoqlar

yasaladigan materiallar xilma-xildir. Biroq afzallik loyga beriladi. Loy narsalar yasashda asosiy material hisoblanadi.

Plastilin va loydan tashqari narsalar yasashda mumdan foydalaniladi. Mumning tabiiy va suhniy (neftdan olingan) turlari mavjud. Mum ancha qimmat turadi va undan mayda narsalar yasaladi. Mum bilan ishlash qulay, u qurimaydi, suv bilan namlanishni talab qilmaydi, darz ketmaydi va undan yasaladigan narsalar uzoq saqlanadi.

O`qituvchi tomonidan tashkil etiluvchi kuzatishlar va tajribalar, ko`rsatib berishlar kabi odatda ikki bir-birini to`ldirib turuvchi maqsadni ko`zlaydi: bir tomondan, u yoki bu hodisa yoki natijalarni kuzatishda, o`quvchilar ma`lum xulosalarga kelishadi, ular bajaradigan amaliy ishlari uchun bevosita ahamiyatga ega bo`lgan xulosalar chiqaradilar; ikkinchi tomondan oldindan xulosalarni bilib, o`quvchilar o`z bilimlariga maxsus kuzatishlar va tajribalarda tasdiqlanishlar topadilar, ularning bilimlari mustahkamroq, ongliroq bo`ladi, bu esa amaliy ishlar sifatida o`z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X.R. Sanoqulov. Mehnat va uni o`qitish metodikasi. –T., “Fan”, 2015.
2. X.R. Sanoqulov, M.Xaydarov. Boshlang`ich sinflarda qog`ozdan amaliy ishlar. – T.:TDPU, 2006.

OQIWSHILARDIŃ GÁP QURAW UQIPLILÍQLARÍN ASÍRÍW JOLLARÍ

*A.Najimova- Ájiniyaz atındaǵı NMPI
Baslawısh tálim kafedrası oqıtıwshısı
G.Miyirmanova- 3-BTSTI talabası*

Ana tili sabaqlarınıń nátiyjeliligi oqıwshılardıń til baylıqları, onıń imkaniyatların qay dárejede ózlestirgenligi, óz pikirlerin gáp dúziw arqalı qollana alıw kónlikpesin qanday iyelegenligi menen belgilenedi.

Mektepte ana tilin oqıtıw ushın berilgen waqıttıń kóp bólegi balalarda erkin hám dóretiwsheń pikirlew, sóylew sharayatına sáykes túrde durıs, tásirli etip jetkerip beriw kónlikpelerin qalıplestiriw hám rawajlandırıwǵa qaratıwımız tiyis.

Bizlerge belgili, ana tiliniń qurılısı, onıń tayanısh quralları bala sanasında qalıplesken bolıp, ol gápten biymálel paydalanıw kónlikpelerine iye boladı. Ana tiliniń grammatikalıq dúzilisenin ulıwma хабарсыз adam da gápti grammatikalıq jaqtan durıs qura aladı.

Ana tili sabaqlarında gáp ústinde islewdiń jolları хәр түрли болıp, biz olardıń ayrımlarına ǵana toqtap ótemiz:

1. Gápti iqshamlastırıw. Íqsham pikir – tásirsheń pikir. Sonıń ushın ana tili sabaqlarına qoyılatuǵın eń tiykarǵı talaplardan biri pikirdi iqsham formada bayan etiwge úyretiw bolıp esaplanadı. Oqıwshı gáp qurawda birde bir artıqsha sóz jumsamawı, maqsetti bildiriwshi sózdi tawıp qollawı, sóz hám sóz birikpelerin durıs baylanısqa kiritiwi, gáp bólekleriniń ápiwayı hám ózgergen tártibine qatań ámel qılıwı tiyis. *Miyman jaqsı adamǵa uqsaydı. – Miyman jaqsıǵa uqsaydı*, sıyaqlı.

II. Tekstti gáplerge aylandırıw. Ózbetinshe jumıstıń bul túrinen baslawısh klaslarda hám ásirese, baslawısh klastan keyingi klaslarda kóbirek paydalanıwǵa tuwrı keledi. Oqıwshı irkilis belgileri túsirip qaldırılǵan tekstti gáplerge ajratırar eken, hár bir gáptiń tamamlanǵan pikir hám pútin mazmunǵa iye ekenligin ańlap aladı. Bul bolsa gáp haqqındaǵı túsinikti keńeytirip ǵana qalmaq, bálki gáp quraw sanaatın da quramalıraq iyelewge járdem beredi.

III. Eki yamasa onnan artıq ápiwayı gápti birlestirip, bir ápiwayı yamasa qospa gáp quraw. Máselen, «Báhár erte keldi», «Egis erte baslandı» sıyaqlı gáplerdi berip, olardan bir gáp payda etiwdi tapsırsa boladı. Oqıwshılar olardı tómenдеги usıllar menen birlestirip, bir gápke aylandıradı: Báhár erte keldi, egis erte baslandı. Báhár erte keldi de, egis erte

baslandı. Báhár erte keldi hám egis erte baslandı. Báhár erte keldi, sonıń ushın egis erte baslandı. Báhár erte kelgeni ushın, egis erte baslandı. Báhár erte keldi me, egis erte baslandı. Ózbetinshe jumıstıń bul túrinen ana tiliniń barlıq bólimlerin úyreniwde de nátiyjeli paydalansa boladı.

IV. Gápplerdi quraw. Oqıwshılardıń ózbetinshe erkin islew dárejesinen kelip shıǵıp, olar quraytıǵın gápplerdi tómendegi toparlarǵa ajıratıw múmkin:

- berilgen belgili bir sóz, tayanış sózler, sóz birikpeleri, súwretli kórinis hám frazeologizmlerden paydalanıp gáp quraw;
- berilgen úlgige qarap gáp quraw;
- kórsetilgen temalı súwretlerden paydalanıp gáp quraw;
- oqıtıwshı yamasa oqıwshılar usıngan belgili bir temaǵa tiyisli gáp quraw.

Juwmaqlastırıp aytqanda, bunday jumıs túrlerin sabaq dawamında qollanǵanda, oqıwshılardıń sabaqtı jaqsı qabıl etiwı, olardıń oylaw qábileti hám til baylıǵı rawajlanıwı sózsız. Sonıń menen birge, ana tiliniń izbe-iz kursın úyreniw barısında tekst ústinde islew hám gáp quraw uqıplılıqların asırıw barlıq ana tili sabaqlarınıń áhmiyetli quramlıq bólimine aylanıwı tiyis.

ИЗУЧЕНИЯ АЛГЕБРАИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

*Байназаров Т. А. – преподаватель кафедры
начального образования НГПИ*

*Ш.М.Юлдашева- студентка 4-курса НГПИ по направлению
«Начальное образование и спортивно-воспитательная работа»*

В любой современной системе общего образования математика занимает одной из центральных мест, что, несомненно, говорит об уникальности этой области знаний.

Встает вопрос перед начальным образованием, что представляет собой современная математика? Зачем она нужна? Эти и подобные им вопросы часто задают учителям дети. И каждый раз ответ будет разным в зависимости от уровня развития ребенка и его познавательных потребностей.

Часто говорят, что математика - это язык царь в системе образованных. Однако представляется, что это высказывание имеет существенный дефект. Язык математики распространен так широко и так часто оказывается эффективным именно потому, что математика к нему не сводится.

Как известно, при изучении математики в 4-м классе существенная часть времени отводится на повторение того, что дети должны были усвоить в начальных классах. Это повторение практически во всех существующих учебниках занимает 1,5 учебной четверти. Такая ситуация сложилась неслучайно. Ее причина – недовольство учителей математики начальной школы подготовкой выпускников начальной школы. В чем же причина такого положения? Для этого были проанализированы пять наиболее известных сегодня учебников математики начальной школы.

Анализ этих учебников выявил несколько негативных моментов, в большей или меньшей степени присутствующих в каждом из них и отрицательно влияющих на дальнейшее обучение. Прежде всего, это то, что усвоение материала в них в большей мере основано на заучивании. Ярким примером этого служит заучивание таблицы умножения. В начальной школе ее запоминанию уделяется много сил и времени. Но за время летних каникул дети ее забывают. Причина такого быстрого забывания в механическом заучивании. Исследования Л.С. Выготского показали, что осмысленное запоминание гораздо более эффективно, чем механическое, а проведенные

впоследствии эксперименты убедительно доказывают, что материал попадает в долговременную память, только если он запомнен в результате работы, соответствующей этому материалу.

Другим негативным моментом, влияющим на дальнейшее обучение, является то, что во многих случаях изложение материала в учебниках математики начальной школы построено таким образом, что в дальнейшем детей придется переучивать, а это, как известно гораздо труднее, чем учить. Применительно к изучению алгебраического материала примером может служить решение уравнений в начальной школе. Во всех учебниках решение уравнений основано на правилах нахождения неизвестных компонентов действий.

Как мы убедились в практике, изучение в I классе лишь двух действий первой ступени – сложения и вычитания. Ограничение первого года обучения лишь двумя действиями есть, по существу, отход от того, что было уже достигнуто в учебниках, предшествовавших ныне действующим: ни один учитель никогда не жаловался тогда на то, что умножение и деление, скажем, в пределах 20 непосильно для первоклассников. Математика опирается, прежде всего, на четыре действия, и чем раньше они будут включены в практику мышления школьника, тем устойчивее и надежнее будет последующее развертывание курса математики.

Для практики начального обучения математике имеет важнейшее значение прием совмещения на одном уроке (в пространстве одной страницы учебника) взаимно-обратных задач. Поэтому представляется совершенно необходимым пользоваться традиционными названиями основных видов сопоставляемых друг другу задач: если повторение равных слагаемых выступает как умножение, то и обратные им задачи (деление на равные части и деление по содержанию) должны использоваться в учебниках, при планировании и проведении уроков. В практике школы 12 мы не находим привычных понятий: задач на нахождение суммы, нахождение чисел по двум суммам, на приведение к единице, на пропорциональное деление и т.д.

Литература

1. Г.Таджиева, Б.С.Абдуллаева, М.Э.Жумаев, Р.И.Сидельникова, А.В.Садыкова Методика преподавания математики. Учебник Т.: Турон-Икбол, 2011. –336с.
2. Истомина Н.Б. и др. Методика преподавания математики в начальных классах.- М.: МГЗПИ, 1996.
3. Актуальные проблемы методики обучения математике в начальных классах. / Под ред. М.И. Моро, А.М. Пышкало. – М.: Педагогика, 1977. – 262 с.
4. Истомина Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 288 с

НУТҚ ЎСТИРИШГА ДОИР ИШЛАР КЎЛАМИ ВА СИФАТИ

А.Нажимова- Бошланғич таълим кафедраси ўқитувчиси

Нутқ ўстириш мазмунини жорий этиш, мўлжалдаги иш кўламини тўлиқ рўёбга чиқариш учун ажратиладиган вақт имкониятлари ўқувчиларнинг нутқий ривожланишини таъминловчи асосий омиллардан бири ҳисобланади. Бажариладиган ишлар кўламини янги сўзлар, нотаниш морфологик шакллар, синтактик қурилмалар, ушбу қурилмаларни юзага келтиришда иштирок этадиган боғловчи воситалар, нутқий этикетлар микдори, уларнинг ўқувчилар томонидан эгалланганлик даражаси белгилаб беради.

Ҳар дарс учун уч-тўрт машқ тури режалаштирилади. Демак, уларнинг учтаси янги мавзунини ўрганиш орқали ўқувчиларни нутқ ўстириш машқига тайёрлаш вазифасини бажарса, биттаси бевосита шу йўналишдаги машқни ифода қилиши мумкин. Бунда нутқий бўлмаган (тайёрловчи) машқлар билан нутқий машқлар нисбати учга бир ёки тўртга бир деб олинishi мумкин. Таълимий мақсадга эришиш учун ана шу битта машқ кўламли ва сифатли бўлмоғи, дидактик воситалар тўғри танланмоғи, ҳар бир ўқувчининг ривожланиши учун қулай шароит яратилмоғи даркор.

Нутқий машқлар кўламини бир машқнинг салмоғи билан ўлчаш мумкин. Масалан, матнни ўқиб мазмунини қайта ҳикоя қилиш талаб этиладиган машқ учун ажратиладиган оптимал вақт дастлабки янги тил ҳодисаларининг ўзлаштирилиши ва нутқий кўникманинг шаклланиш даражасига кўра аниқланиши тўғри бўлади. Нутқий кўникма эса ҳар бир ўқувчининг нутқий фаолиятда иштирокига кўра ҳосил бўлади.

Г.Г.Никитина бундай дейди: «Бошланғич мактабга татбиқан нутқ ўстириш деганда ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма шаклларда тўлақонли нутқий мулоқотга тайёргарлигини таъминловчи нутқий малакалар йиғиндисини шакллантириш англанади».

Муаллиф кўзда тутган малакалар нутқ ўстириш мазмуни доирасида ҳам белгиланиши мумкин: янги сўзларни, сўз шакллари эслаб гаплар таркибида ишлатиш малакаси, сўзларни ўзаро боғлашда янги танишилган боғловчи воситалардан фойдаланиш малакаси, боғланишли нутқ кўникмаси ва ҳоказо.

Она тили дарсларининг деярли ҳар бирида янги сўзлар ўрганилади, лекин сўзларни ўзаро боғлашда янги танишилган боғловчи воситалар ҳақида бу гапни айтиш қийин, чунки улар кўп эмас, шунинг учун бир қатор дарсларда бундай воситалар билан танишиш содир бўлмаслиги табиий. Синтактик қурилмалар, матннинг таркибий қисмлари билан боғлиқ тушунчалар, нутқий этикет ҳақида ҳам шуни айтиш мумкин.

Ҳар бир дарс таълим мазмунини юқорида баён этилган кўламда рўёбга чиқаришдан ташқари, оз-оздан сифат кўрсаткичларига ҳам йўналтириш мақсадга мувофиқдир. Сифат кўрсаткичларидан бири нутқ мавзунинг англаниши ва ёритилишидир.

Ўқувчиларнинг мавзу ҳақидаги тушунчаларини кенгайтириш масаласи алоҳида эътибор талаб этади. Бунда нутқ ўстириш мазмунида мавзу (умумий мавзу, кичик мавзу) ҳақида тушунчага эга бўлиш, ўқувчиларни адабий асарлар, ўқув матнлари, теварак-атрофдаги ҳаёт воқеалари мавзуларни айта билиш, мавзунини қай тарзда ёритиш кераклигини олдиндан кўра билишга ўргатиш масалалари акс эттирилади.

Нутқ ўстириш учун мўлжалланган машқ ва иш турларига фарқли ёндашиш талаб этилади, чунки уларнинг ижодий нутқий фаолият билан алоқаси бир хил эмас: айримлари ўқувчиларни рецептив нутқий фаолиятга тайёрлайди, яъни ижодий эмас; баъзилари эса репродуктив нутқий фаолият тарзида (нисбаган ижодийлик асосида) бажарилади, бир қатор машқлар маҳсулдор (ижодий) нутқий фаолият билан боғланади.

С.К.Тивикованинг таъкидлашича, «...ўқувчиларнинг ўз нутқий баёнларини яратишлари ёки муаллиф нутқини ўзгартириб баён этишлари нутқий ривожланиш маҳсули саналади». Ўқувчи тенгдошлари, катта ёшдагилар билан мулоқотга киради, уларга ниманидир хабар қилади, ўз фикрларини ёзма ифодалайди. Буларнинг ҳаммасида баъзан ўз фикрларини шакллантиради, ёки эслаб қолган қолип-гапларини ишлатади, ёхуд ўзгаларнинг гапларини айнан етказишга ҳаракат қилади. Ўқувчининг қандай гапириши, қандай сўзларни ишлатиши, қайси гап турларидан кўпроқ фойдаланиши, фикрни бера олиш-олмаслиги, фикрни тўлиқ етказиш олиш-олмаслиги ва ҳоказолар нутқий ривожланиш савиясини кўрсатиб туради. Табиийки, 1-синф ўқувчиси билан 4-синф ўқувчиси, 4-синф ўқувчиси билан 9-синф ўқувчисининг нутқий кўрсаткичлари бир хил бўла олмайди. М.Р.Львов айтганидек, «Киши тилнинг бойликларини эгаллай бориб, умр бўйи ўз нутқини такомиллаштиради. Ҳар бир ёш босқичи унинг нутқий ривожланишига нимадир янги нарса олиб киради. Нутқни эгаллашдаги энг муҳим босқич бола ёшига – унинг мактабгача ва мактаб

даврига тўғри келади».

Ўқувчи сўзларни тўғри талаффуз қила олиши лозим. Бу ишлар ҳарф-товуш устидаги ишлар жараёнида амалга оширилади. Ҳарф-товушни таҳлил қилиш учун берилган бўғинлар, сўзлар, сўз шакллари ўқиш машқлари шу мақсад учун хизмат қилади. Бундан ташқари, нутқий машқлар жараёнида ўқувчиларнинг талаффузига ҳам эътибор берилади.

Хуллас, таълим қорақалпоқ ва ўзбек тилларида олиб бориладиган бошланғич синфлар ўқувчиларининг нутқини ўстириш мазмуни доирасида она тили дарсларини қатъий режалаштирган ҳолда ташкил этиш самарадорлик омили саналади.

Фойдаланган адабиётлар

1. Никитина Г.Г. Обучение младших школьников творческим работам на основе интеграции языковой и литературной подготовки. Составление рассказа по серии сюжетных картинок. // Начальная школа. – 2007. №5. – С. 55.

2.Тивикова С.К. Возможности дифференцированного подхода к речевому развитию младших школьников (на примере сочинений-миниатюр) // Начальная школа. – 2009. – № 12. – С. 26.

3.Львов М.Р. Методика развития речи младших школьников: Пособие для учителя.— 2-е изд., перераб.— М.: Просвещение, 1985. – С. 3.

БОЛАЛАР ТАРБИЯСИДА ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИЁТИНИНГ АҲАМИЯТИ

З.Ы.Худайбергенова- Бошланғич таълим кафедраси

ассистент ўқитувчиси

Ж.Атабаева -Мақтабгача ва бошланғич таълим

факультети 2в-гуруҳ талабаси

Китоб мутолаасига ҳавас аввало, оиладан бошланиши, ота-оналар фарзандларида китоб ўқишига меҳр уйғотиши учун ўзлари китобхон бўлишлари лозим.

Ш.М.Мирзиёев

Президентимиз Шавкат Мираманович Мирзиёев 2017-йил 12-январь куни «Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш» бўйича қарор чиқарди. Фармоишга биноан бир қанша баъдий, адабий китоблар чиқарилди ва танловлар эълон қилиниб болаларнинг китобга бўлган қизиқувчанлиги кундан кунга ортиб бормасда. Болаларнинг китоб орқали тарихимизни билишлари ва маънавий ўсиб улгайишларида катта туртки бўлиб келмоқда. Одамлар ўзларича дунёнинг, табиатнинг, ҳайвонлар, ўсимликлар, тоғлар, сувларнинг пайдо бўлишини изоҳловчи тўқима ҳикоялар ўйлаб топадилар. Қабила-уруғнинг мард ва жасур йигитлари ҳақида, уларнинг ғаройиб қаҳрамонликлари ҳақида афсона ва ривоятлар пайдо бўлади. Буларнинг ҳаммаси ҳали ёзув маданияти вужудга келмасдан олдин жамоа-жамоа бўлиб яшаётган аҳоли ўртасида шухрат топади. Ота-боболаримизнинг айтмоқчи бўлган панд-насихатлари, эл эъзозлаган одам бўлишнинг талаб-қоидалари, Амир Темур, Алпомиш, Тумарис, Жалололдин Мангуберди, Темур Малик каби ажойиб юрт фарзандларининг ботирликлари, халқимизнинг урф-одатлари, миллий фазилатларимиз санъат даражасига кўтарилган сўз тизимларидан иборат мақол, кўшиқ, эртак, достон, болаларга бағишланган асарлар ва бошқа жанрлардаги намуналарда ифодасини топади. Халқ оғзаки ижоди болалар тарбиясида катта аҳамиятга эга. Улар болаларни яхшиликка, мардликка дўстларга содиқ бўлишга, меҳнат севарликка етаклайди. Эртак қаҳрамонларига ҳавас қилади. Баъдий адабиёт

халқ оғзаки ижодидан бошланади. Халқ оғзаки ижодини болаларнинг онгига кўшиқлар, шеърлар, нақл-мақоллар орқали сингдириш мумкин. Биз эртаклирни ўқиб эшиттириб уларни болалар орқали таҳлил қиламиз. “Алпомиш” достонидан олиб қарасак Алпомишнинг ақллиги, жасурлиги юртга бўлган содиқлигини эшитиб ҳар бир фарзанд юртнинг бирлигини эъзозлаши кераклигини тушинади. Инсон қадрини асраш, ота-она хурматини бажо келтириш, ҳар бир фарзанднинг Алпомишдек мард, жасур, сўзига содиқ бўлиб ўсишини таъминлаши каби ҳаётий муаммолар достонида ўз ифодасини топган. Биринчи Президентимиз И.Каримов «Юксак маънавият енгилмас куч» китобида шундай деган «Алпомиш» достони миллатимизнинг ўзлигини намоён этидиган, авлодлардан авлодларга ўтиб келаётган қаҳрамонлик кўшиғидир. Агарки халқимизнинг қадимий ва шонли тарихи туганмас бир дoston бўлса, «Алпомиш» ана шу дostonнинг шох байти, десак, тўғри бўлади. «Алпомиш» дostonи бизга ватанпарварлик фазилатларидан сабоқ беради.¹

Ҳар бир ёш авлодга таълим тарбия беришда уларни етук комил инсон этиб тарбиялашда эртақлар баъдий асарлар ва нақл мақоллар катта аҳамаиятга эгадир. Шу сабабли бошланғич синф ўқувчиларига таълим ва тарбия бериш жараёнида баъдий асарлар орқали тушинтириб бори шва уларни китоб мутола қилишга кизиқтириш ва бўш пайтларидан унумли фойдаланишга ўргатиш зарур.

Адабиётлар:

1.И.А. Каримов «Юксак маънавият енгилмас куч» Тошкент «Маънавият» 2008 32-34б

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ДАРСЛАРНИ ЎЗЛАШТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ИМКОНИАТЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ МАСАЛАЛАРИ

*И.Хожаниязова – Бошланғич таълим кафедраси
ассистент ўқитувчи*

Ёш авлод тарбияси ва уларга бериладиган таълим бугунги кунда ҳар қачонгидан ҳам долзарб аҳамият касб этмоқда. Бу борада ҳозирги кундаги фан ва техника тараққиёти, замонавий ахборот коммуникация технологияларининг энг сўнгги ютуқларидан фойдаланиш ўзининг ижобий самарасини бериши шубҳасиздир.

Мазкур жараёнлар ўзига хос хусусиятларга эга бўлган бошланғич синф ўқувчиларига мактабларда дарс ўтиш борасида яққол намоён бўлиб бормоқда. Замонавий педагогика фанида айни пайтда долзарб ҳисобланган бу каби масалалардан бири ҳам бевосита 1-4 синф ўқувчиларига дарс ўтиш мобайнида уларнинг муайян фанлардан оладиган билимларини чуқурлаштириб бориш билан бевосита боғлиқ ҳисобланади.

Шу нуқтаи назардан, бошланғич синф ўқувчиларида дарсларни ўзлаштиришнинг дидактик имкониятларидан кенг фойдаланиш борасида олдинги даврларда ва бугунги кунда турли хил илмий-педагогик ёндошувлар, қарашлар ҳамда фикрлар олимлар томонидан илгари сурилган.

Жумладан, ўз замонасининг машҳур олимларидан саналган Абу Али ибн Сино асли табобат илмининг пешвоси саналса ҳам, унинг бошқа фанлар хусусан, таълим ва тарбия борасидаги қимматли фикрлари ҳам бугунги кун педагогикаси учун ўз долзарблигини ханузга қадар йўқотган эмас. Хусусан, унинг фикрича, “бола бақувват бўлиб, сўзлашув нутқини яхши тушуна бошлагандан сўнг у савод ўрганишга қобилиятли бўлади, шундан сўнг саводга ўргата бориш мумкин”.

Ибн Сино болага билим беришда ўқитувчининг педагогик маҳорати ва масъулиятли бурчи масаласига алоҳида тўхталиб, ўқитувчи болаларга билим беришга киришишдан аввал уларнинг хулқ-атворини ўрганиши ва билимларини текшириб кўриши, қизиқишини, нимага қодир эканлигини тавсия этиши кераклиги ҳақида фикр юритар экан, мураббийларга шундай йўл-йўриқ беради:

- болалар билан муомалада босиқ, жиддий бўлиши, бераётган билимнинг болалар қандай ўзлаштириб олаётганига эътибор бериши;
- таълимда турли ўқитиш усуллари ва шаклларидан фойдаланиши;
- ўқувчининг хотираси, билимларни эгаллаш қобилияти, шахсий хусусиятларини билиши;
- фанга қизиқтира олиши;
- бераётган билимларнинг энг муҳимини ажратиб бера олиши;
- билимларни ўқувчиларга тушунарли, унинг ёши, ақлий даражасига мос равишда бериши;
- ҳар бир сўзнинг болалар ҳиссиётини уйғотиш даражасида бўлишишига эришиш зарур [1, б.193].

Рус психологлари Л.В.Замков, В.В.Давыдов ва уларнинг шогирдлари таълим мазмуни ва усуллари билан бошланғич синф ўқувчиларининг абстракт тафаккурини, билиш қобилиятлари билан билиш кучларини муваффақиятли ривожлантириш мумкин эканликларини исботлаган [2, б.110].

Дарҳақиқат, бошланғич синф ўқувчиларининг муайян фанларни ўзлаштириши уларнинг ёши ва жисмоний ҳамда ақлий, психологик хусусиятлари билан бевосита боғлиқ ҳолда кечади. Ушбу асосда, айнан улар томонидан дарсларни ўзлаштиришнинг дидактик имкониятлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиб ўтишимиз мумкин:

- бошланғич синф ўқувчиларига муайян дарс соатларининг вақтини мазмунли ўтказишга хизмат қиладиган дарсга доимо ижодий тарзда ёндошув;
- ушбу тоифа ўқувчиларига уларнинг фикри ҳамда қарашлари, тушунчалари билан боғлаб дарсларни ўқитишни одат тусига киритиш зарурати;
- бошланғич синф ўқувчиларида дарсга қизиқишларини дарс соати бошида орттиришнинг янгича педагогик технологиялари (масалан, ролли уйинлар, турли хил тана ҳаракатлари, тез айтишлар бўйича қисқа мусобақа ва ҳоказо)ни қўллаш.

Ушбу кўрсатиб ўтилганларнинг у ёки бу турини самарали қўллаш учун эса албатта ўқитувчи томонидан дарс ўтишнинг янгича мазмунга эга дидактик имкониятлари яратиш берилиши мақсадга мувофиқ саналади.

Мазкур имкониятларни яратиш учун эса педагогика фанининг дидактика тармоғини ўқитувчи кенг мазмунда билиши ҳамда уни амалда қўллаш олиши ҳар томонлама муҳим саналади. Аслида, “дидактика” сўзи – юнон тилидан олинган бўлиб, “ўқитаман”, “ўргатаман” маъноларини англатади. Шу боисдан, ҳар бир бошланғич синф ўқувчиси ўзи ўтаётган дарсга муносабати айнан ўқитувчи томонидан уларга нисбатан дарс ўтишда танлаб олган позициясига бевосита боғлиқ ҳисобланади. Бошқача айтганда, ўқувчи – “актёр”, ўқитувчи – “режиссёр” вазифасини бажара оладиган даражада ўқитувчи ўз фаолиятида дидактиканинг барча имкониятлари хусусида назарий билим ва кўникмаларга эга бўлиши лозим.

Хулоса ўрнида, шуни айтиш жоиз, бугунги кундаги ижтимоий тараққиёт ва иқтисодий ривожланиш суръатлари боис бевосита ўқитишнинг замонавий педагогик технологияларини қўллаш орқали бошланғич синф ўқувчиларида дарсларни

ўзлаштиришнинг дидактик имкониятларини қўллаш самарадорлигини ошириш йўллари ҳамда усулларини кенг қўллаш тавсия этилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абу Али ибн Сино. Тадбир ул-Манозил. – Тошкент: Шарқ матбаа нашриёт уйи. 2003. - 193 б.
2. Қ.Қосназаров, А.Пазылов, А.Тилегенов. Педагогика. –Нөкис: Билим, 2009. – 110-б.

BOSHLANG`ICH SINIF O`QUVCHILARINI MU`STAQIL FIKRLASHGA O`RGATISHNING AHAMIYATLI MASALALARI

*Abdijamilova Maxfuza - Boshlang`ich ta`lim kafedrasii
assistent o`qituvchisi*

*Saparbayeva Anna- Boshlang`ich ta`lim va sport tarbiyaviy
ish yo`nalishi 2-kurs talabasi*

Davlatimizda amalga oshirayotgan tub islohatlar kelajak avlodimiz, farzandlarimiz uchun mustahkam fundament yaratishga ularni har tomonlama rivojlantirib komil insonlar qilib tarbiyalashga qaratilgan. Inson bolasi ilk tarbiyani oila atalmish muqaddas dargohdan oladi. Oilada bola tug`ilganidan boshlab insoniylik, ezgulik g`oyalari negizida tarbiyalana boshlaydi. Maktabgacha va boshlang`ich ta`lim tizimini rivojlantirish bo`yicha jamiyatda bir qator chora tadbirlar, nizomlar va qonunlar amalga oshirildi. Ayniqsa kichik maktab yoshidagi o`quvchilarni “Oila va maktab” hamkorligida ish olib borishning yangi g`oyalari ishlab chiqilmoqda, oila va maktab hamkorligida amalga oshiradigan ta`limiy va tarbiyaviy jarayonlar, oila va maktab hamkorligidagi vazifalarni yanada rivojlantirish va jamiyatga tadbiq qilish, umumiy o`rta ta`lim maktablarida o`quvchilar nutqini o`stirishda oila va maktab hamkorligidagi munosabatlarni yanada takomillshtirilmoqda. Xususan, farzand ta`lim tarbiyasida oila hamda mahalla fa`ollari ma`suliyatining oshirishi, fuqarolarning o`zini –o`zi boshqarish organlari bilan ta`lim muassasalari hamkorligi ishlarining natijali bo`lishiga zamin yaratish asosiy masalalardan biri sanaladi. Oila, mahalla va ta`lim muassasasi hamkorligi sog`lom bolani tarbiyalash uni har tomonlama yetuk inson qilib voyaga yetkazish, mu`staqil hayotga tarbiyalash kabi vazifalarni ado etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Oila va maktab hamkorligidagi masalalarni yanada rivojlantirish va jadallshtirish bola nutqining rivojlanishida muvaffaqiyatli bo`lishini yuksak darajada taminlaydi. Bugungi maktab bolasidan aniq bilimlarni emas, fikrlash ko`nikmasini, kattalar hamda sinfdosh o`rtoqlarini tushinish, ular bilan hamkorlik qilish ham talab etiladi. Shuning uchun bolaning maktabga ilk qadam qo`yayotganida nechog`lik bilimga ega emas, balki uning yangi bilimlarni egallay olishga tayyorligi, atrof-olamga moslashish ko`nikmasi, voqea hodisani mu`staqil ravishda tahlil etishi va harakat qilishi muhimligi va bunda albatta oila va maktab hamkorligidagi ishlarni yanada rivojlantirishga qaratilgan bir qator vazifalar turadi. Psixologik tadqiqotlar natijasida ko`pchilik psixologlar bola nutqining rivojlanishiga oiladagi muhit, oilada ota onaning munosabati bevosita va bilvosita ta`sir ko`rsatib turishi ta`kkidlanadi. Tarbiya tizimida biz hama vaqt o`tmish tariximiz va u`rf odatlarimiz g`oyalari andoza olib tarbiyalashga suyanamiz. «Bolani biror narsaga o`rgatishgina emas balki uning o`z kuchiga ishonchini orttirish, o`z g`oyasini himoya qila olish mu`staqil ravishda bir qarorga kela olish ko`nikmasini shakillantira olish ham muhim» [S.Ochil 37]

Hozirgi kunda k`opchilik tajribali o`qituvchilar, o`quvchilarning ota-onalarini darslarni tashkil qilishga va ularning tavsiya va takliflarini inobatga olgan holda darslarni tashkil qilish, ularni yangi metodik tashkillashtirilgan darslarga qatnashtirish, jalb qilish xulosa va tavsiyalar berish orqali o`quvchilar ham o`quvchilarni mu`staqil fikrlashga va

do'stona munosabatni yanada rivojlantirishga zamin yaratmoqda, «biz ta'lim va tarbiya tizimi bo'g'inlarining barcha faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz» [SH. Mirziyoyev 124] Oilaning asosiy vazifasi sog'lom avlodni kamol toptirishdan iboratligi kelajak avlodning davlatmand va baxtli bo'lishi ota-onalarning yoshlikda bergan tarbiyasiga bog'liqligi e'tirof etilgan.

Xulosa qilib aytganda Oila jamiyatning asosi, oila hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini o'tmish qadryatlar asosida taminlab rivojlanadi. Yosh avlodni barkamol etib tarbiyalashning o'ziga xos tajribalari mamlakatimiz ta'lim tizimida olib borlayotgan keng islohatlarda o'z ifodasini topayotganligi, yurtimizning ravnaq topishida yosh avlod tarbiyasini har tomonlama rivojlantirish asosi dolzarb muammo sifatida qaralib kelmoqda.

Foydalanilga adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev "Milliy taraqqiyot yo'limizni qa'tiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz 1 TOSHKENT "O'zbekiston" 2017
2. S.Ochil "Mustaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari" – Toshkent O'qituvchi 1995

YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA OILA VA MAKTAB HAMKORLIGIDAGI AHAMIYATLI MASALALAR

*Abdijamilova Maxfuza- Boshlang'ich ta'lim kafedrasini
assistent o'qituvchisi*

*Amanklichev Ismail- Boshlang'ich ta'lim va sport
tarbiyaviy ish 2-g guruh talabasi*

Yosh avlodni barkamol etib tarbiyalashning o'ziga xos tajribalari mamlakatimiz ta'lim tizimida olib borlayotgan keng islohatlarda o'z ifodasini topmoqda.

Xususan farzand ta'lim tarbiyasida oila hamda mahalla faollari ma'suliyatining oshirishi, fuqarolarning o'zini –o'zi boshqarish organlari bilan ta'lim muassasalari hamkorligi ishlarining natijali bo'lishiga zamin yaratish asosiy masalalardan biri sanaladi. Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini. Vatanimizning Birinchi Prezidenti I.A.Karimov aytganlaridek "Yoshlarimizni har tomonlama sog'lom va barkamol etib tarbiyalash hayot abadiydigi avlodlar davomiyligini taminlaydigan ma'naviyat qo'rg'oni bo'lgan oilani mustahkamlash bugungi kundagi barchamizning nainki asosiy vazifamiz, balki insoniy burchimizga aylanishin istardim" deb takror aytib ketganlar. Oila tarbiyasi, oilada ota ona va'siy yoki katta kishilar tomonidan bolalarni tarbiyalash qadryat sifatida avlodadan- avlodga o'tib kelayotgan vazifa sanaladi. Bola maktabga ilk qadam qo'ygan davrdan boshlab har bir ota-ona to bola maktabni tamomlagunga qadar yaqin va uzliksiz aloqa o'rnatishi, farzandining darslarini o'zlashtirishini nazorat qilishi, xulq-atvoridan xabardor bo'lib turishi, tarbiya masalalarida o'qituvchi, sinf rahbari bilan maslahatlashib turishi, bolaning darsdan so'ng nima bilan mashg'ulligi haqida o'qituvcha va sinf rahbarini xabardor qilib turishi lozim. O'z navbatida o'qituvchi va sinf rahbari ham bolaning o'qishi, odobi, xulqi maktabda o'zini tuta bilishi haqidagi ma'lumotlarni ota-onaga yetkazishi zarurat tug'ilganda paydo bo'lgan muammolarni birgalikda hal qilishi zarur. Farzandi maktabga borgaj ota-ona maktab jamoasining fa'ol a'zosi bo'lib qolishi kerak. O'qituvchi va sinf rahbari ham o'z o'quvchisining oilasi bilan mustahkam ham-korlikni yo'lga qo'yimg'i lozim. Oilaviy tarbiyada ota-onalarning mahalla fa'ollari, mehnat faxriylari bilan hamkorliklari juda ham muhim sanaladi. Oilaviy tarbiya farzandlarning har tomonlama kamol topishi uchun qulay sharoitlar yaratilsagina muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin. Oilaviy tarbiyada har bir oila o'ziga xos xususiyatlarni namoyon qiladi. Jamiyat rivojlangani sari ta'lim tarbiya sohasidagi ishlarni rivojlantirishga harakatiga katta e'tbor qaratildi.

Boshlang'ich ta'lim tizimida oila, maktab va mahalla hamkorligida ta'lim tarbiya ishlarini to'g'ri yo'lga qo'ya olish prinsiplari ishlab chiqildi va ular quyidagicha;

-oila va maktab hamkorligida ta'lim tarbiya ishlarini jadallashtirish;

-oila va maktab hamkorligi munosabatlarining uzviyligini ta'minlash;

-Oila va maktab ta'lim tarbiya sohasidagi ishlarining kamchiliklarini mahalla yordamida to'ldirish;

Asosan bola tarbiyasining shakllanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan yana biri kichik guruhlar, ya'ni oila, maktab va mahalla hisoblanadi. Eng avvalo bola oilada shakllanadi, ijtimoiy hayotiy tajribalarni egallaydi va milliy qadryatlarni anglab boradi. Bolaning kamol topishida va qanday shaxs bo'lib yetishishida oila maktab va mahallaning o'rnini beqiyosdir. Har bir pedagog, o'zining pedagogik faoliyatida o'z munosabati, pedagogik ijodkorligi va jamoani boshqara olish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi yuksak sharaflil va ma'suliyatli kasb. "Endi unib chiqayotgan niholni parvarishlash" demakdir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi ijodkor, mahoratli, kasbiy ko'nikmalari rivojlanganligi bilan ajralib turadi.

Jumladan, bu xususiyatlarning barchasi boshlang'ich sinf (o'qituvchisida shakllangan bo'lishi kerak.

Bolada tarbiya dastavval oila degan muqaddas dargohda rivojlantira boshlanadi. Oilada ota-va onaning bir-biriga munosabati bola tarbiyasiga juda kuchli tasir qiladi. Inson mavhum, olamdan tashqarida yashaydigan qandaydir mavjudot emas. Insonni jamiyatdan tashqarida tasavvur qilib bo'lmaydi. Kishi jamiyatda yashash uchun yaratilgan. U jamiyatda hayotga kelib, jamiyatda ulg'ayib foydalanishga ko'rsatadi, jamiyatning boshqa a'zolari bilan faol muloqotda bo'ladi. Shaxs oiladami, maktabdami, oliy o'quv yurtidami, ish joyidami u qandaydir jamoa bilan munosabatga kirishadi va ular mana shu guruh yoki jamoa ta'sirida bo'ladi. Mutafakkirlar aytganidek: «Faqat odamlar orasidagina kishi o'z-o'zini anglashga qodirdir».

Aynan shuning uchun ham hozirgi kunda boshlang'ich ta'lim tizimidagi asosiy masalalar oila va maktab hamkorligida ta'lim tarbiya olib borishning qay darajada samaradorligi masalalariga qaratilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz 1 TOSHKENT "O'zbekiston" 2017

2. S.Ochil "Mustaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari" – Toshkent O'qituvchi 1995

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ ИЛМИЙ МЕРОСИ ОРҚАЛИ БОШЛАНГИЧ СИНОФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Хожиева Садоқат Фурқатовна

Нуруллаева Гулшан Муҳаммадовна

Бухоро вилояти Шофиркон туманидаги

55 – ихтисослаштирилган давлат умумтаълим

мактаби ўқитувчилари

Баркамол инсон тарбияси масалалари жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий-маърифий, ғоявий-мафкуравий ривожланиши билан узвий боғлиқ ҳолда юз беради. Ҳар бир давлат ва жамият ривожланишида умумийлик, мутаносиблик билан бирга ўзига хослик ҳам бор. Шарқ мутафаккирлари Имом Ал-Бухорий, Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб,

Унсурулмаолий Кайковус, Аҳмад Югнакий, Муслиҳиддин Саъдий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Абдурауф Фитрат, Абдулла Авлоний каби алломаларнинг асарлари дунё илм - фанига қўшган беқиёс ҳиссаси бошланғич синф ўқувчиларининг маънавий дунёқарашни шакллантиришда ҳам катта аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги ПҚ 3271 – сонли Қарори илм – фан соҳасини ривожлантиришда китобхонликнинг ўрни ниҳоятда катта эканлигини кўрсатди.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримовнинг “Ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади”, деган ғояларининг ўзиёқ, етук олимларимиз меросини, илғор фикрларини ўрганиш илм – фан соҳасини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этишини англатади. Энди дунё илм - фанига беқиёс ҳиссаси қўшган Муҳаммад Хоразмий, Абу Райхон Беруний, Ибн Сино, Мирзо Улуғбек каби буюк алломаларимиз ижоди мазмуни ва таълим – тарбиявий аҳамиятига тўхталайлик.

Илмий адабиётларда ёзилишига кўра, Хоразмий математикага оид илмий мероси жаҳон аҳамиятига эга бўлди. Муҳаммад ал-Хоразмий инсоннинг камолга етиши ва инсоний муносабатларда илм - фаннинг муҳимлиги ғоясини илгари сурган ҳолда педагогик фикр тараккиётида ҳам муносиб ўрин эгаллайди. Хоразмий математика, география, геодезия, фалаккиёт соҳаларида йирик тадқиқотлар олиб борган. Лекин у математика соҳасидаги янгилик яратган назарийчи ҳамда педагог - услубийчи олим сифатида тарихда қолган. "Ал-Жабр ва муқобала" асари билан ҳам математика фанини ривожлантириб ўздан аввалги билимларни ўрганди ва уларни синтезлаштириш ҳамда амалда қўллаш усулларини баён этди.

Шарқ мутафаккирлари маънавий меросига назар ташласак улар илмлиликни умуминсоний қадрият даражасида улуғладилар, жамиятнинг барча аъзоларини илм эгаллашга чақирдилар, илмнинг инсон маънавий ҳаётида тутган ўрнини юқори баҳоладилар.

Фаробий ўзининг “Бахт-саодатга эришув ҳақида”, “Фанларнинг таснифи”, “Фалсафани ўрганишдан олдин нимани билиш кераклиги тўғрисида”, “Илмлар ва санъатлар фазилати” каби кўплаб рисоаларида инсоннинг маънавий ривожланиши илм-маърифатга боғлиқлигини таъкидлади. Абу Райхон Беруний билим умуминсоний қадриятларни ўрганишнинг калити эканлигини алоҳида таъкидлайди. Илм-маърифатли одам жамият тақдири, инсонлар тақдири учун курашувчан, барча ёмонликлардан узоқдир. “Илмнинг фойдаси очкўзлик билан олтин-кумуш тўплаш учун бўлмай, балки у орқали инсон учун зарур нарсаларга эга бўлишдир”.

Улуғ қомусий билим соҳиби Абу Али ибн Сино эса барча илмларни эгаллаш тиб илмига асосланмоғи керак, жисмоний соғлом кишининг ақлий билиш фаолияти ҳам фаол бўлади, деган хулосага келади. Шарқ мутафаккирлари илм олиб ақлий камол топиш кишининг ёшлигидан то умрининг охиригача давом этмоғи лозим деган ғояни илгари сурдилар. Барча гуруҳдаги маънавий қадриятларнинг моҳиятида энг олий туйғу – инсонпарварлик ётади. Инсонпарварлик - инсоннинг шарафи, виждони ва имонининг маҳсули ҳисобланади. Инсонпарварлик хайрихоҳлик, ғамхўрлик, моддий-маънавий мададга интилиш туйғуси, имон, виждон доирасида меҳр-мурувват кўрсатиш эҳтиёжини қондириш натижасида вужудга келади. Инсонпарварлик мазмунан бой ва хулқ-одоб қоидаларини ўзида мужассамлаштиради. Биз уларни

куйидагилардан иборат деб ҳисоблаймиз: яъни, инсонпарварлик қадрияти негизда меҳр-шафқат, мурувват ва оқибат, сахийлик, саховат, диёнат, қаноат, ҳиммат, адолат, сабр-тоқат, меҳрибонлик, софдиллик, ростгўйлик, ҳамфикрлик, ҳамкорлик, фаҳм-фаросатлик, зийраклик, ҳожатбарорлик каби ахлоқий-маънавий хусусиятлар ўз ифодасини топади.

Инсонпарварликнинг халқ ичида кенг ёйилган кўриниши одамгарчилик бўлиб, Абу Райҳон Беруний фикрича, одамгарчилик кишининг ўзи, уруғ-аймоғи ва ўз аҳволига таъсир этиш билан чегараланади. Мардлик эса ундан ҳам устун бўлиб, ўзидан ташқарига ҳам ўтади. Мурувватли мард киши ўзининг ҳалимлиги, мулойимлиги, иродаси мустаҳкамлиги, камтаринлиги туфайли танилиб, гарчи у шу мартабага, унинг аҳлидан бўлмаса ҳам олий даражага кўтарилади. У насл-насаб жиҳатдан эмас, балки одамгарчилик жиҳатидан ҳақли равишда ҳурмат қилинади. Инсонпарварлик қадрияти мазмунида мусибатли кишига ҳамдард бўлиш, муҳтожларга, кексаларга, аёлмандларга ёрдам бериш, ҳожатбарорлик қилиш, андишалилик, вазминлик, самимийлик, камтарлик каби юксак фазилатлар ётади. Алишер Навоий наздида таъма аралашган яхшилик, ҳикмат, ҳиммат инсоннинг маънавий ҳиссиётига салбий таъсир этувчи ҳолатдир. Таъмасиз яхшилик қилиш, бу – сахийликдир. Одамгарчиликнинг энг юксак белгиси сахийлик ва ҳимматдир. Демак, инсонпарварлик қадриятининг моҳиятида самимий ҳожатбарорлик тушунчаси ётади. Юксак инсонийликнинг ўлчови бурч ва виждон ҳисобланади. Шу боисдан Шарқ мутафаккирлари виждон поклиги, оила, ота-она, устоз, халқ, фарзанд бурчи ҳақида олға сурган ғояларининг асосини инсонпарварлик ташкил этади. Меҳнат аввало инсоннинг моддий эҳтиёжини қондириш, қолаверса, маънавий онгини шакллантиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Меҳнатсеварлик қадриятининг моҳиятини ақлий ва жисмоний меҳнатга ижодий муносабат, онгли ва ҳалол меҳнат қилиб, жамиятнинг моддий ва маънавий ривожланишига таъсир этиш; меҳнат натижаларидан роҳатлана билиш, ўзгалар манфаати учун масъулиятни ҳис этиш каби тушунчалар ётади.

Адабиётлар рўйхати

1. Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги ПҚ 3271 – сонли Қарори [www. lex.uz](http://www.lex.uz)

2. Мухитдинова Ф.А. Шарқ уйғониш даври мутафаккирларининг сиёсий-ҳуқуқий таълимотлари. (А.Н.Фаробий, А.Р.Беруний, Абу Али ибн Сино сиёсий-ҳуқуқий қарашлари асосида) Юрид. фан. д-ри.... дисс. Т.: 2010 -82 б.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШГА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР

*Шарипова Муниса Баҳодировна
Бухоро шаҳар ХТБ қарашли 20 – сон
умумий ўрта таълим мактабининг
Она тили ва адабиёт фани ўқитувчиси*

Таълим – инсон фаоллигини белгилайдиган муҳим бир тармоққа айланмоқда. Шунинг учун таълим тизимида инсон фаолияти билан боғлиқ кўпгина муаммоларни ҳал этиш зарур. Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, бу вазифаларни илмий-техника жараёнининг ўзгариши билан боғлиқ таълимнинг бошланғич синфиданок янги

инновацион технологияларни қўллаш, ўқувчиларда мустақил ижодий тафаккурни ривожлантириш натижасида амалга ошириш мумкин.

Бугунги кун нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, мамлакатимизда таълим-тарбия жараёни билан боғлиқ ўзгаришлар таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, уни миллий руҳ билан суғориш, самарали анъанавий услубларни сақлаб қолган ҳолда янгиларини яратиш ва амалиётда қўллаш борасида олиб борилаётган ишларга боғлиқ. Бу йўналиш кенг қамровли бўлиб, мазмунан такомиллашиб бормоқда. Таълимда янги педагогик технологияларни қўллаш таълимнинг бутун жараёнини аниқ режа асосида ташкил қилиш ҳамда ўқув жараёнини мақсадга кўра индивидуаллаштиришни назарда тутди.

Бошланғич синф ўқитувчилари ўз тажрибасидан яхши билишадикки, ҳар қандай педагогик технология таълимни ривожлантирувчи янги тамойилларга асосланган бўлиб, ўқувчи шахсини шакллантиришга йўналтирилмоғи керак. Шахсга йўналтирилган таълим технологиялари марказида ўқитувчи ва ўқувчининг ҳамкорликдаги фаолияти туради. Шундай экан, педагог ва ўқувчи ҳамкорлиги, ўзаро мулоқоти, бир-бирига кўрсатадиган таъсири энг замонавий ва миллий талаблар асосида бўлиши зарур. Бунинг учун таълим жараёни, ўқитувчи, таълим тарбия - жараёни олдига қўйилган талаблар, таълимни ташкил этиш ва бошқариш тамойиллари ҳамда йўллари таҳсил олувчини ақлий ва жисмоний жиҳатдан ривожлантириш усуллари, у билан ҳамкорлик қилиш, уни ўқиш ва ўрганишга йўналтириш, таҳсил олувчи шахсий фаолиятини тўғри ташкил этиш, улар билан мулоқотга киришиш, муаммо ва келишмовчиликларни бартараф этиш, синфда ижодий, ишчанлик муҳитини вужудга келтириш, ўқувчилар фаолиятини аниқ ва тўғри баҳолаш методлари билан қуролланган бўлиши лозим.

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, ривожланган мамлакатлар илмий-педагогик тажрибаси, мамлакатимизда илмий-методик изланишлар олиб борган ва бораётган педагог-олимлар илмий-методик хулосаларининг кўрсатишича, замонавий таълим мазмуни, методлари ва воситаларини ўз ичига қамраб олган янги педагогик технологиялар ўқитувчи ўз олдига қўйган мақсадига эришишга кафолат беради. Шуни алоҳида эътироф этиш жоизки, ҳар бир педагог синфнинг ёш хусусиятлари, фан негизи, мавзу моҳиятидан келиб чиққан ҳолда инновацион технологияларни қўллашда иёодий ёндашади. Қуйида биз бошланғич синф ўқув билув фаолиятида қўллаш мумкин бўлган «Бешинчиси (олтинчиси, еттинчиси, ...) ортиқча» методидан намуна келтираимиз.

«Бешинчиси (олтинчиси, еттинчиси, ...) ортиқча» методи

Таҳсил олувчиларнинг мантиқий тафаккур юритиш кўникмаларига эга бўлишларида ушбу метод алоҳида аҳамиятга эга. Уни қўллашда қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

– ўрганилаётган мавзу моҳиятини очиб беришга хизмат қилувчи тушунчалар тизимини шакллантириш;

– ҳосил бўлган тизимдан мавзуга тааллуқли бўлган тўртта (бешта, олти, ...) ва тааллуқли бўлмаган битта тушунчанинг ўрин олишига эришиш;

– таҳсил олувчиларга мавзуга тааллуқли бўлмаган тушунчани аниқлаш ва уни тизимдан чиқариш вазифасини топшириш;

– таҳсил олувчиларни ўз ҳаракатлари моҳиятини шарҳлашга ундаш (мавзуни мустаҳкамлаш мақсадида таҳсил олувчилардан тизимда сақланиб қолган тушунчаларга ҳам изоҳ бериб ўтишлари ҳамда улар ўртасидаги мантиқий боғлиқликни асослашларини талаб этиш лозим).

Мавзу моҳиятини ёритувчи тушунчалар ўртасидаги мантикий боғлиқликни кўрсата олиш ва асослай олиш таҳсил олувчиларда мустақил фикрлаш, шахсий ёндашувларини асослай олиш, шунингдек, тенгдошларининг фикрлари билан шахсий мулоҳазаларини ўзаро таққослаш кўникмаларини ҳам шакллантиради.

Хулоса қилиб айтганда, самарали таълим воситаларини танлаш, аниқланган мақсад ва вазифаларга мувофиқ ўқув материалларини саралаш, таҳсил олувчиларнинг ўқувбилиш фаолияти жараёнида уларнинг ўзлаштириш даражасини маълум босқичдан юқорироқ босқичга кўтарувчи ҳаракат кетмакетлигини таъминлайдиган бир неча интерфаол методлардан таълим жараёнида фойдаланиш таълим сифатини оширишда хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Йўлдошев Ж.Ғ., Усманов С.А. Педагогик технология асослари. Қўлланма. –Т.: Ўқитувчи. 2004.

2. Педагогик технология: муаммо ва истиқболлар (замоновий педагогик технологиянинг илмий-назарий асослари). Муаллифлар гуруҳи. / Т.: ОЎМКХТРМ, 300 бет

КИШИ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ МИЛЛИЙ ҚӘДРИЯТЛАР РУЎХЫНДА ТӘРБИЯЛАЎДА ОҚЫТЫЎШЫНЫҢ ШЕБЕРЛИГИ

*3.Худайбергенова- Баслаўыш тәлим кафедрасы
ассистент оқытыўшысы*

Ғарезсизлигимиздиң дәслепки күнлеринен баслап-ақ балаларды мектеп тәлимине таярлаўда руўхый ағартыўшылықтың тийкары болған әдеп-иқрамлылық, эстетикалық тәрбияларын әмелге асырыў хәм балалардың санасында руўхыйлық пазыйлетлерин қәлиплестириўге айрықша итибар қаратылды.

Мәмлекетимизде қабыл етилген 2017-2021 жылларда Өзбекстан Республикасын және де раўажландырыў бес принципи ҳәрекетлер стратегиясындағы көзге тасланатуғын пикирлердиң бири орта мектеп билимлендириў системасында тәлим-тәрбия мәселесинде Президентимиз Ш. М. Мирзиёевтиң өтмиш ата -бабаларымыз қәдириятларынан пайдаланған ҳалда биз тәлим тәрбия тараўын және де раўажландырыўымыз мүмкин, «биз келешек әўладларымызды жаңаша усылда, миллий руўхта тәрбиялаўымыз ушын әлбетте өз қәдриятларымыздан пайдаланыўымыз тийис» деген айқын пикирлери көзге тасланады. Ата-бабаларымыз дәслеп бала тәрбиясына айрықша итибар қаратқан. «Баланы жастан» деген нақыл бар.

Инсаният турмысында экономикалық зәрүрлик қанша әҳмийетли болса, руўхый-ағартыўшылық жәмийеттиң, миллеттиң хәм ҳәр бир шахстың ишки турмысы, руўхый кеширмелери, ақылый қәбилетин топлаўшы түсиник есапланады. Бүгинги күнде руўхый-ағартыўшылық хәм әдеп-иқрамлылық мәселеси жәмийетлик турмысымыздың тийкаргы мәселелеринен бирине айланбақта.

Қәдирият–бул бизин өтмиште ата-бабаларымыздың бизге мийрас болып әўладтан-әўлатқа өтип киятырған дәстүрлерин түсинемиз. Қәдирият бул адамның ишки хәм сыртқы гөззалығында да сәўлеленеди. Қәдириятлар тийкарында биз жас әўладты кәмил инсан етип тәрбиялаўға ерисемиз.

Ал Бухарий, Ат Термизий, Аз Замахшарий, Алишер Науайы, Захриддин Мухаммед Бабур, Шолпан сыяқлы алымлар хәм данышпанлар тәлим-тәрбия ҳаққында көп ғана шығармалар қалдырған. Жәмийетте жоқары руўхый пазыйлетлерди камал таптырыў, миллий мәнәуйятты раўажландырыў жасларды бай

мәдени мийрасымызды, тарихый қәдрятларымызға садық руўхта тәрбиялаў мәмлекетимизде әмелге асырылып атырған барлық машқалаларды шешиўши күш болып есапланады.

Шынында да киши мектеп жасындағы балаларға Сен кимге уқсағың келеди? Сен келешекте ким болмақшысан? деген сораўларды берсеңиз әлбетте олардың ишинде мен Алпамысқа уқсағым келеди ямаса Жалалиддин Мангуберди боламан деген жуўапларды алыўымыз мүмкин. Бундай ой-пикир қәбилеттиң барлығы балада шаңарақтан баслап қәлиплесип барады.

Балалар ерте киши жастан баслап үйде, көшеде, мектепке шекемги тәлим мәкемелеринде, мийманға барғанда, мәдени орынларда өзін-өзи тутыў қағыйдалары, өз-ара қарым-қатнасық мәденияты, аўқатланыў, кийиниў, әдепли жүриў, мийнетсүйиўшиликке үйрениў, басқалар мийнетин қәдирлеў сыяқлы әдетлер балаларға шаңарақта қәлиплестирилип үйретиледи. Мине усы әдетлер баланы әдеп-икрамлы, мийнетсүйгиш кушли етип тәрбиялаў мазмунының тийкарын салады.

Балалардың руўхый жақтан наўқыран болып жетилисиўинде эстетикалық тәрбия тийкарғы орынды тутады. Эстетикалық тәрбияны биз балаларға халық дәстанларыдағы унамлы образларды көз алдына келтириў арқалы раўажландырамыз да мүмкин. Хәзирги дәўир заман балалары өзи еркин пикир жүритиўге, ақылый дәретиўшеңликке ийе балалар болып өсип киятыр.

Тәжирийбелли психологлардың пикиринше балаларды еркин пикирлеўге үйретиўдеги ең дәслепки ўазыйпа оларға көбирек китаптар оқытыў, өзимиздиң миллийлигимизди танытқан роман, повестлерди айтып бериў керек екенлигин көпшилиги макуллаған.

Балаларды гөззаллыққа тәрбиялаўда оларды турмыслық ўақыяларды туўры түсиниўге, жоқары адамгершилик сезимлерди қәлиплестириўге жәрдем береди.

Балаларды гөззаллыққа тәрбиялаў арқалы оларда басқа адамлардың ишки кеширмелерин сезиў, адамлардың куўанышларына шерик болыў, қайғысын бирге бөлисиў сыяқлы қәсийетлер пайда болады.

Республикамызда руўхый-ағартыўшылық ислери бойынша өткерилип атырған хәр қыйлы көргизбелер, кешелер хәм тарихый ўақыялар балалардың әдеп-икрамлылық жақтан раўажланыўына айрықша тәсир етеди.

Бундай ўақыя хәм хәдийселер хаққында тәрбияшының шеберлик пенен гүрриңлерди айтып бериўлери балаларды руўхый әдеп-икрамлы хәм ўатансүйиўшиликке тәрбиялаўда ең әхмийетли қурал болып хызмет етеди. Киши мектеп жасындағы балаларды ақылый жақтан раўажланған, руўхый пазыйлетлерге бөленген, әдеп-икрамлы, жоқары мәдениятлы инсанлар етип тәрбиялаўда халық аўыз-еки дәретпелериниң әхмийети оғада уллы екенлиги тәлим системасындағы дәлийлленген факторлардың бири болып есапланады. Баслаўыш классларда ең дәслеп балаларға «оқыў», «ана-тили» сабақларында миллий қәдриятлар руўхында тәрбиялаўға қаратылған мазмундағы ертеклер, қосықлар хәм гүрриңлер менен танысады.

Президентимиздиң 2017-2021-жыл Өзбекстанды раўажландырыўдың хәрекетлер стратегиясында айтылған пикирлери хәр бир бала тәрбиясын жүргизип атырған шаңараққа жүдә әхмийетли ўазыйпа сыпатында қаралыўы тийис. Оның мазмуны хәр бир инсан китап оқысын, китап ең қымбатлы бизиң достымызға айлансын, хәр бир шаңарақтағы ата-ана ең алды менен баласына китап алып берсин деген қымбатлы пикирлерин айтып өткен.

Бул пикирлердиң астында жүдә үлкен мәни жатады, биз хәзирги дәўир

балаларының китапты кем оқытуғынлығын мойынлаймыз, хәзирги заман баласы текғана компьютер технологияларынан кеңнен пайдаланып атырғанлығы дурыс, бирақ китап пенен кем шуғылланып атырғанында тән аламыз. Балалардың руўхый хәм мәнәўий дуньясын биз байытып барыўда көбирек китаплардан пайдаланыўымыз дурыс.

Баслаўыш классларда көплеген ертеқ хәм гүррин китапларды оқып берий арқалы муғаллим сабақта жоқары нәтийжелерге ерисиўи мүмкин.

Жуўмақлап айтқанда, баслаўыш билимлендирийўдин тийқарғы ўазыйпалары балаларды еркин пиқирлеўге ўиретиў көркем шығармалар арқалы билимлерин беккемлеп барыўы ушын халық аўызеки дәретпелеринен, көркем өнер шығармалары миллий қәдирийлардан кеңнен пайдаланыўы тийис. Сонда ғана келешек әўладымыз болған балалар хәр тәреплеме жетик руўхый пазыйлетлерге бай, әдеп – иқрамлы шахслар болып жетилиседи.

Пайдаланған әдебиятлар

1. 2017-2021 жылларда Өзбекистан Республикасын раўажландырийў хәркетлер стратегиясы Өзбекистан Республикасы Президентиниң 2017-жыл 27 июль күнги ПҚ-3151-санлы Қарары
4. П.И. Иванов, М.Е.Зуфарова «Умумий психология» Тошкент 2015

ПРОБЛЕМЫ И ВОСПИТАНИЕ ПЕРВОКЛАССНИКА И ПУТИ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ

М. Е. Уснатдинова -

*Учительница специализированной государственной
общеобразовательной школы №1 города Нукуса*

Наиболее распространенные проблемы первого класса:

- Ребёнок не может сосредоточиться и перескакивает с одного дела на другое.
- Ребёнку необходимо, чтобы его контролировали. Он не в состоянии самостоятельно справиться даже с простейшим заданием.
- Малышу тяжело просидеть без движения 45 минут.
- Ребёнку не нравится учиться. Его гораздо больше интересуют игрушки, а не книжки и прописи.

И общие советы, как их преодолеть:

Многие родители, пытаясь приучить малыша к самостоятельности, не помогают ему делать уроки, а только проверяют уже выполненное задание. Но не каждый ребёнок в состоянии самостоятельно сделать даже простое задание. Потребуется несколько месяцев, чтобы ребёнок понял, что домашнее задание это его обязанность, которую надо выполнять. Поэтому первое время вы должны мягко напоминать малышу, что пора садиться за книжки и помогать ему, хоты бы своим присутствием.

Непременным атрибутом учебы являются – школьные принадлежности. Всевозможные пеналы, тетрадки, ручки, ластик, папки – первоклассник воспринимает, как новые игрушки. Поэтому не экономьте на этих необходимых атрибутах. Позвольте ребёнку участвовать в выборе школьных принадлежностей, они поддерживают интерес к учебе.

Первокласснику необходим твердый распорядок дня. После школы и обеда дайте малышу один-два часа свободного времени. Пусть он отдохнет, поиграет, подышит свежим воздухом. Но не откладывайте домашнее задание на поздний вечер. После 17-18 часов сосредоточенность и способность воспринимать новую

информацию резко снижается. Оптимальное время выполнения уроков – 16-17 часов – ребёнок уже отдохнул после школы и еще не устал играть. Только не заставляйте его быстро бросить игрушки и садиться за уроки, потому что пришло время. Дождитесь момента, когда ребёнок отложит одну игрушку и еще не возьмется за другую. Если вы будете прерывать увлеченно играющего малыша – возникнет протест и необходимость выполнения домашних заданий быстро приобретет негативную окраску.

Всегда начинайте с самого трудного, пока внимание на высоте. А то, что ребёнку знакомо с детского сада (например, рисование) он сумеет сделать и после того, как кривая сосредоточенности пойдет на спад.

Если у ребёнка что-то не получается, помогите ему на промежуточных стадиях. Только не стоит делать за него домашнее задание целиком. Плавно подведите к верному решению, но окончательный ответ он должен дать сам.

В заключение обязательно похвалите малыша: «Вот видишь, какой ты молодец. Я тебе только немного помогла, и ты сам решил этот сложный пример». Тогда у ребёнка появится позитивная установка «Я сам все могу».

Почаще хвалите маленького ученика, за любую победу и не акцентируйте внимание на неудачах. Если крохе легко дается счёт и не получается правописание, то рассказывайте ему, как он здорово считает, а если он будет стараться, то обязательно научится также хорошо писать. В ваших силах внушить малышу волю к победе. Не обзывайте его смешными прозвищами, если он что-то плохо делает (например, «курица криволапая»), чтобы избежать вашей насмешки ребёнок вообще перестанет писать или смириться со своим прозвищем и не захочет красиво писать.

Если ребёнок регулярно просиживает над домашним заданием на 30-40 минут больше, чем рекомендуется, предложите ему помощь (подчеркните цветным карандашом буквы, цифры, вылепите из пластилина или нарисуйте на песке, объясните другими словами). Если ситуация не улучшается, имеет смысл поговорить со специалистами (психологом, педиатром).

Не забывайте, что многое зависит и от генов. Если вы не отличались в школе хорошей успеваемостью и с трудом получили аттестат, то не требуйте от своего ребенка невозможного. Пусть лучше вырастет твердый троечник, а не замученный зубрила- отличник. Грош цена знаниям, которые насильно вбиты ребёнку.

О РОЛИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

*Турымбетова Замира –
магистрантка НГПИ им.Ажинияза*

Формирование творческой личности будущего педагога составляет одну из важнейших современных проблем, требующих возрождения созидательных функций, свойственных отечественному профессионально-педагогическому образованию.

Педагогическое мастерство учителя является специфическим проявлением общей культуры личности и интегративным сочетанием ее качеств, объединяющим и процесс, и результат педагогической деятельности. Поэтому в процессе перестройки системы образования эта проблема приобрела особую значимость. Тем более, что, несмотря на принимаемые меры в педагогических учебных заведениях, еще не созданы оптимальные условия для подлинного творческого становления и профессионального саморазвития учителя. Все это и предопределило актуальность

проблемы формирования педагогического мастерства, эрудиции, знания иностранных языков и владения технологическими средствами обучения, говоря одним словом быть всесторонне развитой личностью, компетентным преподавателем.

Педагогические исследования призваны способствовать научно обоснованному рассмотрению проблем образования, связанных с реформой системы образования в Республике Узбекистан.

Проблемы образования и в прошлом и в нынешнее время интересовали и интересуют ученых и учителей, родителей и учащихся. Особое значение приобретает идея фундаментальных знаний, преодоление разрыва между традиционными и современными методологиями, поиск системообразующих принципов для программ и учебно-методических комплексов, воспитание системы нравственных координат личности.

Общество на всех этапах своего исторического развития предъявляло высокие требования к специалистам в области образования, поскольку именно от них зависит образовательный уровень общества в целом. Поэтому наше Государство принимает все усилия для развития и улучшения сферы образования:

- заключаются договора по обмену опытом с передовыми образовательными учреждениями зарубежных стран;
- стажировка наших преподавателей в зарубежных странах;
- знание иностранных языков для перенимания опыта зарубежных стран, для этого организуются занятия по изучению английского языка.

Смысл этих постановлений можно оценить, как переломный коренной поворот, большая новизна, перспективное продвижение вперед, глубокое внимание и забота о качестве образования, потому что исполнение и выполнение на деле этого направления охватывает большой период времени от 2017 до 2021 годов.

Использованная литература:

1. Государственная программа по реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах.
2. Постановление Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева от 20 апреля 2017 года номером ПП-2909 «О развитии системы Высшего образования».

МАКТАБГАЧА ВА БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА МАТЕМАТИК ТАСАВВУРЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА УЗВИЙЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ ИМКОНИАТЛАРИ

*Ҳакимова Мехринисо Ҳомитовна- БухДУ
“Бошланғич таълим асослари”
кафедраси мустақил изланувчиси*

Ислоҳотларимиздан кўзланган мақсад ва Президентимиз сиёсатининг бош омилларидан бири теран фикрловчи, ўз мустақил дунёқарашига эга бўлган иқтидорли ёшларни қўллаб қувватлаш ва тарбиялашдир. Мактабгача ёшдаги болалар математик саводхонлигини ошириш, бошланғич синф ўқувчиларга математикадан таълим бериш, мактабдаги ўқув тарбия жараёнини такомиллаштиришнинг асосий мақсадларидан бири – мактабгача ва бошланғич таълимда математик тасаввурларни шакллантиришда узвийликни таъминлашдан иборатдир. Бу масаланинг ўрганиб чиқилиши мактабдаги таълим сифатини ошириш, ўқув - тарбия жараёнининг самарадорлигини таъминлаш, комил инсонни тарбиялаш шунингдек болани меҳнат фаолиятига тайёрлашда асосий ўрин тутади.

Мактабгача ва бошланғич таълимда математик тасаввурларни шакллантиришда узвийликни таъминлаш ҳаётда амалий фаолиятда муҳим аҳамият касб этади. Унинг узвий ривожлантирилиши ҳаётни теранроқ, мушоҳадали ва мулоҳазали ўрганишга имкон яратади. Инсон математик тасаввурларини шакллантириш учун энг муҳим омил ғоянинг пайдо бўлишидир. Бола янгилик ярата олиши учун ғоя пайдо бўлиши муҳимдир. Фақат пайдо бўлган ғоя янги фикрни яратишга ундайди. [3]Фикрнинг теранлиги, маҳсулдорлиги, аниқ мақсадга қаратилганлиги, самарадорлиги инсоннинг амалий фаолиятида қўйилган масалани (вазифанинг кичик қисмларини) ҳал қилишга қаратилган тафаккур акти фикр юритиш ҳаракати дейилади.

Инсон - биосоциал мавжудот эканлигини эътироф этган психолог Э. Ғозиев инсоннинг бошқа мавжудотлардан фарқли жиҳати бу унинг фикрлаш қобилиятидир деган эди. Шу сабабли инсон фикрини тарбия қилиш, мустақил ижодий тафаккурини шакллантириш муҳим саналади.

Фикр тарбияси А.Авлонийнинг “Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ” асарида, Ал-Хоразмий маънавий меросида, Беруний математик қарашларида педагогик психологик нуқтаи назардан ёритиб берилган бўлса, Арасту таълимотида фикрлаш жараёнида қалб, онг, сезгиларнинг уйғунлиги, .Ал-Фаробий таълимотида фикрнинг эзгуликка йўналтирилганлиги, А.Навоийда фикрнинг инсонпарварлиги, Умар Хайёмда фикрнинг мантиқийлиги кўрсатиб ўтилган.

Юқоридаги таълимотларга таяниб айтишимиз мумкинки болаларда математик тасаввурларни шакллантиришнинг илк куртаклари фикр тарбиясини оқилона ташкил этишга боғлиқ бўлиб, бу жараён кичик боғча ёшидан бошлаб узлуксиз таълим тизимида амалга оширилади. Ижодий фикр математик тасаввурларни тўғри йўналтирилмоғи билан боғлиқдир.

Ҳозирги кунда болаларнинг мактабга тайёргарлик даражаларига қўйилаётган жиддий талаблар мактабгача ва бошланғич таълимда математик тасаввурларни шакллантиришда узвийликни таъминлашнинг зарурий, назарий ва амалий чора – тадбирлар ишлаб чиқишини тақозо этмоқда. Математик масалалардан кенг миқёсда фойдаланиш ўқувчиларда теран фикрлаш, фикрлашдаги кетма- кетлик, мустақиллий, танқидийлик каби хусусиятларни тарбиялашда имкон яратади. Мактабгача ва бошланғич таълимда математик тасаввурларни шакллантиришда узвийликни таъминлаш жараёнида ўқувчиларда илмий фараз қилишни ўргатиш, мулоҳаза қилиш, таҳлил қилишни билиш, бир-бирига боғлаш умумлаштириш каби қобилиятларни тарбиялашда математик масалалардан фойдаланиш юқори самара беради.

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, мактабгача ва бошланғич таълимда математик тасаввурларни шакллантиришда узвийликни таъминлашнинг методикасини аниқлаш муаммоларига доир илмий изланишлар олиб борилмаганлиги биз танлаган мавзунинг долзарблигини таъминлайди. Фикримизча, мактабгача ва бошланғич таълимда математик тасаввурларни шакллантиришда узвийликни таъминлашнинг методикасини ишалб чиқиш орқали уларни мактабга ўқишга тайёрлаш жараёни самарали кечади. Бунинг учун:

-болаларнинг ёшига, имкониятлари, қизиқишларига мос таълим мазмуни, ижодий топшириқлар тизими ишлаб чиқилса;

-математик тасаввурларни шакллантиришнинг тарихий анъаналари, замонавий ёндашувлари ва таълимнинг интерфаол усулларида самарали фойдаланилса;

-таълим мазмуни илмий асосланган, методикаси амалиётда синаб кўрилган ҳолда амалиётга татбиқ этилса;

-таълим ва тарбия жараёнида тарбиячи тарбияланувчининг ижодий тафаккурини шакллантиришга, ташаббускорлиги, ақлий ва интеллектуал салоҳияти, мустақиллиги ва фаоллигини таъминлашга имконият яратса;

- мактабгача таълим муассасаларида математик тасаввурларни ўстириш машғулотларида бериладиган билим, ҳосил қилинадиган кўникма ва малака маълум тизим, изчиллик ва узвийликда олиб борилса таълим жараёнида узқийликни таъминлашда ижобий самарадорликка эришган бўлар эдик.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Б.С.Абдуллаева Фанлараро алоқадорликнинг методологик – дидактик асослари (ижтимоий –гуманитар йўналишдаги академик лицейларда математика ўқитиш мисолида), п.ф.д.,..илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. Т.: 2006 77-бет

2. Д..Т.Собирова Мактабгача катта ёшдаги болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантириш.п.ф.н..илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. Т.: 2007

3. О.Б.Бердиева Геометрия таълимида ўқувчиларнинг мустақил ишлаш кўникма ва малакаларини шакллантириш методикаси. (умумтаълим мактабларининг VII – IX синфлари мисолида) 13.00.02.- ўқитиш назарияси ва методикаси. П.ф.н.. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. Т.: 2007

BASLAWÍSH KLASLARDA OQÍWSHÍLARDÍ OQÍTÍW PROCESINDE INTEGRACIYALASQAN TÁLIMDI ÁMELGE ASÍRÍW JOLLARÍ

Kojalepesova Periyzat - NMPI magistranti

Integraciyalasqan tálimniń pedagogikalıq tárepi bir júdá áhmiyetli wazıypası alımlardıń bir-birine bólsheklenbey ilimiy bilimniń bir dizimge jıynalıwın, yaǵnıy joqarı dárejedegi integraciya tendentsiyasın kúsheyttiriv.

Pánaralıq baylanıstı oqıw-tárbiya procesinde mınaday jaǵdaylardan kóriwge boladı: pánaralıq baylanıslar teoriyalıq bilimdi is júzinde qollanıwǵa, ilimniń hártúrli tarawları haqqında keń túsinigi bar adamdı tárbiyalawda múmkinshilik beredi. Házirgi kezde oqıwshılardıǵa bilim beriw hám olardıń biliw qabiletin rawajlandırıwǵa jaǵday jasadı.

Kóplegen pedagoglar menen psixologlar pikirlerine qaraǵanda, oqıwshılardıń hártúrli pánlerdegi bilimler menen daǵdıladı, qolaylıqtıń individual elementleri arasındaǵı baylanıslardı bilip hám qabıllanıwı olardıń bilimlerin bir dizimge túsiredi, aqıl-oyına, biliw xızmetine dóretiwshilik qórinis beredi.

Ilimiy ádebiyatlarda intergreciyalasqan tálimniń didaktikalıq tiykarında oqıw pánleri alınǵan. Ilimlerdiń gumanitarlıq, tábiyatanıw hám texnikalıq bolıp dástúrli biriktirliwi, olardıń izertleytuǵın ob’ektileriniń ortaqlılıǵında, pánlik qatnaslardıń birligine tiykarlangan. Olar jámiyet, tábiyat, miynet tarawları boyınsha biriktiriledi de, hár pán óz ishinde bilim iskerliklerge arnalǵan materialdı hám oqıwshılardıń jalpı biliw ob’ektileriniń bir dizimge keltiriliwi.

Sonıń menen integraciyalasqan tálimniń áhmiyetine mınalar jatadı:

1. Oqıw pánler arasındaǵı ózara baylanıstıń bolıwı – ilimler negizin baqılawdıń hám bilim diziminiń rawajlanıwınıń zárúr shárti.

2. Dialektikalıq kózqarastıń qáleplesiwı bilim mazmunınıń barlıq tiykarǵı bólikleriniń baylanısın talap etedi.

3. Пánаралық байланис hártárepleme táрбиya beriw diziminiń barlıq tarawların kompleksli ámelge asırıwǵa tásir jasaydı.

4. Integraciyalasqan tálim pedagogikalıq miynettiń ilimiy tiykarında tiyimli shólkemlestiriliwine járdemlesedi.

5. Pedagogikalıq topardıń barlıq is-háreketiniń bir-biri menen kelisimli hám demokratiyalıq negizge júrip otırıwına tásir etedi.

Integraciyalasqan tálimdi ámelge asırıwdıń jolları. Hár anıq wazıypanı oqıw-tárbıya procesi arqalı ámelge asırıladi. Pánaralıq baylanis oqıtıwdıń mazmunı, usılları, oqıtıwdıń shólkemlestiriw túrleri menen sheklenbeydi. Ol oqıwshı menen muǵallimniń oqıw-biliw is-háreketiniń bir bóligi bolıp esaplanadi.

Oqıw materialınıń mazmunı menen ana tili, tábiyattanıw, miynet pánlerin súwretlew menen baylanistira oqıtıwdıń ilimiy-metodikalıq jolların mektep tájiriybesi tiykarında ashıp kórsetiwge boladı.

Sonıń menen integraciyalasqan tálim óziniń mánisi jaǵınan kópmaǵınalı pedagogikalıq tábiyatı bar mashqala. Házirgi pedagogika iliminiń hár tárepleme qarastırılatuǵın, izertleytuǵın másesiniń biri. Demek, integraciyalasqan tálim bilim beriw másesiniń biri retinde mazmunlı usıllar dizimin hám shólkemlestiriw jumıstlarınıń túrlerin sapalıq jaǵınan qayta burıwǵa jeteleydi. Nátiyjesinde oqıtıwdıń rawajlandırıwshılıq, bilim hám tárbıya beriwshilik xızmeti ob'ektivli túrde keńeyedi.

Bunnan biz integraciyalasqan tálim ideyası bilim mazmunın anıqlawdıń tiykarında alınıwı kerek dep esaplaymız.

Integraciyalasqan tálimlerdi ámelge asırıwdıń tiykarǵı kórsetpelerinde: pán boyınsha oqıwlıqlardı, oqıw quralların jazıw kezinde; oqıw rejelerin hám baǵdarlamalardı tayarlawda; individual metodikalardı hám ilimiy-metodikalıq ádebiyatları jazıwda; oqıw orınlarınıń túrine baylanisli metodikalıq hám oqıw-metodikalıq jumıslardı júrgiziwde bulardı baslı názerde uslaǵan jón. Sonday-aq pedagogika ilimde belgilengen pánaralıq baylanislardı oqıw materiallarınıń waqıt kriteriyisi, jekelegen pánlerdegi oqıw materialın faktilik, jámiyetlik, teoriyalıq xabarlıq máni; oqıw pánlerindeki bilimler menen is-háreket túrleri; mazmunlıq xabar, operaciyalıq is-háreketlik, shólkemlestiriw-metodikalıq negizine tán tallap juwmaqlangan túri boyınsha ámelge asırǵanıwız abzal bolıp tabıladı.

БАСЛАЎЫШ ТӘЛИМ СЫПАТЫН АСЫРЫЎДЫҢ БАЗЫ БИР МӘСЕЛӘЛЕРИ

Косбагамбетова Калия - НМПИ 1-басқыш магистранты

Инсаният жәмийетиниң раўажланыўында тәлим-тәрбияның орны айрықша мәниске ийе екенлиги бәршемизге мәлим. Хәр бир дәўирде тәлим өзиниң алдына заман талабына сәйкес тийкарǵы мақсет хәм ўазыйпаларды белгилеп келген. Биз өткен жылларға нәзер таслап қарасақ оқытыў процеси тек ғана «ўйретиў» менен шекленип келинген, бүгинги күнде бундай усыл менен оқытыўға заманның өзи жол бермейди. Президентимиз Ш.Мирзиёев: «Биз тәлим хәм тәрбия системасының барлық буўындары искерлигин бүгинги заман талаплары тийкарында раўажландырыўды өзимиздиң биринши дәрежели ўазыйпамыз деп билемиз»[1]- деп келтирип өткениндей соңғы жылларда барлық тараўлар сыяқлы тәлим– тәрбия тараўында алып барылып атырған өзгерислер өзиниң унамлы нәтийжелерин көрсетпекте.

Үзликсиз билимлендириўдиң дәслепки басқышы болған мектепке шекемги тәрбия тараўына қаратылып атырған үлкен итибар, әлбетте, оннан кейинги билим

бериўдин ошағы есапланған мектепке таярлықты тәмийинлеп береді. Бул өз нәўбетинде мектепке шекемги хәм баслаўыш тәлим арасындағы интеграцияның беккемлениўине хызмет етеди. Баслаўыш тәлим тийкарынан улыўма орта билим бериўдин дәслепки басқышы, бул басқыш биздин мәмлекетимизде басқа көплеген мәмлекетлер сыяқлы балалардың 7-10 жас аралығын өз ишине алады. Бул дәўир тәлим алыўшыларға билим бериў, руўхый хәм физикалық жақтан тәрбиялаў, хәр тәрәплеме қәбилетлерин раўажландырыўдың тийкарғы буўыны ретинде қаралады. Бала мектепке дәслеп қәдем таслағанда жаңа белгисиз әлемге ғана кирип келиўи менен бирге жәмийетлик статусыда өзгереді. Бала баслаўыш тәлимнен баслап билим алыў менен қатар хәр тәрәплеме тәрбияланып барады, бунда оның сыртқы әлем менен өз ара қарым-қатнасы кеңейип келеди, жаңа шегаралар жасалады, балада өзін-өзи ашып бериў зәрүрияты пайда болады. Баслаўыш мектепте оқыўшы тек ғана жазыў хәм оқыў менен шекленип қалмастан, усы басқышта оның жеке дүнья қарасы яғный жеке пикирлери беккемлене баслайды, ол, этираптағы ўақия-хәдийселерге анализ хәм синтез усылы менен қарай баслайды. Алдын ойын баласы болған балада өз-өзин аңлаў хәм өзін-өзи хұрметлеў сезимлери раўажланып барады. Бул болса өз нәўбетинде баслаўыш класс оқыўшысында билим алыўға болған мотивацияның күшейиўине тәсир етеди. Усыларды есапқа алған халда баслаўыш тәлимди нәтийжели шөлкемлестириў оқыўшының алдағы ўақытта беккем билим алыўына тийкар болып есапланады.

Дүньяның раўажланған мәмлекетлериниң тәлим-тәрбия системасындағы қатар тәжирийбелерине нәзер таслап қарайтуғын болсақ, баланың жетик инсан болып камал табыўының тийкарғы буўыны есапланған мектепке шекемги хәм баслаўыш тәлимди шөлкемлестириўде хәр түрли жантасыўлар қәлиплескен. Тәлим процесин нәтийжели шөлкемлестириўде усындай жантасыўлардың үйренип, жетискенлик тәрәплерин өз ис тәжирийбелеримизде қоллаў мақсетке муўапық. Атап айтқанда, Евразия материгиниң алдыңғы мәмлекетлери қатарына кириўши Россия Федерациясы тәлим системасында өзине тән өзгешеликлерди көриўимиз мүмкин. Баслаўыш мектепке қабыллаў балалардың алты хәм жети жасынан басланады. Бул мәмлекетте бүгинги күнде үш жыллық хәм төрт жыллық баслаўыш билимлендириў мектеплери бар. Көплеген қәнигелер төрт жыллық баслаўыш мектеп балалардың билим алыўына жетерли дәрежеде масласыўын тәмийинлейтуғына исенеди. Хәзирги ўақытта баслаўыш мектептин төрт жыллық дәстүрин тамамлаўдың өзине тән тенденциясы бар болып, бул жас балалар ушын кең имканиятлар жаратады, олардың билим алыўға болған қызығыўшылықларын қоллап-қуўатлайды хәм терең билим алыў қәбилетлерин қәлиплестиреди. Мектептеги дәслепки жыллардың қалай өтиўи қосымша оқыў нәтийжелигин анықлайды. Тийкарынан тәлим системасындағы қолланылатуғын усыллар халықаралық стандартларға сәйкес келеди.[2]

Жуўмақлап айтқанда, мәмлекетимизде соңғы жылларда тәлим системасында алып барылып атырған унамлы өзгерислер мысалында көрип турғанымыздай жетискенликлер жүдә көп, сол менен алдымызда еледе шешимин күтип турған мәселелерде бар. Усы мәселелердин шешилиўинде алдыңғы қатар тәжирийбелерден пайдаланыў мақсетке муўапық болады.

Пайдаланылған әдебиятлар:

- Мирзиёев, Шавкат Миромонович. Миллий тараққиёт ва йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. –Т.: «Ўзбекистон» НМИУ. 2017, 124-б
- www.lychik.ru.

MEKTEP OQIWSHILARIN KASIPKE BAGDARLAWDA IS-ILAJLARDI SHOLKEMLESTIRIW TARTIBI

YU. Matberdieva - magistrant Ajiniyaz atındaǵı NMPI

Ullı sanelerge baǵıshlap mekteplerde, klaslarda veteran atalar menen hár qıylı ushırasıwlar ótkeriwge boladı. Al bunday keshe–ushırasıwları ótkeriw tikkeley muǵallimniń shólkemlestiriwine baylanıslı boladı. Eń birinshi náwbette bul kesheniń jobası dúzip alınıwı kerek. 1. Keshe ótkeriletuǵın xana yamasa zal saxnaları, diywalları urıstı hám búgingi paraxat turmısımızdı esletetuǵın súwretler reńli bezewler menen toltırılıwı kerek. 2. Oqıwshılardan eń ziyrekleri, shaqqanlarına hám sóylewi, ózin uslap tutıwı ayrıqsha kózge taslanıp turatuǵın balalarǵa hár qıylı namalı qosıqlar, kórkemlep oqıw ushın taqmaqlar yadlatıw, sonıń ishinde «Saqshı» qosıǵın da yadlatıw kerek.

3. Keshege shaqırılatuǵın veteran atalardıń, miymanlardıń sanı belgileniwı kerek. Eger de miymanlar sanı júdá kópshilikti qurap, olarǵa sóz berilgende waqıt kóbirek ketse, balalardı zeriktiriwi de múmkin. 4. Balalardıń qatnasıwında urıs dáwirinde soldattıń shańaraǵındaǵıların turmısın sáwlelendiretuǵın saxnalıq kórinisler isleniwı kerek. Bul saxnalıq kórinisler ushın biziń jazıwshılarımızdan` T. Qayıpbergenovtıń «Sekretar» povestinen, G. Esemuratovanıń «Jiyren» povestinen, yamasa İ. Yusupovtıń «Búlbúl uyası» poemasınıń, K. Raxmanovtıń «Urısqa nálet!» dramalarınan hám basqa da kóplegen shıǵarmalardan yaki soldat anasınıń perzentine degen saǵınıshın, kewil keshirmelerin súwretleytuǵın janlı saxnalıq kórinis shólkemlestiriliwi kerek. Bul kesheni kórkemlik tárepten bayıtađı. Kórip ótkenimizdey «Saqshı» qosıǵı dógeresinde shólkemlestiriletuǵın bul ushırasıw keshesiniń pedagogikalıq áhmiyeti oǵada kúshli.

Jaslar bul kesheden kóp nárselerge baǵdar aladı. Veteran atalardıń gúrrińleri arqalı eldi, watandı súyiw, paraxatshılıqtıń, tınısh kúnlerdiń qádirine jete biliw, hár bir nárseniń qádir-qımbatın ańlaw, sonday-aq eliniń, óziniń házirgi tınısh ómiri menen baylanıslı bolǵan tariyxıy saneler, qaharman qalalar haqqında maqlıwmatqa, bilimge iye boladı. Usı urıs dáwirinde tılda miynet etken adamlar, kásip iylerine, awıl xojalıǵında islewshiler, paxtakesh, salıkesh, pillekesh kekse veteran analarınıń tıldaǵı erliklerine qızıǵıwshılıǵı artadı. Usı kásiplerge bolǵan húrmet hám súyispenshilik payda boladı. Al «Kiyim tigiw fabrikası» teması boyınsha da ekskursiya shólkemlestiriwge boladı. Bunda balalardı jaqın átirapta, mektepke qashıq emes jerdegi kiyim fabrikası yamasa kiyim tigiw tsexlarına aparıp, balalardıń ózleri kiyip júrgen kiyimlerdeń qanday basqıshlardan ótip kiyim qálpine keliwin túsindirip kórsetedi. Bul arqalı balalardı adamgershilik pazıyletlerine tiykar salınadı. Basqalardıń miynetine húrmet kóz-qarası menen qaraw, bir ǵana kiyim ushın sarıplanatuǵın qol miynetlerine, ǵarejetlerine óz jeke kóz-qarasları payda boladı hám jeke gigiena qaǵıydalarına boysınıw, óz kiyim-kenshegin taza uslap-tutıwǵa ádetleniw, jónsiz jirtpaw, ılaslamaw, óz ústi kiyimlerine degen itibarlıq sezimleri payda boladı. Bul arqalı balalardı tazalıqqa, ádep-ikramlılıqqa, estetikalıq tárbiyaǵa baǵdarlaymız. Sonıń menen bir qatarda bul fabrikanı óz kózi menen kórip, ondaǵı mashaqatlı miynetti gúzetken balada usı tigiwshilik-pishiwshilik, dizayner kásiplerine húrmet, qızıǵıwshılıǵı artadı.

Keleshekte usı kásipti iyelewge degen qızıǵıwshılıq intasına tiykar salınadı.

«Sınaq» gúrrińinde jas óspirimniń shopanlıq kásibine qızıǵıwshılıǵı sóz etiledi. Muǵallım tábiyat qushaǵına muzeyge hám basqa da orınlarǵa sayaxatqa aparǵanında jol-jónekey hár qıylı hádiyselerge óz kóz-qarasın bahasın bildirip barıw, balalardıń da pikirin tınlawı kerek. Mısalı, jol kesilispelerinen ótkende svetofordıń qaysı reńine piyadalardıń boysınıw, qaysı reńine aydawshılardıń boysınıwı kerekligi, shoferlıq kásiptiń de ózine tán

masxalalari, olardin dem-alissiz islewi, har qanday hawa rayi ham mawsimlerde de shofarlardin xizmetlerin qiziqli waqiyalar menen aytip beriw kerek. Sonin menen birge muqallim ata-analar menen hesh qanday baylanisti uzbeki kerek. Arnawli dapter qoyip, har bir oqiwshinin ati-familiyasi, ol haqqinda jeke magliwmatlar jazilwi kerek. Muqallim oz sezgenlerin balan qaysi kasipke qalay bagdarlaw kerekligin ham basqa da usimslarin sol dapterge jazip jiberiw kerek. Ana-ata da oz gezeginde balasinin uye qanday isler menen shugillanwın ustashiliq, siziw, suwret saliw, keste tigiw, koylek pishiw, bagmanshiliq isleri ham basqa da qiziqiwshiliq qabileti bar ekenligin jazip jiberiw kerek. Bunda ata-ana ham muqallim arasindaqi jazba baylanistan shigarilatuqın juwmaq balan belgili kasipke duris bagdarlay aliw waziypası bolip esaplanadi.

QARAQALPAQ TILINDEGI ATAW SEPLIGI MENEN TABIS SEPLIGI SINONIMIYASI

*Embergenova Mapruza - filologiya ilimleriniñ
kandidati, docent*

Kalimbetova Elmira - 2-kurs BTSTI talabasi

Qaraqalpaq tilindegi tabis sepligi eski Orxon esteliklerindegi formasında, al haziqgi turkiy tillerinde –ni/-ni,- di/-di, -tı/ti formalarında ushirasadi.Tabis sepligi affiksleriniñ kelip shigiwı haqqında tyurkologlar arasında har qiyli pikirler bar. Ayırım izertlewshiler onı shigisi jagınan iyelik sepligi affiksi menen bir bolgan yagniy erte waqıtlarda bir seplik bolip, ol iyelik ham tabis sepligi xizmetlerin atqargan deydi. Al, basqa ilimpazlar bul pikirdi quwatlamaydi, sebebi bul eki seplikniñ manileri ham sintaksislik xizmetleri saykes kelmeydi. V.A.Bogorodiskiy tabis sepligi affiksiniñ etimologiyasin, tartım affiksleri menen baylanıstiradi. Haziqgi qaraqalpaq tilinde tabis sepligi jay sepleniwde –di/-di, -tı/-ti, -ni/-ni affikslerine, al tartımlı sepleniwdiñ III betinde korsetkishine iye: qolin, kozin, betin, basın. Misali: olardi nege teñewdi bilmeymen (X.Dawletnazarov). Jalqız nashar basımdı, at bayraqqa tigeyin («Alpamis»). Palxan oziniñ kewli jaqqan Sharıpa degen qatınıñ qazanın sorap aldı (A.Shamuratov). Kunnin juzin korsetpey, suwsınına hawanın sutin berdi («Alpamis»).

Haziqgi qaraqalpaq tilinde tabis sepliginiñ affiksleri geyde sozge ashıq jalgansa (kitaptı oqıdı), geyde tusirilip te aytila beredi (kitap oqıdı). Bunı kopshilik tyurkologlar anıqlıq ham anıqsızlıq kategoriyası menen yagniy tabis sepligindegi sozdin tılawshıga anıq, belgili yamasa anıq emes, belgisiz bolıwı menen baylanıstiradi. Keltirilgen misallardaqi kitap oqıdı degende kitap anıq emes, belgisiz, al kitaptı oqıdı desek, kitaptın tılawshıga belgili, anıq ekenligi anlataladı. Tabis sepligi qaraqalpaq ham basqa da turkiy tillerinde tuwra obiektti bildirip tuwra tolıqlawısh xizmetin atqaradı ham birdeyine awıspalı feyiller menen basqarılıp qollanıladi, sonlıqtan da onin subiyektti bildiriletuqın ataw haziqgi qaraqalpaq tilinde onimli qubılıs emes. Soğan qaramastan, turkiy tillerindegi ataw ham tabis seplikleriniñ sinonim bolip keliwi koplegen izertlewshilerdi qızıqtırgan. N.Betlingk yakut tilindegi ataw (belgisiz) seplik ham tabis seplikleri arasindaqi sinonimiyani aytiw menen birge tabis sepligindegi soz predmetniñ anıqlıqın, al ataw sepligindegi soz onin anıq emesligin bildiredi dep ekewiniñ arasindaqi ayırmashılıqtı da korsetken. Bul sepliklerdin sinonim bolip qollanılıwına Altay grammatikası avtorları da kewil bolgen. Ataw ham tabis seplikleriniñ sinonimiyasi bunnan keyingi izertlewshilerdin de diqqat orayında boldı. M.Iminov ozbek tilindegi ataw ham tabis seplikleriniñ almasiwın komekshi de feyiliniñ xizmetleri menen baylanıstiradi. Bul awıspalı feyilde ataw seplik formasın basqaradı ham ataw sepligindegi soz basqanın sozindegi baslawısh xizmetin atqaradı: Seni keledi dep

oylamağan edik.—Sen keledi dep oylamağan edik. Bul kabinetti, mına sen otırǵan stoldı eñ baxıtlı orın dep bilemen (A.Áliev).—Bul kabinet, mına sen otırǵan stol eñ baxıtlı orın dep bilemen. Bıyshara men oqısın dep ádeyi ákeledi eken (T.Qayıpbergenov). – Bıyshara meni oqısın dep ádeyi ákeledi eken. Bunday strukturadaǵı gáplerde betlew almasıqları tabıs hám ataw sepliklerinde kelgende, olar arasında aytarlıqtay mánilik ózgeshelik bolmaydı. Salıstırın: Men (sen, ol) keledi dep oylamağan edik. – Meni (seni, onı) keledi dep oylamağan edi. Al, almasıqlardıń ornında atlıqlar qollanılǵanı durısıraq boladı: Qonaqlar keledi dep oylamağan edi. Bul baǵınıńqı qospa gáp. Al, qonaqlardı keledi dep oylamağan edi desek gápтеgi tabıs sepligi, kóbinese awızeki sóylew tili ushın tán hám ádebiy tilde ónimli qollanılmaydı. Bul gápte tabıs sepligindegi sóz bolıwı ushın, ol kóbinese awıspalı feyiller menen basqarılıwı kerek, al mısaldaǵı keledi feyili awıspasız feyil. Bunnan basqa jaǵdaylarda bul sepliklerdiń sinonim bolıp keliwi jaǵdayları házirgi tilde ushıraspaydı.

Házirgi qaraqalpaq tilinde tabıs sepligindegi sóz tómenдеgi jaǵdaylarda tek affiksli qollanıladı yaǵnıy bunday jaǵdaylarda onı ataw sepligi menen almasıruwǵa bolmaydı:

1) Menshikli atlıqlar affiksli qollanıladı:

Berse maǵan Daǵıstandı

Túsirse de zimistandı,

Jaqsı dese Hindstandı

Joǵım izlep keter edim (Berdaq).

2) Tartımlanǵan sóz tuwra tolıqlawısh bolıp kelgende tabıs sepligi affiksli qollanıladı:

Bársheni yaratqan qádir qudayım,

Berseń bul bendeńe haqlıq jolın ber (Berdaq).

3) Tabıs sepliginde sózdiń anıqlawıshları bolǵanda, ol affiksli qollanıladı: Aytar sózińdi aldın ayt. Jemes awız jer awızdı baylaydı («Qaraqalpaq naqıl-maqalları»).

4) Tabıs sepligindegi sóz benen bayanlawısh arasında basqa sóz kelgende tabıs sepliginiń affiksi túsirilmeydi: Kitaplarıńızdı búginnen qalmaqıt kitapxanaǵa tapsırıńız.

5) Substantivlesken sózler menen tabıs sepligi affiksli qollanıladı: Bermegendi berip uyalt. Kópti jamanlaǵan kómiwsiz qaladı («Qaraqalpaq naqıl-maqalları»).

6) Tabıs sepligindegi sózge logikalıq pát túskenде ol affiksli qollanıladı: Ol barlıq balalardı emes, al tek Erbaydı ertip ketti.

7) Tartımlanǵan sózler tabıs sepliginde affiksli qollanıladı: Sen ózińniń sıqılıńdı aynaǵa qarap bir kórgenbisiz (K.Mámбетov).

Sen júripseń sayran etip toy toylap,

Paydasız qızlarǵa baxtıńdı baylap,

Men júrmen bir shiyrin janımdı qıynap,

Bolmay ma bul saǵan namıs, ar, balam (A.Dabılov).

Tilimizde bunday mısallardıń bir neshesin keltiriw múmkin, bulardıń bári ana tilimizdiń jetiskenligi bolıp sanaladı.

BASLAWÍSH KLASS OQÍWSHÍLARÍNÍN SÓZ BAYLÍǴÍN RAWAJLANDÍRÍWDA BALALAR QOSÍQLARÍNÍN TUTQAN ORNÍ

Sheripbaeva Zaxira -2-kurs BTSTI talabası

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoev „Jaslarimizdiń erkin pikirleytuǵın, joqari intellektual hám ruwxıy dúnyası bay bolıp,dúnya júzinde óz teńleslerine hesh qaysı tarawda ústemlikti qoldan bermeytuǵın insanlar bolıp kamal tabıwı, baxıtlı bolıwı ushın bar kúsh hám imkaniyatımızdı jumsaymız” –dep aytqanıday keleshek áwladları bolǵan jaslardıń tálim hám tárbiya alıwına mámleketimiz tárepinen

úlken itibar qaratilmaqta. Ásirese, baslawısh klass oqıwshıları sabaqtı tereń hám puxta ózlestiriwi ushın bilimlendiriw tarawına ózgerisler kirgizildi.

Búgingi kúnde tálim sistemasında baslawısh klass oqıwshılarına jańa pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanǵan halda sabaq ótiw jolǵa qoyılǵan bolsa da, ata-babalarımızdan mıyras bolıp kiyatırǵan xalıq awızeki dóretpeleriniń de ornı girewli.

Túrkiy tilles xalıqları ishinde qaraqalpaq xalqı da ruwxıy hám mádeniy mıyraslarına iye. Ásirlerden ásirge xalıq arasında saqlanıp kiyatırǵan mádeniy mıyraslarımız-xalqımızdıń ruwxıy baylıǵı, tálim-tárbiya alıwda tayanışı, milliylik hám ádep-ikramlılıqtıń úlgi si desek asıra aytqan bolmaymız.

Ata-babalarımız ázelden-aq, balanıń tálim-tárbiyasına, durıs hám anıq sóylewine ayırıqsha kewil bólgen. Usı maqsette balalardıń oylaw qábiletine, sóz baylıǵınıń bayıp barıwına hám ruwxıy dúnyasına sáykes ráwishte shıǵarmalar dóretip otırǵan. Olardan balalar qosıqları, jańıltıpaş, jumbaqa, naqıl-maqal, ertek h.t.b lardı atap ótiw orınlı.

Qaraqalpaq balalar ádebiyatınıń belgili bir túrin „Balalar qosıqları” quraydı. Bunda qosıq qatarlarınıń qısqa hám qunımlı, qızıqlı hám tárbiyalıq áhmiyrtke iye bolıp keliw menen birge, balalardı tapqırılıqqa, sóz baylıǵınıń rawajlanıwına, sózlerdi óz ornında tawıp sóylewge úyretedi. Balalar qosıqları ózine tán ózgesheliklerge iye bolıp, bul haqqında N.Dawqaraev bılay dep jazadı: “Balalar qosıqları”nıń tiykarǵı ózgesheligi eń ald menen jámáát bolıp ayıladı. Ekinshiden, qosıqlar xalıq oynıların oynaǵanda aralas ayıladı. Úshinshiden, soraw-juwap retinde ayıladı.”

Balalar qosıqlarınıń ishinde eń keń tarqalǵan qosıqlardıń biri “Túlkishek” qosıǵı bolıp sanaladı. Bul qosıqtıń áhmiyeti úlen bolıp, balanı oylawǵa, tapqırılıqqa, sózlerdi óz ornına qoyıp sóylewge úyretedi.

Mısalı: -Há túlki, túlkishek,
-Túnde qayda barasań?
-Mamamnıń úyine baraman,
-Mamań saǵan ne berer?
-Eshki sawıp sút berer...

“Há túyeler, túyeler” qosıǵı da balanıń qızıǵıwshılıǵın arttırıp oylaw qábileti menen birge sóylewin de rawajlandıradı.

Misali: -Há tuyeler, tuyeler,
Duzıń qayda túyeler?
-Balqan tawdıń basında,
Balıq oynar tusında...

“Hákke qayda?” qosıǵı balanı sezgirlikke, sorawǵa tez hám anıq juwap beriwge úyretedi.

Misali: -Hákke qayda?
-Uyasında,
-Ne qılıp atır?
-Keste tigip atır...

Balalar qosıqları baslawısh klass oqıwshılarınıń sóz baylıǵın, dúnya qarasin keńeytiwde, sózlerdi ornı-ornına qoyıp sóylewge úyretiw menen birge olardıń sóylew qábiletiniń rawajlanıwıda úlken áhmiyeke iye.

Ádebiyatlar

- 1.”Qaraqalpaq ádebiyati tariyxi”- Nókis, Qaraqalpaqstan:1983.
- 2.”Qaraqalpaq ádebiyati”- Nókis, Qaraqalpaqstan:1989.
3. Qurbanbaev I. Qaraqalpaq balalar ádebiyati –Nókis:1992.

ПРОЦЕСС ИЗУЧЕНИЯ МАССЫ И ЕДИНИЦ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

*Р.Л.Пирназарова- студентка 4-курса НГПИ
по направлению «Начальное образование и
спортивно-воспитательная работа»*

Изучение величин имеет большое значение, так как понятие величины является важнейшим понятием математики. Каждая изучаемая величина - это некоторое обобщенное свойство реальных объектов окружающего мира. Упражнения в измерениях развивают пространственные представления, вооружают учащихся важными практическими навыками, которые широко применяются в жизни. Следовательно, изучение величин - это одно из средств связи обучения с жизнью.

Изучение в курсе математики начальной школы величин и их измерений имеет большое значение в плане развития младших школьников. Это обусловлено тем, что через понятие величины описываются реальные свойства предметов и явлений, происходит познание окружающей действительности: знакомство с зависимостями между величинами помогает создать у детей целостные представления об окружающем мире; изучение процесса измерения величин способствует приобретению практических умений и навыков, необходимых человеку в его повседневной деятельности. Кроме того знания и умения, связанные с величинами и полученные в начальной школе, являются основой для дальнейшего изучения математики.

В соответствии с этими данными мы наметили на практике школы №12 следующую работу: необходимо при изучении новой темы больше внимания уделять практическому выполнению заданий, использовать разнообразные развивающие задания, которые соответствуют возрасту и интересам детей.

Мы на практике средней школы №12 выполнили следующий этап работы - это собственный эксперимент, направленный на изучение длины и единицы ее измерения.

После этого мы использовали нижеследующие виды работ. Учащимся дали задания:

1. Сравните массу арбуза и дыни.
2. Как вы узнали, что масса арбуза меньше массы дыни.
3. Сравните массу мешка с мукой и мешка с рисом; массу тыквы и кабачка.
4. Посмотрите внимательно на это задание, как можно сравнивать предметы по массе?
5. Как называются свойства, которые можно сравнивать?
6. Как вы думаете, что такое масса?

Дети отвечали это величина.

После этого мы задали задание по измерению массы.

Мне учащиеся ответили что масса - это величина, ее можно сравнить.

Мы решили задавать такой вопрос.

А что еще можно сделать с величиной?

Дети отвечают измерить

Мы во время занятия включили элементы сказочных героев, например: Крокодил Гена взвешивается.

Я задала вопрос.

Посмотрите, кто уравновесил Гену?

Дети ответили:

(4 белочки, 1 лев, 3 Чебурашки).

После этого я задал вопросы.

1. Какие единицы измерения (мерки) использованы для взвешивания?

Дети ответили:

(Белочки, Лев, Чебурашки)

2. Чему равна масса Гены в белочках, львах, Чебурашках?

3. Как измерить массу предмета?

(Уравновесить предмет одной или несколькими мерками).

Массу можно измерить, и результат измерения выразить числом.

Знакомство с основной единицей измерения массы - килограммом - происходит в процессе выполнения практических заданий на сравнение массы предметов на основе мускульных ощущений, в результате чего учащиеся приходят к выводу о необходимости взвешивания предметов и измерения их массы в соответствующих единицах.

На следующем этапе происходит знакомство с измерительными инструментами, приборами (весы) и формирование измерительных умений и навыков. Введение новых единиц измерения приводит к необходимости установления соотношений между ними, которые усваиваются учащимися при выполнении различных упражнений. Заключительным этапом изучения данного вопроса в начальных классах является рассмотрение сложения и вычитания величин, выраженных в различных единицах измерения, а также умножение и деление величины на число.

Уроки, связанные с измерением величин, вызывают у учащихся большой интерес, если учитель использует на них практические задачи, позволяющие учащимся осознанно усвоить характерные особенности вводимых понятий.

Литература:

1. Г.Таджиева, Б.С.Абдуллаева, М.Э.Жумаев, Р.И.Сидельникова, А.В.Садыкова Методика преподавания математики. Учебник Т.: Турон-Икбол, 2011. –336с.

2. Истомина Н.Б. и др. Методика преподавания математики в начальных классах.- М.: МГЗПИ, 1996.

3. Актуальные проблемы методики обучения математике в начальных классах. / Под ред. М.И. Моро, А.М. Пышкало. – М.: Педагогика, 1977– 262с.

4. Истомина Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 288 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING GAPIRISH VA YOZISH SOVODXONLIGINI OSHIRISH

A.Rajapova-BTSTI 1-kurs talabasi

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tilini rivojlantirishda kartinaning tutadigan o'rni o'zgacha. Bolaga ko'rgazmalar orqali tasir ko'rsatish uning hayolini rivojlantiradi, fikrlash darajasini o'stiradi, hayoliga kelganlari bilan ichki tuyg'ularini bola tashqariga so'z orqali bildirishga harakat qiladi. Bola kartina orqali so'zni ma'noli to'g'ri tuzishni ham o'rganadi. Sababi o'quvchi ko'rgazmadan to'plagan hayollarini bildirish uchun har bir so'zni o'ylaydi, izlaydi, fikrini aniq va to'liq bildiradigan so'z topgisi keladi. Shuning bilan ko'rgazmali qurol o'quvchining leksikalik qalbida bor sozlarning rivojlanishiga turtki boladi.

Ko'rgazma qurol orqali bola so'z yasashga va so'zlarni bog'lab aytishga o'rganadi. Ma'lum bir mavzuga ko'ngil berib diqqat qaratib, fikrini jamlaydi.

Ko'rgazma bo'yicha og'zaki fikrlar yuritish bilan mazmunli ijod qilish yozish teran o'ylash bilan ustalik bilan so'zlashga o'rgatadi. Rasm tilini gapirish tiliga aylantirish davomida o'quvchilar kerakli so'zni topishga ozgina harakat qilib qolmaydi. Shuning bilan birga aniq ham oydin so'z topib qo'llashga harakat qiladi. Ko'rgazma bilan ish ishlash borasida o'quvchilar otlarni birlashtiradi felning har xil ko'rinishlarida qo'llanadi. Tildagi so'z a'zolarini bog'lab oladi o'rin-o'rniga joylashtiradi, ko'makchi so'zlar bilan ravishlardan ham foydalanadi, va yana sintaksislik turi konstruksiyalarning bog'liq ekanligi malum. Shu bilan ko'rgazmalar o'quvchilarning bizni qurshagan dunyo yuzidagi malumotlarni olgan ko'z-qarashlarini kengaytiradi, ularning umumiy bilimini yetishtirib rivojlanishiga tasir qiladi. Ko'rgazma o'qituvchiga darsning bilimini va tarbiyaviy darajasini birlashtirib birga olib borishga sharoit yaratadi. Ko'rgazmani tekshirish va tushunish bolaning qiziquvchanligini orttiradi, va yana o'qituvchi bolaning hayolini uyg'otib, hayotga bo'lgan tuyg'ularini uyg'otadi, iskustvaga tabiatdagi o'qiganlarini ko'rishga va to'g'ri tushunishga o'rgatadi. Ko'rgazma bilim berish bilan tarbiyalashning tegishli quroli bo'lishi uchun uning bilan olib boriladigan ishni to'g'ri o'rgatib va mazmunli o'quvchilarga teran tushunadigan bo'lishi kerak. O'quvchining o'y-hayoli bilan tuyg'usi, tasir qiluvchi ko'rgazmalar go'zalligi aniq til rivojlantirish darsidagi juda o'rinnililigiga yetarli e'tibor berguniga qadar bolalarning o'yi bilan tilini o'stirish, shu bilan bolalarning estetik o'yini tarbiyalash vazifasi tegishli darajada bajarilmaydi. Mana shuning uchun tilni rivojlantirishda ko'rgazma bo'yiucha tashkillashtiradigan ishlarida o'quvchilarni, ko'rgazma orqali bog'lab gapirishga o'rganishgina emas, ko'rgazmaning go'zallik qobiliyati, undagi turli xil bo'yoqlar o'quvchilarning ko'ngliga qarab tushuntirib borishi kerak. Uchinchi sinf o'quvchilari uchun yana yo'nalish talabiga mos ko'rgazmalar ishlab chiqiladi. Ular "Yovvoyi hayvonlar", "Uy qushlari", "Qishlaydigan qushlar", "Meva daraxtlari", "Kuzgiko'rinish", "Uydagi mehnat" va h, k. Bu ko'rgazmalarni qo'llash borasida quyidagicha ishlar bajarish taklif qilinadi.

1. "Uy qushlari" bilan "Uy hayvonlari" ko'rgazmalar boyicha tashkillashtirish ishlarida o'quvchilar qush bilan hayvon tarbiyasini, ularning bir-biridan ajralib turishi bilan ularning odam uchun foydasi haqida ham takidlanadi.

2. "Meva daraxtlari" ko'rgazmasi da o'quvchilar maktabning yermaydonidagi ishlar bilan biriktiriladi. Ya'ni meva daraxtlarining turlari, ularning o'sishini tartibini o'rganadi. Shuning bilan bir qatorda maktabda bog yaratish uni kutish, qarashishlariga 3-sinf o'quvchilari ham qatnashadi.

3. "Kuzgi ko'rinish" ko'rgazmasida tabiatga bo'lgan mehr bilan tarbiyalash orqali tabiatdagi harturli o'zgarishlarni sezadi. Ularning nimaga bog'liq bo'ladiganini sezadi. Ko'rgazmalar bo'yicha quyidagicha ish laryuritiladi :

1. So'zlartuzish – bu bolalarning til kamtarligidan, leksik hajmidan to'g'ri foydalana olmaganligi sababli bo'ladi. Ishning maqsadi o'quvchilarning so'z boyligini rivojlantirish bo'lsa yana ham gapirganda qo'llanadigan so'zlarning ma'nosini tushunish, ko'rgazmaga qaratib gapirtirish va h,k.

2. Gap tuzish – bu savollarga javob berish, berilgan so'zlar bilan yordamchi so'zlarni qo'shib har xil gaplar yasash. Bunda sintaksislik sistemasi va morfologiyalik ko'rinishi buzilib berilgan so'zlardan gap tuzish bolalar, sayohat yo'nalishi va h, k. B) Shunga o'xshash stilistikalik mashq ko'rinishlarini ishlatishimiz mumkin.

3. Bog'lab gapirishg o'rgatish ishlari savollarga javob berish, ko'rgazma bo'yicha berilgan rasmlarning har biriga qarab gap tuzish, syujetli rasmlar bo'yicha ham gap yasash va h.k.

Ko'rgazmalarni qo'llash haqida bolalarning hayolini va tilini rivojlantiradigan mashqlar ham ishlanadi. Ular ko'rgazmalarda ko'rsatilganlar bo'lib hisoblanadi.

1 . O'xshashlik belgilariga qarab jamlash:

2 . Hajmi bilan katda-kichikligiga qarab solishtirish:

3. Kartinada berilgan rasmlarning orasidagi o'xshashlik bilan tafovuti maydon bilan va qtga qarab aniqlash;

4 . Kartinaning mavzusini oldirish ;

Umumiy ko'rsatilgan kartina bo'yicha natija chiqarish, ijodlarga ajratish ishlari haqida kartinaga berilgan metodikalik ko'rgazmalarga aytiladi. Jamiyatdagi metodikalik ishlar qiyin bo'lgani sari bolalarning fikrini rivojlantirishda ham yetarli natija chiqariladi. Shuning uchun o'qituvchilar kartinalarni tegishli joylardan olib va bu kartinalar bo'yicha ko'rsatilgan ish ko'rinishlarini maktablarda amalga oshirishi lozim.

BASLAWISH KLASS OQIWSHILARININ BILIW ISKERLIGIN ASIRIWDA DIDAKTIKALIQ OYINLARDIN AHMIYETI

*Bayramova Gulsanem Baslawish talim ham sport tarbiyalig
is talim bagdari 2-kurs talabasi.*

Bilimlendiriwge itibar-keleshekke itibar. Bilimlendiriw-rawajlaniw basqishidagi en ahmiyetli sistema. Barliq ozgerisler, jañalanıwlar tikkeley bilimlendiriw menen baylanıslı. Prezidentimiz Sh.Mirziyoev sózi menen aytqanda «Biz talim ham tarbiya sistemasiniñ barliq buwınları iskerligin búgingi zaman talapları tiykarında jetilistiriwdi birinshi dárejeli wazıypamız dep bilemiz» ham bilimlendiriw tarawın rawajlandırıwga qaratılğan bir qansha qarar ham pırmanlar qabil etildi.

2018-jılı 25-yanvardağı Ózbekstan Respublikası Prezidentiniñ «Ulıwma orta, orta arnawlı ham kásip-óner talimi sistemasın túpten jetilistiriw is-ilajları haqqında»ğı pırmanı bilimlendiriw tarawındağı ozgeris ham jañalanıwları baslap berdi.

Rawajlanğan demokratiyalıq mámleket qurıw talaplarına juwap beretuğın, watanpárwar,hár tárepleme jetik kadırlardı tayarlawda bolsa, baslawish talimniñ ornı girewli. Balanı baslawish klastan bilim alıwga qızıqtırıw, bilimge bolğan mıtájlikti oyatıw, ulıwma aytqanda baslawish klass oqıwshılarınıñ biliw iskerligin asiriw búgingi kúnde úlken ahmiyetke iye máselelerden biri. Bárshemizge belgili,oqıw protsessi modeli ózinde 3 tábiyiy bólimdi sawlelendiredi; oqıtıwshı iskerligi, oqıwshı iskerligi ham de oqıtıwshı ham bilim alıwshınıñ óz ara jedel iskerligi. Demek, talim protsessi nátiyjeli bolıwında oqıtıwshınıñ da, oqıwshınıñ da aktivligi talap etiledi.

Baslawish klass oqıwshısınıñ bilim alıwında múgállimge húrmet ham isenim ayrıqsha ornı iyeleydi. Bunda baslawish klass múgállimi,jáhán ilim-pániniñ rawajlanıwına salmaqılı úles qosqan, ullı babamız Abu Rayxan Beruniy aytıp ótkenindey «Tálim beriw processinde bilim alıwshını zeriktirmew, bilim beriwde bir túrdegi mağlıwmatları bermew, úzliksiz temalardı qızıqlı tiykarlap, kórgizbeli bayan etiwı zárúr».Metodikalıq máseleler hár bir sabaqta júzege keledi.Oqıtıwshı sabaqta júzege kelgen metodikalıq máseleniñ usı oqıw jağdayı ushın en jaramlı sheshimin tez taba alıwında bul tarawda jeterlishe keñ tayarlıqqa, pedagogikalıq ham psixologiyalıq bilimlerge iye bolıwı, oqıwshınıñ ózlestiriw dárejesi, xarakteri, jas ózgesheligin esapqa alğan halda sabaqti shólkemlestiriwi talap etiledi. Sabaqlıqta berilgen materiýalları sabaq barısında iláji barınsha túrli usıllar menen úyretiliwi

balalardín biliv iskerligin asırıwda ayrıqsha áhmiyetli. Ásirese didaktikalıq oynılar bilimlendiriwdín kórgizbeliligini, oqıtıwshınıń sóylewin hám balalar háreketin óz ishine aladı, bunıń nátiyjesinde bilimlerdi qabıllawda birgeliklilik júzege keledi.

Didaktikalıq oynı-bilim beriwshi usıl bolıp, bul usıl ótilgen materialdı anıqlastırıwǵa, bekkemlewge hám elede tereńlestiriwge qaratılǵan boladı. Sonday-aq oynılar balanıń tuyǵı-sezimine tásir etip, balada oqıwǵa unamlı qatnas hám qızıǵıwshılıqtı keltirip shıǵaradı. Hár bir didaktikalıq oyında kópshilik balalar yamasa pútkil klass qatnasadı. Didaktikalıq oynılar oqıtıw wazıypasına xızmet etedi, sabaqtın qızıqlı, kewilli hám nátiyjeli alıp bariliwin táminleydi. Bunday oynı-jaris sabaqlarında balalar jeńip shıǵıw maqsetinde jan-táni menen háreket etedi, berilgen hár bir tapsırmanı orınlawǵa tırısadı. Sonıń menen birge bul oynılarda kúndelikli turmıstaǵı real nárselerge baylanıslı tapsırmalar beriliwi, oqıwshi bilimler ápiwayı ǵana ózlestiriletuǵın bilimler emes, al turmıslıq mútájlik sıpatında ózlestiriwi zárúrligi haqqındaǵı sheshimge keledi.

Demek, baslawısh klaslarda didaktikalıq oynılar oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın asırıw menen bir qatarda balalarda doslıq, joldaslıq, miynetkeshlik sezimlerin, óz ara qarım-qatnastı tárbiyalawǵa járdem beredi.

Ádebiyatlar

1. M.E. Jumaev, Z.G. Todjiyeva «Boshlangıch sinflarda matematika óqitish metodikasi», «Fan va texnologiya» 2005-j

2. Z. Kurbaniyazova, T.T. Utebaev, J.S. Utepbergenov «Pedagogik mahorat» Nókis 2008-j.

BOSHLANG`ICH TA`LIMNI TASHKIL ETISHDA KICHIK YOSHDAGI O`QUVCHILARNING O`QISH FANIGA OID KO`NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

*Ro`zumbetova Dildora- NDPI Maktabgacha va boshlang`ich ta`lim fakulteti
Boshlang`ich ta`lim va sport tarbiyaviy ishi yo`nalishi
3-V guruh talabasi*

Kun sayin texnika va texnologiya rivoj topib, jamiyat hayoti tubdan isloh qilinayotgan bir davrda ta`lim jarayonini zamonaviy o`qitish usullari, ilg`or pedagogik texnologiyalar, faol innovatsion texnologiyalar va kompetensiyaviy yondashuvlarga yo`g`rilgan maqsadlar asosida boshlang`ich ta`lim poydevorini barpo etish barcha pedagoglar oldidagi muhim dolzarb vazifalardanidir.

Mamlakatimizda ta`limning uzluksizligi barkamol shaxsni tarbiyalashga yo`naltirilganligidan kelib chiqqan holda umumiy o`rta, o`rta maxsus, kasb-hunar ta`limida o`qitiladigan umumta`lim fanlari mazmunining izchilligini ta`minlash maqsadida, 6ta tayanch kompetensiya hamda har bir o`quv fani mazmunidan kelib chiqib fanga oid kompetensiyalar belgilandi. Mazkur kompetensiyalarni boshlang`ich sinflardan boshlab shakllantirish bugungi kunning asosiy talabi hisoblanadi. Boshlang`ich sinflarda o`z fikrini og`zaki va yozma tarzda tushunarli bayon qila olish, mavzu bo`yicha oddiy, mantiqan to`g`ri fikrlay olish, olgan bilimlarini kundalik hayotda qo`llay olish, o`zini- o`zi boshqarish, jamoada o`zini tutish, so`z boyligini oshirish, orasta kiyinish, sog`lom turmush tarziga amal qilishning dastlabki ko`nikmalari shakllantiriladi.

Ota-ona vujud me`mori bo`lsa, muallim qalb me`mori. Oppoq qog`oz singari beg`ubor, pok qalb sohiblariga ezgulik ulashish, hayotni tanitish, ona vatanga mehr uyg`otish boshlang`ich ta`lim fidoyilarining haqiqiy burchi hisoblanadi. Ana shu burchni bajarishdagi

muhim predmet bu – o`qish fani hisoblanadi. Boshlang`ich sinflarda savod o`rgatish yakunlangach, o`qish darslari boshlanadi va 2-3- 4- sinflarda izchil davom ettiriladi. O`qish bolalarning nutq boyligini oshirish, adabiy-estetik tafakkurini kamol toptirish, mustaqil fikrlashga o`rgatishning muhim omilidir. Shuning uchun ham o`qish boshlang`ich ta`lim tizimida muhim o`quv predmeti ta`lim berish, kamol topdirish va tarbiyalash vositasi hisoblanadi. O`qishga o`rgatishning muhim vazifalaridan biri o`quvchilarni to`g`ri, tez, ongli va ifodali o`qishni takomillashtirish; ularni o`qigan asarlarining adabiy-estetik xususiyatlarini chuqur idrok etish, ularni tasvirlangan voqea-hodisalar mag`zini chaqish, muayyan xulosalar chiqarishga tayyorlash; bolalarda yuksak axloqiy sifatlarni va nafosat tuyg`usini tarbiyalash; o`quvchilarni matn ustida ishlashga o`rgatish; o`quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini boyitishdan iborat.

O`qish darslarini bolalarda go`zallikka muhabbat uyg`otadigan, poklik tuyg`ulariga ozuqa beradigan, aqlni charxlaydigan, tasavvurlarini boyitadigan, musiqa va tasviriy san`at predmetlari bilan bog`langan bo`lishi kerak.

O`qish mashg`ulotlarini o`tkazish jarayonida o`quvchilarda nutq faoliyatining asosiy ko`rinishi bo`lgan ko`nikmalari, matn va kitob ustida ishlash, o`quvchilarning bog`lanishi nutqini o`stirish, nutq madaniyatini rivojlantirish nazarda tutiladi.

2-3-sinflarning o`qish darslarida to`g`ri, tez, ongli, ifodali o`qish ko`nikmalarini o`stirish va takomillashtirish zarur. Bularga esa asarni va uning qismlarini qayta o`qitish bilan erishiladi. 1-sinfda o`quvchilar matnni ongli, to`g`ri va bo`g`inlab sidirg`a o`qishni o`rganadilar. 2-sinfda o`quvchilarda o`qishning to`g`ri va ifodali bo`lishiga erishiladi, o`qish sur`ati tezlashadi. 3-sinf o`quvchilari o`z nutqlarida maqollardan, hikmatli so`z va iboralardan foydalanishni, so`zlarni to`g`ri tanlashni, gap qurilishidan to`g`ri foydalanishni taqozo etadi. 4-sinflar esa so`zlarni to`g`ri va ravon, ongli o`qiy olishlari kerak.

Boshlang`ich sinflarda o`quvchilarning faolligini oshirishda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishda didaktik o`yinlarning ahamiyati kattadir. Didaktik o`yin – ta`lim beruvchi usul bo`lib, bu esa dars jarayonida o`tilgan mavzuni mustahkamlashga qaratilganidir. Didaktik o`yinlar o`quvchilarda mustaqil fikrlashni tarbiyalashning samarali uslubidir. Boshlang`ich sinflarda didaktik o`yinlar mavzu mazmuni, o`qituvchining ijodkorligi va o`quvchilar yosh xususiyati, bilim saviyasiga ko`ra tanlansagina samarali natijaga erishish mumkin. Masalan, “Davom ettiring”, “Hikoya tuz”, “Bilmasvoyga yordam bering”, “Quvnoq ayiqchalar”, “Oppog`oyini qutqaring”, “To`g`rimi yoki noto`g`ri”, “Oltin baliqcha”, “Dengizga sayohat”, “Antiqqa rebus” kabilarni misol qilish mumkin.

Shuningdek, o`quvchilar faolligi va qiziqishini yanada orttirish maqsadida har hafta yoki oyda sinf o`quvchilari o`rtasida quyidagiga o`xshash kichik bellashuvlar tashkil qilish mumkin: “Kim ko`p so`z o`qiydi?”, “Siz ifodali o`qiy olasizmi?”, “Barakalla bolajon!”, “A`lochiga tasanno!” va boshqalar. Musobaqa so`ngida o`quvchilar baholanib g`oliblarga alohida turdagi nominatsiyalarni ifodalovchi rag`bat kartochkalari tarqatiladi yoki ramziy ma`nodagi oltin, kumush, bronza medallari va “Maqtov yorliq”lari topshiriladi.

Umuman olganda, xulosa o`rnida ta`kidlash joizki, bir soatlik darsning har bir daqiqasi sarhisob qilinishi: darsda o`quvchilarning faolligini oshiradigan, tasavvurlarini boyitadigan usullardan foydalanish, rollarga bo`lib o`qitish, qahramonlar nomidan qayta hikoyalash, og`zaki hikoya tuzdirish kabi ijodiy topshiriqlar, interfaol metodlar va multimedia texnologiyalaridan foydalanish hamda kompetensiyaviy yondashuvlar asosidagi darslarni o`tkazish maqsadga muvofiqdir. Zero, dars – muqaddas, vaqt – g`animatdir!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.K.Qosimova, S.Matchonov "Ona tili o'qitish metodikasi" Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik, Toshkent 2009-yil

2.Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy, metodik nashr. „Umumta'lim fanlari metodikasi “ 2017-yil №10son

3.Ilmiy-pedagogik, metodik jurnal „Aniq va tabiiy fanlar metodikasi “ 2017-yil №5 son

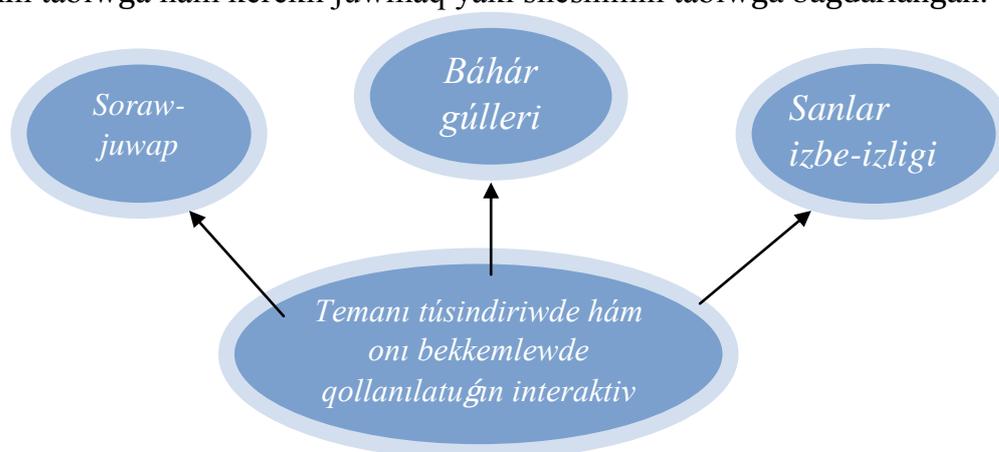
4."Xalq Ta'limi" O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vairligining ilmiy-metodik jurnali,
2018-yil №5 son

MEKTEPLERDE ONLIQ BÓLSHEKLERDI SALISTIRIW TEMASIN TÚSINDIRIWDE "REZYUME" TEXNOLOGIYASIN QOLLANIW

*D.B.Allanazarova- Ajiniyaz atındaǵı NMPI
Matematika Informatika fakulteti 4B Matematika oqıtıw metodikasi*

Rezyume texnologiyası bul quramalı, kóp tarmaqlı mashqalalı temalardı úyreniwge qaratılǵan. Texnologiyanıń áhmiyeti sonda bunda bir jola temanıń barlıq bólegin túsindiriw, olardı bekkemlewde qollanıladı. Máselen, unamlı hám unamsız tárepleri, abzallıq hám kemshilikleri, payda hám zıyanları belgilenedi.

Texnologiyanıń maqseti: oqıwshılardı erkin pikirlewge, jámiyet bolıp islesiwge, izleniwge pikirlerin erkin bayan etiwge , temadan kelip shıqqan halda onıń mashqalasın, sheshimin tabıwǵa hám kerekli juwmaq yáki sheshimin tabıwǵa baǵdarlangan.

Tema Onlıq bólsheklerdi salıstırıw

I. Temaǵa qızıqtırıw ushın sorawlar:

1. Onlıq bólshek degenimiz ne?
  2. Onlıq bólshektiń jazılıwın kórsetiń?
  3. sanın onlıq bólshek kórinisinde jazıń?
- Usınday sorawlar berilip tákirarlanadı.

II. Uzunlıǵı **8 sm** , yaǵnıy **80mm** boǵan kesindi berilgen bolsın, Bul kesindi uzunlıǵınıń hár birin decimetrde ańlatamız

hám bolǵanı ushın boladı

hám bolǵanı shın boladı.

Demek, bunnan kelip shıǵadı hám bólshekleri bir-birine teń:

Anıqlama. Eger onlıq bólshektiń oń tárepinde turǵan nol alıp taslansa, yáki bólshektiń oń tárepine noller jazılsa, berilgen bólshekke teń bólshek payda boladı.

Máselen.

1-mısal. hám onlıq bólsheklerdi óz-ara salıstırayıq.

Aldın olardıń útirdeń keyingi cifrlar sanın teńlestiremiz. Bunıń ushın bólshektiń oń tárepine bir nol jazamız: hám bólsheklerdi payda etemiz. Olardı nadurıs bólshek kórinisinde jazamız

2-mısal. hám sanların salıstırayıq.

1. Sanlardıń útirdeń keyingi cifrlar sanın teńlestiremiz; hám

2. Útirlerdi túsirip qaldıramız hám sanlardı salıstıramız;

Demek,

Temanı túsindirip bolǵannan soń temanıń unamlı hám unamsız tárepi abzallıqları aytıp ótileđi.

Temanıń tiykarǵı unamlı tárepi- aldın oqıwshılar san nurında tek ǵana natural sanlardı belgilep biletuǵın bolsa endi onlıq bólsheklerdi ótip bolıp natural sanlar arasında olardan kishi sanlar jaylasqanlıǵın bilip aladı. Bir pútindi bir neshe mayda bóleklerge bóle aladı.

Temanıń tiykarǵı unamsız tárepi- hesh bir temanıń unamsız tárepi bolmaydı hár bir tema oqıwshılar ushın zárúr

Oqıwshılardan tema boyınsha túsınbegen jerleri boyınsha sorawları soralıp olarǵa juwap beriledi.

Temanı bekkemlew barısında oqıwshılarǵa “Báhár gúlleri” atlı metoddan paydalanıladı. Bul oyın arqalı oqıwshılardıń temaǵa qay dárejede túsingenligi tekseriledi. Oqıwshılardıń oylaw dárejesi kúsheydi, óz-ara doslıq qatnasta boladı, shaqqanlıq dárejesi tekseriledi.

Bul oyında tiykarınan topar oqıwshıları úsh toparǵa bólinedi.

1-topar birge teń onlıq bólsheklerdi hár bir gúlge jazıp shıǵadı.

2-topar birden úlken onlıq bólsheklerdi hár bir gúlge jazıp shıǵıladı.

3-topar birden kishi onlıq bólsheklerdi hár bir gúlge jazıp shıǵıladı.

Temanı bekkemlewge qosımsha doskada esaplar shıǵarıladı.

Temanı jáne de bekkemlew ushın “Sanlar izbe-izligi” arqalıda qosımsha tekseriwimizge boladı. Bul metoddan tiykarınan oqıwshılar onlıq bólshekler izbe-izligi ósiw

kemeyiw tártibinde aytiladı. Bul metodtı qollaw nátiyjesinde oqıwshılardıń shaqqanlıq, este saqlaw qábiletleri rawajlanıp baradı.

1-topar onlıq bólsheklerdi bir sannan baslap izbe-iz ósiw tártibinde aytıp shıǵıladı

2-topar onlıq bólsheklerdi bir sannan baslap izbe-iz kemeyiw tártibinde aytıp shıǵıladı

3-topar onlıq bólsheklerdi bir sannan baslap ósiw hám kemeyiw tártibinde izbe-iz aytıp shıǵıladı.

Bul metodlardı matematika páninen basqada pánlerde qollanawımızǵa boladı. Bul metodlardı kishi toparlar dúzip orınlansa maqsetke muwapıq boladı.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq bul metodlardı qollaw nátiyjesinde oqıwshılardıń erkin pikirlew dárejese asadı, izleniwshilik hám kítap penen islesiwge shaqıradı.

Ádebiyatlar

1. B.Q.Haydarov Matematika 5-kl Tashkent 2015

2. G.Z.Yusupova Ulıwma bilim beriw mekteplerinde innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıw (metodikalıq qollanba) Nókis 2016

3. w.w.w.Ziyonet.uz

BASLAWÍSH BILIMLENDIRIWDE TÁRBIYANIŃ ÁHMIYETI

Tajibaeva Akmaral - Mektepke shekemgi hám baslawish tálím fakulteti baslawish tálím hám sport tárbiyalıq is tálím baǵdarı 1-kurs talabası

Ǵarezsiz Ózbekstanımızdıń keleshegi bolǵan jaslarımız xalqımızdıń eń jaqsı úrp-ádetlerin, miynetin, dástúrlerin ózlestirip, ózinen aldınǵı áuladtıń eń jaqsı pazıyletlerin, mártligin, Watanǵa muhabbatın onıń ekonomikalıq, siyasıy hám jawıngerlik qudiretin bekkemlewe qatnasıwǵa umtılıwdı sińdiriw arqalı ǵana óz babalarınıń hám ata-analarınıń isin dawam ettire hám kóbeyte aladı. Bunı jas áwladtı unamlı ruxta tárbiyalawda úlkenler jedelli qatnasqanda, barlıq buwınlar mektep, shańaraq, jámiyetshilik, islep shıǵarıw jámáatleri birgelesip, bir-birin tolıqtırıp hám bir-birine járdem berip islegende ǵana ámelge asırıw múmkin. Bul jumısta ásirese ata-analar áhmiyetli orın tutıwları kerek.

Bunı barlıq klass basshıları dıqqat oraylarında tutıwları júdá ayrıqsha áxemiyetli, sebebi olar ata-analarǵa bul nárseniń tárbiya sistemasında ayrıqsha áhmiyetli ekenligin kórsetip, tusindirip beriwleri zárúr. Bunda balanıń kamalǵa jetiwi, shaxs bolıp jetisiwinde belgili rol oynaytuǵınlıǵın túsindiriw ayrıqsha áhmiyetli. Ullı alımlarımız shaxstı hár tárepleme jetilistiriw nızamlıǵınıń haqıyqıy payda bolıwı dep esapladı, ol barlıq sociyallıq múnásibetleriniń jıyındısı. Demek shańaraq bala ushın onıń kamalǵa jetiw processı júz beretuǵın, onıń minez- qulqı ádep-ikramılıǵı, dúń'ya qarası tiykarları hám taǵı basqalar jetilisetuǵın dáslepki hám júdá ayrıqsha áhmiyetke iye bolǵan jámáati bolıp tabıladı.

Shańaraq basqa tárbiya mákemelerinen ózgesheligi sonda ol adamnıń pútkil ómiri dawamında oǵan hár tárepleme tásir kórsetedi. Shańaraq tárbiya wazıypasınıń bul úlken bólegi onıń quramlı hám psixologiyalıq tásir kórsetiwiniń tereń ózine tánligi menen birlesip ketedi. Bul bolsa onı joqarı dárejede tásirsheń etip ǵana qalmaq, sonıń menen birge shaxstı jetilistiriw processiniń zárúr buwınına da aylandıradı. Shańaraqtıń joqarı tárbiyalıq múmkinshiligi balalar hám ata-analardıń ózine tán ózgesheligi: tuwısqansılıǵı, muxabbatı, jaqınlıǵı, isenimi, juwapkershilik sezimi, abroylılıǵı hám taǵı basqalar menen támiyinleydi. Óz perzentleriniń barlıq ázzi, kushli táreplerin jyrgektiliginen baslap biletuǵın, onıń qálbindegi eń kishi háreketti de sezetuǵın hám túsinetuǵın, oǵan tásir etiwdi biletuǵın anadan hám atadan jaqsıraq kim olardı mártlikke, miynet súygishlikke, doslıqqa, muxabbatqa úyrete aladı. Klass basshılar ata- analar menen birgelikte tárbiya jumsların

shólkemlestirer eken, eń jańa psixo-pedagogikalıq tájiriybeler maǵlıwmatların itibarǵa alıwları da áhmiyetli, olarǵa ılayıq ósip kiyatırǵan hár bir adamdı jetilistiriwge shańaraqtıń qosatuǵın úlesi hár qıylı jas basqıshlarında hár qıylı boladı hám tolıǵı menen ózgeredi. Dáslepki úsh jil ishinde ol júdá kúshli boladı, sonnan keyin shańaraq tásiriniń belgili dárejede turaqlasıw dáwiri baslanadı. Onıń gezektegi shoqkısı ádette mektepke shekemgi jas tamamlanatuǵın dáwirge tuwra keledi, sonnan keyin shama menen óspirimlik dáwirge shekem ol ázzilegendey boladı. Jáne ata –analardıń tásiiri ata-ananıń shańaraǵınan bólinip, óz shańaraǵın dúzgeninshe bir qansha kúshyedi. Psixo-pedagogikalıq tájiriybelerdiń maǵlıumatları ayırım waqıtları balanıń múmkinshilikleri xaqında turaqlı maǵlıwmatlardı ózgartip jiberdi. Mısalı: úsh aylıq balalar ilimpazlardıń bir neshe jil burınıraq shamalawlarına qaraǵanda bir qansha tereńrek qabil etiw uqıplılıǵına iye, úsh jaslı bala házir tek ǵana altı jaslı balalar menen hám islegen nárselerin biliw hám islewi mumkinligi, kishkentaydı júriwden aldın júziwge, ana tili menen derlik birdey shet tilinde sóylewge úyretiw múmkin ekenligi hám taǵı basqalar belgili boladı.

Tájiriybelerdiń kórsetiwinshe ata-analar kóbinese ózlerin tárbiyalıq jumıslarǵa tolıq tayar dep esaplaydı hám arnawlı pedagogikalıq bilimlerde iyelewdi zárúr dep esaplamaydı. Ata-analardıń bul ózgesheligin belgili pedagog hám psixologlar

«Tárbiya hámmege tanıs hám túsinikli, hátteki ayırımlarına júdá ańsat is bolıp kórinedi. Adam bul jumıs penen teoriyalıq hám ámeliy jaqtan qanshelli az tanıs bolsa, oǵan bul sonshelli túsinikli hám ańsat bolıp kórinedi. Derlik barlıq tárbiya sabırlılıqtı talap etetuǵınlıǵın kórsetedi, ayırımlar bunıń ushın tuwma uqıplılıq hám kónlikpe kerek dep oylaydı: biraq júdá kem adam sabırlılıq, tuwma uqıplılıq hám kónlikpeden tısqarı jáne arnawlı bilimler kerek ekenliklerin bileidi» -dep kórsetedi.

Bunday bilimlerdeń joqlıǵı shańaraq tárbiyasında kóplep qátelerge alıp keledi, klass basshısı ata-analar menen birge isleskende bunı esapqa almay ilajı joq. Bul tárepinen ata-analardıń balalardı tárbiyalawdaǵı tómendegi qıyınshılıqların hám qáteliklerin kórsetiw múmkin:

Ata-analardıń balalar menen qarım-qatnasınıń kemligi. Olar ózleri, isleri haqqında azǵantay aytıp beredi, mektep balalar jámaátiniń ómiri, óz balasınıń qızıǵıwları, onıń jámiyetlik isleri, bul iske múnásibeti hám taǵı sol sıyaqlılar menen kem qızıǵadı. Qarım-qatnastıń kemligi balalardıń ata-analardan uzaqlasıwına alıp keledi, úlkenlerdi balaǵa jánede kúshlirek tásir kórsetiw múmkinshiliginen ayıradı.

Juwmaqlap aytqanda, belgili bolǵanıday hár qıylı xızmet jaǵdayında balanıń uqıplılıqları eń nátiyjeli rawajlanadı, onıń dóretiwshilik múmkinshilikleri ashıladi. Shańaraq tárbiyasınıń qımbatlılıǵı hám áhmiyetliliǵı sonda, kishi balalıq waktında shańaraqta iylegen nárseler bir ómir saqlanıp qaladı. Tap sonıń ushın ata-analardıń balalardı hár tárepleme tárbiyalaw juwapkershiligi nızamlı túrde belgilep qoyılǵan.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

- 1.Álewov Ó. Abdullaev V. Aqıl tárbiyasın beriwde balalar oynınıń áhmiyeti «Qaraqalpaq xalqınıń etnopedagogkası» (ilimiy maqalalar toplamı) Nókis.: 1995.
2. Yusupova P «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi» Toshkent-1993
3. Jumashewa G Tanqıdiy tafakkurini rivojlantirish asosi. «Boshlang'ish talim» jurnal, 2004. N6, 28b

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ ШКОЛЬНИКОВ

*З.Ю.Турсунбаева- студентка 4-курса
НГПИ по направлению «Начальное образование и
спортивно-воспитательная работа»*

Как сказал Первый Президент Республики Узбекистан И.А.Каримов «Ничто не делает страну известной как спорт», поэтому мы должны создавать все условия для того, чтобы наши дети росли здоровыми и занимались спортом. Поэтому в Республике были построены множество спортивных учреждений и открыты спортивные секции.

Глобальные изменения в информационной, коммуникационной, профессиональной и других сферах современного общества требуют корректировки содержательных, методических, технологических аспектов образования, пересмотра прежних ценностных приоритетов, целевых установок и педагогических средств.

В.связи с этим необходимо построить образовательный процесс так, чтобы ученик сохранил физическое и духовное здоровье, укрепил веру в свои силы, сформировал симпатию к людям, окружающим его в лице, проявил интерес к содержанию школьной жизни.

Понятие «физическое воспитание», в педагогике, входит в общее понятие «воспитание» в широком смысле. Это означает, что, так же как и воспитание в целом, физическое воспитание представляет собой процесс решения определенных воспитательно-образовательных задач, который характеризуется всеми общими признаками педагогического процесса (направляющая роль педагога-специалиста, организация деятельности в соответствии с педагогическими принципами и т. д.) либо осуществляется в порядке самовоспитания. Отличительные же особенности физического воспитания определяются, прежде всего тем, что это процесс, направленный на формирование двигательных навыков и развитие так называемых физических качеств человека, совокупность которых в решающей мере определяет его физическую работоспособность.

При организации внеклассной воспитательной работы по физическому воспитанию необходимо направить усилия педагогического коллектива и руководства, которые показаны ниже:

1. Разносторонность её содержания, и общественную направленность. Необходимо, чтобы она охватывала нравственное, эстетическое, физическое, трудовое воспитание.

2. Важной стороной этой работы является использование её массовых форм, как для воспитания школьников, так и для разумной организации их свободного времени.

3. Педагогическому коллективу следует заботиться, чтобы внеклассная работа охватывала всех учащихся.

4. Внеклассная работа должна способствовать развитию общественных интересов, активности и самостоятельности учащихся.

С учётом этих положений педагогический коллектив разрабатывает систему внеклассной и внешкольной работы по физическому воспитанию, а руководство школы оказывает методическую помощь и осуществляет контроль за проведением и качеством этой работы.

Самое большое место во внеклассной работе занимают игры. При этом программный материал по играм значительно расширяется за счет дополнительных игр, близких по своему содержанию к программным. Особое внимание при проведении внеклассных занятий, в том числе и игр, уделяется соответствию используемого материала изучаемому на уроках учебному материалу, чтобы сочетание учебных и внеклассных занятий способствовало совершенствованию двигательных умений и навыков детей.

Чтобы добиться массового охвата учащихся внеклассной работой по физическому воспитанию, используются самые различные формы организации и проведения занятий с детьми с учетом их возраста, состояния здоровья и физической подготовленности. Основными формами физического воспитания являются: походы, занятия в группах общей физической подготовки, спортивные соревнования, физкультурные праздники, занятия в спортивных секциях.

Таким образом, физическое воспитание органическая часть общего воспитания; социально-педагогический процесс, направленный на укрепление здоровья, гармонического развития форм и функций организма человека, его физических способностей и качеств, на формирование и совершенствование двигательных навыков и умений, необходимых в быту и производительной деятельности, и в конечном итоге на достижение физического совершенства.

Для того, чтобы форма работы дала желаемый результат, нужно, чтобы она была внутренне принята учителем физической культуры, педагогическим коллективом школы и её руководством и, конечно же, учениками.

Список использованной литературы:

1. Виленский М.Я., Сафин Р.С. Профессиональная направленность физического воспитания студентов педагогических специальностей.- М.: Просвещение, 2009. - 305 с.
2. Внеурочная работа // Рос. Пед Энци. М.: 2007, с.151
3. Внеурочные учебные занятия // Рос. Пед Энци. М.: 2009, с.152
4. Возрастная и педагогическая психология. //под ред. Петровского А.В. – М., Просвещение, 2007. – 431с.
5. Дидактика средней школы. Некоторые проблемы современной дидактики. Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов. Под ред. Данилова М.А. и Скатиной М.Н. М.: «Просвещение». - 1975. - 303с.
6. Жуковская Р.И. Игра и её педагогическое значение. – М.: Педагогика – 2005. 192с.
7. Калечиц Т.Н. Внеклассная и внешкольная работа с учащимися. - М.: Просвещение, 2007. – 261с.
8. Теория и методика физического воспитания / Под ред. Б.А.Вайнбаума. - М.: Просвещение, 2009. - 209 с.

ПОВЫШЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ РОДИТЕЛЕЙ УЧАЩИХСЯ

*Каллибекова Г. А – канд.пед.наук,ст.преп.каф.
«Общей педагогики и психологии»,*

Айтбаева А. Т. –студентка 4 курса факультета МНО

В современных условиях рассмотрения семьи и школы как равноправных участников образовательного процесса многие ученые и практики уделяют особое внимание при работе с семьей на аспект развития ее воспитательных возможностей, в

частности на развитие родительской компетентности, воспитательного потенциала семьи, педагогической культуры родителей в целом.

Педагогическая культура родителей служит основой воспитания в семье, помогает им предупредить ошибки в семейном воспитании детей и находить правильные решения в нестандартных ситуациях.

Как говорил К.Д.Ушинский: если родители хотят воспитать ребенка “ во всех отношениях”, то они должны знать воспитательный процесс “во всех отношениях”.

В настоящее время уровень культуры родителей не высок, и поэтому требуется работа в этом направлении.

Педагогическая культура- это компонент общей культуры человека, в котором находит отражение накопленный предыдущими поколениями и непрерывно обогащающийся опыт воспитания детей в семье. Педагогическая культура родителей служит основой воспитательной деятельности родителей.

Педагогическая культура родителей – это составная часть общей культуры человека, в которой отражается накопленный человечеством за всю его историю опыт воспитания детей в семье. Под педагогической культурой родителей (узком педагогическом смысле) понимается такой уровень их педагогической направленности, который отражает степень их зрелости как воспитателей и проявляется в процессе семейного и общественного воспитания. С одной стороны, педагогическая культура отражает уровень усвоения человеком сложившегося в обществе социально-педагогического опыта, с другой - реализацию этого опыта в повседневной деятельности.

В структуре педагогической культуры родителей выделяют следующие компоненты:

когнитивный компонент – определенная сумма физиолого-гигиенических, психолого-гигиенических, правовых знаний, необходимых для полноценного осуществления воспитания в семье. В первую очередь это знание основных законов анатомо-физиологического и психического развития ребенка; понимание ценностей семейной жизни и семейного воспитания; овладение знаниям об ошибках, трудностях семейного воспитания и способах их устранения; знание прав и обязанностей родителей и ребенка;

операционный компонент – осознанное овладение родителями методами, приемами, формами воспитательного взаимодействия с ребенком; умение организовать полноценную жизнь ребенка в семье, диагностировать способности ребенка;

коммуникативный компонент – умение родителей создать положительный, благоприятный семейный климат; взаимопонимание, как детьми, так и с другими членами семьи, терпимость к их мнению; умение предупреждать и решать конфликты;

рефлексивный компонент – умение анализировать собственные действия, поступки и состояния; оценивать необходимость и эффективность применявшихся методов и приемов воспитания, причины успехов и неудач, возникающих затруднениях в ходе семейного воспитания; способность посмотреть на себя со стороны глазами своего ребенка;

эмоциональный компонент – умение владеть собою в трудных, непредвиденных ситуациях; понять состояние ребенка по малоприметным особенностям его поведения, видеть проблемы ребенка и оказать ему помощь для их разрешения; способность родителей к эмпатии, сочувствию и сопереживанию.

Таким образом, в семье формируется начальная культура, семья в значительной степени определяет успешность воспитания ребенка, поэтому важным этапом в работе с родителями является повышение их педагогической культуры. Сформировать у родителей необходимую педагогическую базу - одна из важнейших задач педагогов образовательных учреждений.

Список литературы:

1. Арнаутова Е. П. Общение с родителями: Зачем? Как? М., 1993. 208 с.
2. Головина Г. Н. Семья-забота общая. М.:УЦ «ПЕРСПЕКТИВА», 2010. 136 с.
3. Недвецкая М. Н. Теория и практика организации педагогического взаимодействия школы и семьи. М.:УЦ Перспектива, 2011. 152 с.

ЯПОНИЯДА ОҚЫТЫҰ СИСТЕМАСЫ

Атамуратова Санавар- Баслаўыш тәлим хәм спорт тәрбиялық иси қанийгелигиниң 1- б топар студенти

Адамзат өмирге келгели биринши өмирди, кең дүньяны көреді. Соңынан ата-анасын таныйды. Әсте ақырын жүре баслап, сөйлеўге хәрекет етеді. Ұақыт өтип мектепке қәдем қояды. Мектепте алған билимлери келешекке жол бағдарлайды. Ал мектепте жақсы оқымаған балалар, үлкейгенинде мен мектепте оқымағанман, енди мийиме хеш нәрсе кирмейди деп ойлайды. Ол қәте әлбетте. Билимниң ерте кеши жоқ. Қанша билим алған сайын жәмийетимизге хәм мәмлекетимизге пайдамыз сонша артып барады. Мәмлекетимизде билимлендириў тараўын елде жетилистириў мәксетинде көплеген ис-илажлар алып барылмақта. Атап айтқанда, Президентимиздиң 2017-2021 жыллары Өзбекистан Республикасын раўажландырыўдың бес баслы бағдары бойынша хәрекетлер стратегиясының қабыл етилгенлиги хәммеизге мәлим. Хәрекетлер стратегиясының төртинши бағдары социаллық тараўды раўажландырыўдан ибарат болып, бул бағдарда көрсетилип өтилгениндей:

Мектепке шекемги тәлим орынлары тармағын кеңейттириў хәм усы орынларда балалардың хәр тәрәплеме интеллектуал, эстетик хәм физикалық раўажланыўы ушын шарт-шараятларды түптен жақсылаў, педагог хәм қанийгелердиң илимий дәрежесин елде жетилистириў;

Улыўма орта тәлим сыпатын түптен асырыў, шет тиллери, информатика, математика, химия сыяқлы басқа зәрүр хәм талап жоқары болған пәнлерди тереңлестирилген тәризде үйрениў; сыяқлы ис-илажлар әмелге асар екен мәмлекетимиз жаслары еледи билимли, елде зийрек болып жетилеседи.

"Жаслықта алған билим, тасқа ойған нағыс сыяқлы" деген даналық сөзлерди ата-бабаларымыз бийкарға айтпаған. Соның ушын балаға кишкене ўақтынан баслап итибар бериўимиз керек. Буған бир ғана мысал ретинде раўажланған мәмлекетлердиң бири есапланған Япония мәмлекетиниң оқытыў системасын айтып өтсек болады.

Бүгинги күнде Япония дүньядағы ең раўажланған, өз орнына ийе мәмлекетлердиң бири саналады. Буған тиккелей себеп хеш бир елде жоқ технологиялары хәм билимли кадрлардың көп екенлигинде. Өз нәўбетинде мәмлекетте жолға қойылған оқытыў системасы менен айрықша ажралып турады. Японияда хәзирги заман тәлим системасының функциясы төмендегише:

Балалар бақшалары 3-5 жас. Баслауыш мектеп 6 жыл. Киши орта мектеп 3 жыл мәжбүрий. Жоқары тәлим системасына кириуши оқыу орынлары колледж хәм университетлер. Жоқары оқыу орынларынан кейинги тәлими бар болып есапланады.. Мектепке шекемги тәрбия орайлары балалар хәрекетине қарап 3-2-1 жыллық оқыу түрлерине бөлинеди. Японияда балалар бақшасының 59,9% жеке меншик, 39,8% район кеңеслерине тийисли, 0,3% мәмлекетке қараслы.

Баслауыш мектеп 6 жыл болып, 3 жыл киши орта мектеп курысын өтейди. Бул 9 жыллық тәлим мәжбүрий болып барлық балалар бийпул оқытылады хәм сабақлықлардан бийпул пайдаланыуға рухсат етилген. Ата-аналар өз балаларын жеке меншик мектеплергеде бериу хуқықынада ийе. Жеке меншик мектеплердиң өзине тән шәрт-шәрәятлары хәм талаплары бар. Бул мәмлекетте мектеп оқыушыларының және бир өзгешелиги, төртинши класқа шекем имтихан жұмысларын тапсырмайды, тек-ғана киши-киши өз бетинше жұмыслар менен шекленеди. Тәлимиң үш жылында билим алыу жүдә зәрүр есапланбайды. Тийкарғы итибар тәрбияға, әдеп-икрамлыққа қаратылады. Балалар адамлар хәм жаниуарларды хұрмет қылыуға, меҳир-ақыбетке, кеуилкеңликке, хәкгөйликке хәмде өзин тутабилиуға үйретиледи. Оқыу жылының басланыуы 1-апрелге, яғный ең сулыу тәбият кубылысының бири- Сакураның гүллениуине туура келеди. Мектепте оқыушылар формада жүриуи шәрт болып есапланады. Тийкарынан балалар әскерий стилде, қызлар болса матроскада жүреди. Бул қағыйда минез-қулық хәм әдеп-икрамлылық тәрбиясының бир бөлеги есапланады. Бундай етип сайланған кийимлер инсанның кейпиятын жоқары етеди.

Баслауыш хәм орта мектеплерде хәмме ушын бирдей аўқат таярланады хәмде оқытыушылар менен биргеликте аўқатланады. Олардың аўқатының сапалылығы үстинде тек мектеп аспазлары емес, медицина хызметкерлериде жұмыс алып барады. Аўқат жоқары дәрежеде пайдалы болыуына итибар қартылады. Хәр бир хана хәм бөлмелерди хәттеки хәжетхананы да нәўбетпе-нәўбет оқыушылардың өзлери тазалайды. Буның менен балалар кишкене уақтынан баслап топар болып ислеуге, бир-бирине жәрдем бериуге, хәмде басқалардың мийнетин қадирлеуди үйренеди. Усындай себеп пенен тазалауға көп уақыт хәм күш сарып еткен оқыушылар, буннан кейин имараттың патасланыуына илажи барынша жол қоймауға хәрекет етеди. Оқыушылар арасаында қосымша оқыуға болған талапта күшли есапланады. Бундай қосымша таярлықлар кешки уақытларды өткериледи. Сол себепли Японияда саат 21:00 де жәмийетлик транспортлар қосымша таярлықтан қайтқан балалаларға толы болады. Сабақлар күнине 6-8 саат дауам етеди. Оқыушылар мектепти питкеретуғын уақытта күшли имтихан тапсырады. Бул имтихан олардың келешегин белгилеп береди, яғный усы имтихан арқалы олар жоқары оқыу орынларына қабылланады. Бәсекилик жүдә жоқары хәм күшли болады. Питкериушилердиң 73% ғана жоқары оқыу орынына қабылланады.

Мине Японияның балаларға болған итибарын көрдик. Бизлерде сондай раўажланған мәмлекетлер менен тәжрийбе алмасып билимимизди еледе беккемлеуимиз керек. Жас нәўшелердиң билимли болып өсиуи ушын тек ғана муғаллим емес бәлки ата-аналарда теңдей үлес қосыуы керек. Перзент өмиримиздиң шырағы. Уақыт өтип келешегимиздиң буннанда жоқары буннанда раўажланыуының бийик шыңына жетиуинде бүгиннен хәрекет етиуимиз керек. Усы орында президентимиз Ш. Мирзиёев айтқанындай: «Жасларды, көзи жанып турған жасларды ислетиуимиз керек, тәжрийбеси болмасада, миллетти сүйген, мәмлекетти сүйген инсан керек» деген сөзлери жасларымыздың еледе уатанды сүйиуине оған садық хәм хадал түрде хызмет етиуине тийкар болады. Президентимиздиң усундай жасларға

болған исенимин ақлаған халда биз жаслар елде билимли зийрек хәмде ўатанымызға аянбай хызмет ететуғындай кадр болып жетилисиўимиз керек. Буның ушын жаслықтан эсиресе мектеп дәўирлерден билимге кумарлықты, әдеп-икрамлықты, ўатанға садықлықты, хәр тәрәплеме үйретип барсақ, елимиз алға қойған мақсетине жетиседи деп исеним билдиремиз.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ш.Мирзиёевтиң «Буёк келажигимизни мард ва олийжаноб халкимиз билан бирга қурамиз» Өзбекистан 2017.
2. Интернет материалларынан www.lex.uz www.ziyonet.uz

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР-ТӘЛИМ САПАСЫН АСЫРЫҰ ДЕРЕГИ

*Даўлетярова Наргиза- НМПИ,
Дефектология қәнигелиги 1 б курс талабасы*

Педогогикалық шеберлик-оқытыўшының жеке имканиятларының әмелдеги бирден-бир көриниси. Хәр қандай педагогтың кәсиплик шеберлиги кәсиплик билими, көнликпеси хәм пухта тәжирийбелериниң жыйындысы. Бүгинги заманагөй тәлим системасы педагог кадрлардан компетентли қәниге болыўын талап етиў менен бирге олардың тәлим технологияларын да тыянақлы өзлестириўине зәрүрият пайда етпекте.

Болажақ педагог өзбетинше еркин пикирлей алыўы, шешимлерди қабыллай алыў жедел қарар шығара алыў қәбилетине ийе болыў керек. Бул ушын ең дәслеп инновациялық технологиялардан хабардар болыўы, оны пухта меңгерген болыўы талап етиледи.

Педтехнологияда оқытыўшы тәрәпинен оқытыўлар билимди үйрениў барысында белсенди түрде тартылады, екиншиден этирапыңыздағылар менен дослық мүнәсибетте болыў, машқалаларды шешиўде биргеликте жумыс алып барыўды үйрениўи, жағдайларға тез кирисиўшенлик хәм бийимлесиўшилик сыяқлы қәбилетлерине ийе болыўы керек. Илим хәм техника жетискенликлерин есапқа алған халда илимийликке бағдарланған билим хәм мағлыўматлардың бархулла өзгерип турыўы жаңалықлар менен байып барыўы, жаңа технологияларды әмелде, сабақ процессинде қолланыўы, дүнья менен теңдей қәдем таслаўы, илим хәм технология тараўында мағлыўматлар алмасыўы сыяқлылар жасларды тәрбиялаўда оларды илим хәм көнликпелерге ийе болыўында белгили әхмийетке ийе.

Технология –бул «шеберлик» өнер ол, логос –түсиник, тәлиймат сөзлериниң бирикпесинен қуралған. Ал, «тәлим технологиясын түсиниги тәлим яғный оқытыўды жоқары шеберлик, өнер дәрежесинде шөлкемлестириў» (1.9) тәлим технологиясы уғымы бүгинги күнге келип бир қатар атамалар менен аталып келмекте. Мысалы: Алдыңғы педогогикалық технология, заманагөй педагогикалық технология, интерактив технология, оқытыў технологиясы, педагогикалық техника хәм тағы басқа. Бул сыяқлы уғымлар, әлбетте тәлим технологиясы уғымын және де толықтырады. Бүгинги күнде раўажланған хәм раўажланып атырған еллердиң билимлендириў системасында педагогикалық технологиялар – бул оқыў хәм де дәретиўшилик искерликти асырыўшы әхмийет хәм мазмунға ийе. Мектепке шекемги билимлендириў системасында оқыў процессинде ең дәслеп оқытыўшыдан хәр қандай темаға сәйкес тәлим технологиясын таңлаў нәзерде тутылады. Себеби, барлық темаға дус келген интерактив усыл сәйкес келе бермейди. Бул ушын оқытыўшы интерактив усылларды таңлаўда ең әпиўайысынан қурамалыға қарай таңлаўы хәм оларды өз

орны орнында дурыс пайдалана билиуи керек. Тәлим технологияларын оқыу процессине ендириуде оқыушылардың жас өзгешелиги, жеке өзгешелиги, қызығыулары, тема мазмуну итибарға алыуын дурыс деп есаплаймыз.

Әдебиятлар:

1 Талипов У.Қ, Шарипов Ш.С. Ықувчи шахси иждокарлик фольятини ривожлантиришнинг педагогика асослари.-Т.фан 2012.

ЕСИТИУИНДЕ НУҚСАНЫ БАР БАЛАЛАР МЕНЕН ИСЛЕСИУ

Даўлетярова Наргиза-НМПИ, Дефектология қәнигелиги 1б-курс талабасы

Сөйлей алыу, пикирлеу-бул инсан баласы жаратылысына тән. Сонлықтан, да адам әлемдеги барлық жанзатлардан өз сезимлери, аң, санасы, пикир тереңлиги, ойлау кеңлиги сыяқлы өзгешелик белгилери менен паркланып турады. Тилдің мәнис-мазмуну инсан искерлигиниң тийкары екенлигинде көринеди. Сөйлеу искерлиги бир индивидтиң өз пикирлери, қәлеулері хәм талапларын екинши индивидке узатыуы, ал екинши индивидтиң болса бириншисиниң пикирлерин түсинип алыуы, оның талапларына, өз гезегинде, тастыйықлау ямаса бийкарлау формасындағы жууап қайтарыуы менен характерленеди. Демек, сөйлеу искерлигинде еки шахс: хабарды узайтыушы-сөйлеуши, сондай-ақ қабыл қылыушы тәреп-тыңлаушы адам қатнасады. Сөйлеу искерлиги процесинде сөйлеуши де, тыңлаушы да хәр түрли сөз, сөз бирикпелери хәм гәпке таянады. Бул тәрепинен қарағанымызда, сөз хәм сөз бирикпеси, гәптиң айтылыу өзгешелиги-сөйлеуши адамға, еситилиу өзгешелиги тыңлаушыға хызмет етеди.

Сөздің айтылыуы хәм еситилиуи бир-бирине байланысly уғым. Тилдің ең биринши формасы бул, аўызеки сөйлеу болса, сөйлеудің жазба көринисин яғный сөздің көринетуғын хәм оқылатуғын өзгешелиги тилдің екинши формасы жазба түрдеги сөйлеу формасы. Ал, бир қатар балаларда еситиу хәм сөйлеу имканиятлары болмайды. Бундай топардағы балалар илимде анализаторларында кемшилиги ямаса нуқсаны бар балалар деп жүритиледи. Илимий әдебиятларда еситиуинде нуқсаны бар балалар ҳаққында: «турақлы еситиу нуқсанларының келип шығыу себеплерине көре туума түрде хәм арттырылған болыуы мүмкин. Герең хәм сақау балалардың 25-30 процентинде еситиу нуқсанлары болады» (1.10) Әлбетте, оған бир қатар себеплерди көрсетиу мүмкин. Ананың хәмледарлық ўақтында созылмалы кеселликлер менен узақ ўақыт даўаланбастан аўырып жүриуи, ата ямаса ананың алкогольға бейим болыуы, ананың дәрилерди надурис, шыпакер көрсетпесисиз жөнли хәм жөнсиз қабыллауы, генетикалық жағдайлар да мысал бола алады. Киши жастағы балалардың еситиу қәбилети, сөйлеуи раўажланғаннан соң, мысалы еки жасында хәм гереңлик нәтийжесинде бала әтирапындағылардың сөзлерин еситпейди хәм хәттеки, билгенлерин де әсте ақырын умыта баслайды. Баладағы қулағы еситпейшилик пенен бирге сақаулық та қосылып, ол хәм герең хәм сақау болып қалады. Бундай тайпадағы балалар ата-ана шаңарақ ағзалары, орталықта өз ўақтында анықланып, соңын ала белгили, арнаулы жәрдем көрсетилмесе, онда ақылы зайыллық белгилери де әсте ақырын сезиле баслайды. Усы сыяқлы нуқсанлардың орнын толтырып, басқарыушы процеслерди активлестиретуғын арнаулы, коррекцияны шынықтыратуғын шараят баладағы нуқсанларды сапластырып, олардың сөйлеуиндеги, ақылы жақтан раўажланыуында кемшиликлерди сапластырыуға хызмет етеди, ақыл санасының өсиуин тәмийинлейди. Бундай балалар менен бақша жасында, соңынан баслауыш

классларда арнаўлы ислесиў талап етиледі. Бүгинги күнде елимизде қулағы аўыр балалар ушын арнаўлы шөлкемлестирилген бақшалар хәм мектеп интернатлар бар. Оларда барлық шараятлар жаратылған. Олар менен арнаўлы қәнигелер шуғылланады. Гейпара ата-аналар балалары усындай нуқсанлы болса да оларды арнаўлы тәлим мәкемелеринда тәрбияланыўына кеўил аўдармайды. Ал, тийкарынан, балада жас ўақтынан –ақ усындай кемшиликлер сезилсе , ондай жағдайда дәслеп ата аналар оны өз ўақтында аңлап, сезип, сурдопедогог қәнигелер тәрбиясында болыўына иркиниш жасамаўы керек. Себеби,имканияты шекленген балалар да жәмийеттиң бир ағзасы,ал олардың туўры тәрбияланыўы,илим,билим алыўға, тыянақлы, тәрбиялы инсанлар болыўға бағдарланыўы биз үлкенлердин, педагоглардың хәр бир саналы инсанның ўазыйпасы.

Әдебиятлар

1.Рахмонова .В.С .Дефектология ва логопедия асослари.-Тошкент:..1990,10-бет.

T.QAYIPBERGENOV SHÍĜARMALARÍNDÁ KIYIM –KENSHEK ATAMALARÍNÍŇ QOLLANÍLÍWÍ

*Djaksimuratova G – Baslawish tálim kafedrası
pán kabinet meńgeriwshisi*

Tariyxıy sózler xalıqtıń sóylew tilinde qollanıluwı menen bir qatarda, belgili kórkem sóz sheberleri dóretpelerinde de sol súwretlenip atırǵan dáwirdiń milliy ózgesheligin ashıp beriw, personajlar xarakterin, obrazlardıń tariyxıylıǵın sáwlelendirip beriw ushin qollanıladı. T.Qayıpbergenovtıń kópshilik shıǵarmaları tariyxıy waqıyalarǵa arnalǵanlıqtan onıń usı tariyxıy baǵıttaǵı shıǵarmalarında tariyxıy sózler kóplep ushırasadı. Jazıwshı óz shıǵarmalarında qaraqalpaq xalqınıń XVIII-XIX ásirlerdegi siyasiy jaǵdayına, kún-kórisin, awxalın, ulıwma dáwir koloritin sheber túrde beriw maqsetinde qollanılgan. Iлимпaz E.Berdimuratov óz miynetinde tariyxıy sózler haqqında bir qatar ilimpazlardıń tartıslı kóz-qarasların ayta kelip, tómendegishe juwmaq jasaydı: «Tariyxıy sózlerdiń tariyxıy dáwirler dawamında belgili bir túsiniklerdiń atamaları retinde qollanılp, keyin jámiyetlik turmıstıń rawajlanıwına baylanıslı shıǵıp qalǵan bólegin istorizmler, al anaw ya mınaw túsiniktiń gónergen ataması bolıp esaplanatuǵın bólegin arxaizmler dep ataǵan maqul»,-degen pikirdi bildiredi hám tariyxıy sózlerdi (istorizmler) 12 toparǵa bólip qarastırıp, kiyim-kenshek atamalıń da usı toparǵa kiritedi. [1.118]

Kiyim - kenshek eń dáslep qálegen xalıqtıń milliy ózgesheligin de ańlatatuǵın birden bir belgilerinen biri. Jazıwshı T.Qayıpbergenovtıń shıǵarmaları tilinde qollanılgan kiyim – kenshek atamaları da er adamlarǵa, hayal adamlardıń kiyetuǵın hám jas balalardıń kiyimleriniń atamaları bir-birinen ózgeshelenedi. Mısalı: 1.Ol keń jawırınlı padashınıń tuw sırtınan biraz qarap turǵannan keyin qundız qıstırmalı qızıl degeleyin basınqırıap kiyip, aldına túskem, mayda burımларın artına qayııp tasladı da atın áste aydap kelip, óz oyı menen bánt jigittiń kózlerin bastı. [4.6] 2. Úsh-tórtewińiz birigip, bir shapan, bir shógirme alıńlar! . [4.21] 3. Ananıń ayday júzi jegdesindey qaraltım-qızılǵa dónip, qalem qasları bir jerge úyilip, ólpeń til qattı. [1.35] 4. Qısta Xiywalılar usap qurash kiydi.[4.51]

Keltirilgen mısallardaǵı degeley –bul erler bas kiyiminiń bir túri. Erkegi júnlı teri menen ádiplengen. Gezlemeden tigiledi. Al, shógirme – bul da bas kiyim túri bolıp altı aylıq yamasa bir jıllıq qoy terisinen tigiledi. [2.101] Al, qurash ta erler bas kiyimi esaplanıp, bul haqqında qaraqalpaq tiliniń túsinirme sózliginiń III tomında túsinirme berilgen. [3.69]

Kiyim –kenshek atamalarınan gónergen passiv leksikaǵa tán birlikler, ásirese adamlardıń jas ózgesheligi de olardıń kiyimleri arqalı belgilenedi. Mısalı: Aq boz at ústinde

melle shapanlı, aq sálleli, aq saqallı ğarrılıqtan eńsesi sál dúnkiygen axun otır. [4.5] Ala ayaq torınıń zer naǵıslı yeri basına polat qalqan qıstırıp, oń janbasına qara qınaplı qılısh, iynine oq jay asınǵan qara shekpenli, qara qalpaqlı saqalı aqsha qarday bolsa da, boyı tik, qızıl júzli batır otır. [4.5]

Sol dáwir koloritin beriwshi sálle, jıǵa, qızıl móreli shapan, qara shekpen, sarı degeley sıyaqlı kiyim-kenshek atamaları da jazıwshı tárepinen sheber qollanılǵan. Mısalı: 1..Basında qızıl jipek sállesi bar, tóbesinde jıǵası tip-tik turıptı. [4.123] 2.Bas wázir ushıp túrgeldi de, Ernazarǵa qızıl móreli shapan ákelip japtı. [4.87] 3.Kem-kem awıl ishiniń kórinisi ózgerip, qara shekpen, sarı degeley kiygen atlılar payda bola basladı. [4.153]

Juwmaqlap aytqanda, tariyxıy sózler qaraqalpaq tili leksikasınıń belgili bólegin qurawı menen xalqımızdıń ótmishi, qaraqalpaq tili leksikası., onıń rawajlanıwı basıp ótken jolınan derek beredi.

Ádebiyatlar

- 1 Berdimuratov E. Házirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. Nókiz, Bilim, 1994.
- 2.Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi. IV tom. Nókis. Qaraqalpaqstan. 1992.
3. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi. III tom. Nókis. Qaraqalpaqstan. 1988.
- 4.Qayıpbergenov T. Shıǵarmaları. III tom. Túsiniksizler. Nókis. Qaraqalpaqstan. 1979.

TÁRBIYA BERIW BARÍSÍNDA JASLARDA JAÑASHA DÚNYA KÓZQARASLARÍN RAWAJLANDÍRÍW

Paluaniyazova Sapura-2-kurs Baslawısh tálim hám sport tárbiyalıq is

Házirgi waqıtta pedagogikalıq ilimniń aldında turǵan mashqalalardıń biri bolıp, jaslarda jańasha dúnya kóz-qarasların rawajlandırıw jolları islep shıǵarıw esaplanadı. Bunıń sebebi, mámleketimiz óz ğárezsizligine iye bolǵannan soń, jámiyet turmısınıń barlıq tarawlarında keskin ózgerisler ju'z bermekte. Sonıń ushın, bilim beriw processinde jaslardıń sanasına jańasha dúnya kóz-qarasların rawajlandırıw hám sińdirip barıwımız lazım.

Jańasha dúnya kózqaras degende neni túsiniw kerek? Bizlerdiń pikirimizshe, jańasha dúnya kózqaras gumanizim hám rawajlanıw principlerine tayanadı. Is júzinde asırıwǵa huquqıy tiykar jaratıp, hár tärepleme jetik, ruwxıy jaqtan bay, salamat insanlardı tárbiyalap shıǵarıw máselesi názerde tutiladı. Sonday-aq barǵan sayın kúsheyip baratırǵan ekologiyalıq mashqalalar jaǵdayında jaslarǵa úziliksiz ekologiyalıq tárbiya beriw wazıypalarına ayrıqsha dıqqat awdarmaqta. Jaslarda jańasha dúnya kóz-qarastı rawajlandırıw barısında , dáslep ruwxıylıq jaqtan tárbiyaǵa , idiologiyalıq immunitet payda etiwge hám ekologiyalıq tárbiyaǵa da itibardı kúsheytirip, olardıń sanasında eń jaqsı paziyletlerdi sińdirip barıw kerek.

Mámleketimizde jaslardı ruwxıy jaqtan tárbiyalawǵa, olardıń ruwxıy dúnyasın bayıtıwǵa ayrıqsha itibar berilmekte. Sebebi, ruwxıylıq-adamgershiliktiń tiykarǵı belgisi bolıp esaplanadı. Joqarı bilimli, óz Watanın súyiwshi, miynet súygish, sabır-taqaatlı adamlar ǵana óz Watanın rawajlanıwdıń joqarǵı shıńlarına kótere aladı. Al, xalqı ruwxıy jaqtan gedey bolǵan mámleket heshqashan ulla mámleket bola almaydı. Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimov óziniń miynetlerinde bılay deydi: “Ruwxıylıq- bul adamda dárriw payda bolatuǵın, aspannan túsetuǵın bir sıylıq emes, buǵan jetisiw ushın adam qolı hám aqlı menen, júregi ha'm barlıq ar-namısı menen miynet etiwı tiyis. Bala tuwılǵannan baslap shańaraqta tárbiyalanadı, demek ruwxıylıq oǵan anasınıń sütünen, ákesiniń ónerinen hám ata-babalarınń násiyatlarınan beriledi”(1). Oqıwshılardıń ruwxıy jaqtan tárbiyalawda, jaqsı nátiyjege jetisiw ushın emociyaǵa tásir etetuǵın usıllardı qollanıw barıw lazım. Bunıń ushın

sabaqlarda oqıwshılardıń emociyaların oyatatuǵın jaǵdaylardı jaratıp beriw kerek. Bul jaǵdayda oqıwshı óz pikirlerin bildiriwge, tastıyıqlawǵa, isendiriwge básikeyiwge umtıladı. Máselen, muǵallım oqıwshılardı ruwxıy jaqtan tárbiyalawda sabaqtı disput túrinde alıp barsa jaqsı nátiyjege erisedi. Tárbiya saatlarında muǵallım tómendegi berilgen mısál boyınsha “Balalar! Búgingi tárbiya saatımızdı “Ólshemey ton pishken jaman, ata-anadan bezgen jaman” degen temaǵa baǵıshlaymız”. Bul naqıl-maqaldıń mánisi neni ańlatadı? Bunday sabaqlar oqıwshılardıń ruwxıy sezimlerin oyatadı dep oylaymız. Jaslardıń sanasına milliy ideologiyanı sińdiriw sebebi, “Házirgi dáwirde xalıqlardı ileoligiyalıq jaqtan qısqıǵ’a alıw nátiyjesinde pútkilley baǵındırıp qoyıwǵa qaratılǵ’an umtıwlar kúsheyip barmaqta”(2). Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimov aytqanıday “Xalıqtı ullı keleshek ha’m ádiwli maqsetlerge qaray birlestiriw, ma’mleketimizde jasaytuǵın millet, tili ha’m dininen kelip shıǵıp, ha’r bir puqaranıń Watanımızdıń baxtı ushın hámiyshe juwapkershilik sezimi menen jasawǵa úyretiw, babalarımızdıń biybaha miyrası, milliy úrp-ádet dástúrlerimizge múnásip bolıwǵa erisiw, joqarı paziyletli ha’m kámil insanlardı tárbiyalaw, olardı dóretiwshilik islerge umtıdırıw bul, teberik topıraq ushın pıdayılıqtı turmıs qálpine aylandırıw-milliy gárezsizlik ideologiyasınıń bas maqseti bolıp tabıladı”(3).

Demek, ruwxıyılıq penen milliy gárezsizlik ideologiyası bir-birine tıǵız baylanıslı.

Milliy ideologiyamızdıń tiykarı ana Watanǵa bolǵan sheksiz muxabbat, onı kózqarashıǵınday qásterlew, onıń gúlleniwi haqqında ǵamxorlıq etiw bolıp sanalsa, ekologiyalıq tárbiya da tıp mánisi jaǵınan bul ideyalardı súyengen bolıp, búgingi kúnde insan, jámiyet hám tábiyiy ortalıq penen óz-ara qatnasların izertlewshi mashqalalardıń birine aylanbaqta. Bul mashqalalardıń sheshiliwi tek ilim hám texnikaǵa baylanıslı bolıp qalmastan, sonıń menen birge tábiyiy ortalıq haqqındaǵı ekologiyalıq bilim hám tárbiyaǵa, insannıń sezimleriniń qalıplesiwine hám tábiyattı qorǵaw boyınsha uqıp hám kónlikpelerdiń rawajlanıwına baylanıslı. Yaǵnıy, insannıń tábiyatqa bolǵan hár qıylı tásirleri arqalı onıń aqıbetleri nelerge alıp keliwin aldınnan juwmaq shıǵara alatuǵın, erkin pikirlewshi jaslardı tárbiyalaw baslı maqsetimiz.

Oqıwshılardıń Watanǵa, jerge mehr-muxabbat sezimlerin qalıplestiriw, ekologiyalıq tárbiya mazmunın ulıwma insanıyılıq úrp-ádetlerge tiykarlanıw ekologiyalıq tárbiyanıń eń áhmiyetli wazıypası.

Mektep oqıwshılarına ekologiyalıq bilim beriw, oqıtıw menen birge tárbiya beriw máselelerin de óz ishine qamtıydı:

- _ insan, jámiyet hám tábiyattıń birligi haqqında keń túsinikler;
- _ ruwxıyılıq, ádep-ikramlılıq qádiriyatlar ruwxında tárbiyalaw, estetikalıq tárbiyanıń ekologiyalıq mazmunındaǵı sisteması;
- _ tábiyat penen múnásibette bolıwdıń norma hám qaǵıydaların, huquqıy principlerin rawajlandırıp barıw;
- _ tábiyattı qorǵaw hám onı qayta tiklew usılın payda etiwshi kónlikpelerin payda etiw;
- _ ata-babalarımızdan kiyatırǵan ekologiyalıq kóz-qaraslardaǵı dástúr hám úrp-ádetlerdi tańlap, óz ornında nátiyjeli paydalana biliw zárúr.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde ekologiyalıq bilim ha’m tárbiya beriwde klastan tıs jumıslardıń áhmiyeti de úlken. Máselen, oqıwshılar ámeliy jumıslarda turaq jaydıń hawasın, bakteriyalıq shańlanıw dárejesin anıqlaw, suwdıń pataslanıwın, suwdıń biologiyalıq usıl menen tazalaw sıyaqlı jumıslardı orınlawǵ’a boladı. Sonday-aq xalqımızdıń erteden kiyatırǵan suwdı, jerdi qásterlew dástúrinen paydalanıw zárúr. Suwdı húrmetlew xalıq ta’rbiyasınıń eń áhmiyetli ádep-ikram qaǵıydalarına kiredi. Ekologiyalıq tárbiyalıq jumıslardı alıp barǵanda usınday tárbiyalıq imkaniyatlarınan keń paydalanıwımız

zárúr. Insan tábiyattín bir bólegi, biraq ol tábiyattín tárbiyaláğan sanalı “insaniy” bólegi ekenin ańlap jetiwimiz kerek. Ata-babalarımız aytıp ótkenindey “Insan bolıp tuwilmaydı, al, ádepli bolıp tárbiyalanadı”. Solay eken, ekologiyalıq tárbiya insan ha’m biosfera múnásibetlerin tártipke salıwshı qural sıpatında qarawımız kerek. Tárbiya beriw barısında jaslarda jańasha dúnya tanıw kózqarasların rawajlandırıw birden ámelge asırılauǵın process emes, oǵan erisiwdiń tiykarǵı jolı ózinde. Insanǵa tán alǵa paziyetlerdi ózinde sińdire bilse hám sol bilimlerde kúndelikli turmısta qollana bilse, bul balanıń oy-órisin rawajlandırıp ózinde adamgershilik qásiyetleriniń jámlesiwı arqalı ámelge asatuǵınlıǵı sózsiz.

Juwmaqlap aytqanımızda, ónıp-ósip kiyatırǵan jas-áwladtıń hár tárepleme jetilisen, erki bekkem, iymanı pútin bolıp kámalǵa keliwi ushın keń jámiyetshilik ortasında ruwxıy bilimdanlıǵımızdı joqarı dárejede kóteriwdiń áhmiyeti oǵada úlken.

Ádebiyatlar:

1. Karimov.I.A. “Ózbekstan- XXI ásir bosaǵasında ” Nókis-1998
2. “Milliy ğarezsizlik ideyası: tiykarǵı túsinik hám principi” Nókis “Qaraqalpaqstan”-2001
3. Реан.А.А., Каломинский.Я.Л «Социология педагогическая психология» С.П.1999-с.480
4. Бердиев.Г, Ибрагимходшаев.Б «Педагогик-психологик акмеология: касбий ва шахсий самародорлик муаммолари» Ташкент-2012.с.17

TARBIYASI OG’IR O’SPIRINLAR BILAN O’QITUVCHINING ISH OLIB BORISH METODIKASI

Rustamova Shaxnoza- BTSTI 4 v kurs talabasi

Maktab pedagoglari uchun asosiy muammolardan biri tarbiyasi og’ir yoshlar hisoblanadi. 12-16 yoshli o’g’il-qizlar o’spirin hisoblanishadi. Bu davr shaxs shakllanishi jarayonida nihoyatda katta ahamiyatga yega. Shu bilan birga ham o’smirlar ham tarbiyachilar uchun qiyin davrdir.

O’spirinlik yoshida bolaning hayot sharoitlari va faoliyati ancha o’zgaradi, ruhiyatining qayta qurilishi ro’y beradi. Tengqurlari bilan muomala qilishning yangi shakllari paydo bo’ladi. Jamoada o’spirinning ijtimoiy maqomida o’zgarishlar ro’y beradi,ota-onalar va ustozlar tomonidan unga talablar kuchayadi

Bu yoshda o’spirinning vaqtinchalik oila va maktabda ruhiy ajralishi sodir bo’ladi. O’spirinning shakllanishida ota-onaning ahamiyati pasayadi. Odatda u rasmiy jamoa va norasmiy muomala guruhini tanlash bilan band bo’ladi va oxir oqibat o’zini qulay sezadigan, unga hurmat bilan munosabatda bo’linadigan guruhni tanlaydi. Bu sport, texnika to’garagi bo’lishi mumkin. Shu bilan birga bu guruh o’smirlar yig’ilishib, ichib-chekib o’tirishadigan yerto’la ham bo’lishi mumkin.

Bu yoshda o’spirinlarning kattalar xususan ota-onalar bilan muammolari paydo bo’ladi. Ota-ona o’z farzandiga yosh bolaga bo’lganday qarashadi, bola yesa bu g’amxo’rlikdan chiqib ketmoqchi bo’ladi. Shuning uchun uning kattalar bilan munosabatida ko’p nizolar kelib chiqadi, bolada kattalar fikrlariga tanqid bilan qarash kuchayadi. Kattalar bilan munosabatlar xarakteri ham o’zgaradi: bo’ysunish pozisiyasidan bola tenglik pozisiyasiga o’tmoqchi bo’ladi. Bir vaqtning o’zida tengdoshlar bilan ham o’zaro munosabatlarning xarakteri o’zgaradi. O’zpirinda kattalik xissi tug’iladi va xissiyot mustaqil bo’lishga intilish, kattalarning xohish istaklariga qarshi chiqishda namoyon bo’ladi.

Kichkina bolaga qaraganda o'spirinning qiziqishlari ham ancha o'zgaradi. Ijodiy faoliyatga intilish bilan bir qatorda o'spiringa qiziqishlarning beqarorligi ham xosdir.

Shunday qilib o'spirinlik yoshining quyidagi o'ziga xos xususiyatlarni ajrasak bo'ladi: yemosional voyaga yetmaganlik, o'z xulq-atvorini to'liq nazorat qila olmaslik, o'z yehtiyojlarini qondirish uchun imkoniyat va xohishlarini to'g'ri baholay olmaslik, katta bo'lishga intilish.

O'spirin yetarlicha voyaga yetgan shaxs yemas. U insonning yeng muhim xislatlari va jihatlari shakllanishi bosqichida bo'lgan shaxsdir. Bu bosqich bolalik va kattalik o'rtasidagi davrdir. Shaxs hali o'zini katta deb hisoblashi uchun yetarli rivojlanmagan, biroq shu bilan birga atrofdagilar bilan munosabatga kirishishi va o'z harakatlarida ijtimoiy norma va qoidalar talablariga amal qilishi uchun yetarli rivojlangan.

O'spirin aqlli qarorlar qabul qilishga ongli harakatlar sodir yetishga va ular uchun axloqiy va huquqiy jihatdan mas'ul bo'lishga qodir. Shuni ta'kidlash joizki, o'spirin o'z xatti-harakatlari uchun huquqiy javobgarlikka tortiladigan shaxsdir. Garchi qonun voyaga yetmaganlarning ijtimoiy psixologik rivojlanishini inobatga olib, ular uchun cheklangan javobgarlikni belgilasa ham katta o'spirinlik va o'smirlik davrini shaxsiy javobgarlik bilan xarakterlanadigan yosh deb qabul qilsak bo'ladi.

Tarbiyasi og'ir o'spirinlar jismoniy jihatdan sog'-salomatdirlar, biroq ularning ta'lim-tarbiyasi buzilgan. Ular o'z tengdoshlaridan o'qishda ortda qoladilar, chunki ularda xotira, tafakkur va tasavvur xislari yaxshi rivojlanmagan.

Umuman olganda, ular o'zlariga qiziqarli narsani bajarishsa ham ular mehnat qilishni yoqtirishmaydi, o'zlarini biror ishni bajarishga majbur qila olmaydi, ular tizimli shug'ullana olishmaydi. Tarbiyasi og'ir o'spirinlar maktab intizomi va tartibini buzishadi, o'qishni xohlashmaydi, o'qituvchilar, tengdoshlar, ota-ona bilan nizolashadilar. Maktabni tashlab ketishadi, o'zlarini omadsiz deb bilishadi, ular daydilik qilishadi, spirtli ichimlik, giyohvandmoddalar iste'mol qilishadi, huquqbuzarliklar sodir yetishadi. Aynan o'spirinlar jismoniy yoki jinsiy zo'rlik oqibatida o'z jonlariga qasd qilishadi.

BASLAWISH KLASLARDA TÍMSAL JANRÍN INTERAKTIV METODLARDA OQÍTÍW

Mamutova A. – Ájiniyaz atindaǵı NMPI Mektepkepke shekemgi hám baslawish tálim fakultetiniń 4-kurs student

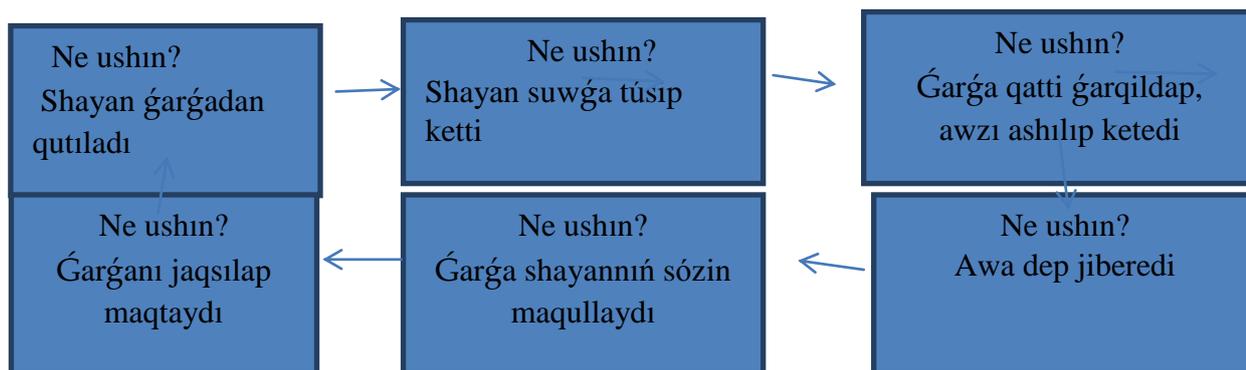
Baslawish klaslardı oqıtıwda interaktiv metodlar júdá nátiyjeli ekenligi sır emes, álbette. Biraq “Oqıw” sabaqlıǵında tımsallardıń az muǵdarda beriliwi ashınarlı jaǵday. Sebebi tımsal – ótkir hám qısqa sózli bolıp, oqıwshılardı astarlı máni-mazmundı ańlap jetiwinde úlken áhmiyetke iye.

Tımsal ádebiyattıń bir janrı retinde erte dáwirlerden beri bar, ol násiyat mazmunlı, ironiyalıq yamasa satiralıq astarlı mánili shıǵarma. Tımsallar hár qıylı bolıwı múmkin: tımsal-ertek, tımsal-qosıq, tımsal-ángime, tımsal-povest yamasa tımsal-drama sıyaqlı janrlıq formaları bar. Baslawish klass sabaqlıqlarında tımsal-ertek hám tımsal-qosıq túrleri ushırasadı.

Tımsal-ertekke misalı 2-klass “Oqıw” sabaqlıǵında “Ǵarǵa hám shayan” tımsalı ótıledi. Bul tımsaldı ótıwde tómendegishe interaktiv metodlardan paydalanıwǵa boladı.

“Ne ushın?” metodi. Bul metod tımsaldıǵı máseleniń mazmunın sáwlelendiretuǵın sebeplerdi anıqlaw ushın erkin pikirlew qábiletin qalıplestiriwge úyretedi. Onı qollanıwda oqıwshılar mashqalanıń juwabın tabıwǵa dóretiwshilik qatnasta bolıwı kerek.

Bul metodtıń hár bir sorawına juwap bolatuǵın waqiyalarǵa baylanıslı súwretlerden paydalansa da boladı. Bunıń ushın syujet izbe-izligine qarap súwretler tayarlanadı.

“Klaster” metodu. Bul metodtı qollanıw arqalı tımsaldıń tiykarǵı ideyasın ashıp beriwge boladı. Bunda naqıl-maqallardan paydalanıp tımsaldaǵı syujet, ondaǵı obrazlardıń háreketleri analizlenedi. Hár bir naqıl-maqal tımsal waqiyaları menen baylanısqan bolıp, olardıń hár birinde qandayda bir úlgi alarlıq tásir bar bolıwı tiyis. Nátiyjede tımsaldıń allegoriyasın ashıwǵada erisemiz. Naqıl-maqallardı oqıtıwshı ózi aldınnan tayarlasa da yamasa oqıwshılardıń ózlerine tabıwdı tapsırma etip bersede boladı.

Tımsal-qosıqqa mısalı 4-klass “Oqıw” sabaqlıǵında Sadıq Nurımbetovtıń “Bayıwlı” tımsalı berilgen. Bul tımsaldı tómendegishe interaktiv metodlarǵa salıwǵa boladı.

“P.S.M.U.” metodu. Bul metodtıń baslı wazıypası tımsalda úyrenilip atırǵan temaǵa baylanıslı máseleler boyınsha oqıwshılar óz pikirlerin aytıwı, usı pikirlerdi tiykarlaytuǵın sebeplerdi kórsetiwı, olardı tastıyıqlawshı mısallardı keltiriwı hám ulıwmalastırıwshı juwmaqlar shıǵarıwına úyretiw. P.S.M.U. metodın qollanıwda oqıtıwshı tımsal syujetine baylanıslı yamasa allegoriyasın ashıwda tapsırma jazılǵan tarqatpa materiallardı aldınnan tayarlap, sabaq waqtında kishi toparlarda yamasa jeke oqıwshılarǵa tarqatadı. Mısalı:

1-wazıypa: Bayıwlı qanday qus eken?

2-wazıypa: Bayıwlı tóbesinde basqa quslar ne qıladı?

3-wazıypa: Bizniń aramızda da Bayıwlıǵa uqsaqan oqıwshılar ushırasama?

P – pikirnińizdi bayan etiń:

S – pikirnińizdi tastıyıqlawshı sebep kórsetiń:

M – kórsetken sebebińizdi tastıyıqlawshı mısıl keltiriń:

U – pikirnińizdi ulıwmalastırıń:

Oqıtıwshı bunnan basqada tapsırmalardı beriwine boladı. Kóbinese tımsaldaǵı waqıyalardı oqıwshı turmısı menen salıstırıwǵa baylanıslı tapsırma-sorawlar dúzilse, tımsaldıń astarlı mánisin oqıwshınıń ózi ashıwına járdem beremiz. Sol tiykarda oqıwshı óz pikirin erkin bildiriw ushın háreket qıladı.

“Qalıń hám jıńishke sorawlar” metodi. Bul metod atın basqasha “Toliq hám qısqa” dep aytıwǵa da boladı. Metodtan oqıwshılardıń qabıllaw tezligin baqlaw hám háreketsheńligin asiriw maqsetinde paydalanıladı.

“Jıńishke” sorawlar	“Qalıń” sorawlar
<p>Bir sózden ibarat juwap beriw múmkin bolǵ an sorawlar.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bayıwlınıń ishine ne toǵ an? 2. Bayıwlı qanday tamlıqtı ańsaptı? 3. Bayıwlı nawqaslanǵ anınan tek nesi qalıptı? 4. Bayıwlınıń tóbesinde neler pármána boladı?	<p>Pikirlewdi, qosımsha bilimlerdi toplawdı, analiz qılıwdı talap etetuǵ in sorawlar.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bayıwlınıń qılǵ an háreketleri durıs dep oylaysızba? 2. Eger bayıwlı sıyaqlı insanlar menen dos bolıp qalsańız ne qilasız? 3. Bayıwlı menen basqa quslardıń parqı nede? 4. Bayıwlı da gúlistan baǵ da jasawı múmkin be edi?

Qısqa sorawlar arqalı oqıwshılar tımsaldaǵı waqıyalardıń izbe-izligin tabıwına yáki kishigirim elementlerinde názerden shette qaldırmawǵa úyrenedi. Toliq sorawlar arqalı bolsa tımsaldıń astarında jatqan mánisin ańlawı, turmıstaǵı waqıyalar menen salıstırıp analizlewi nátiyjesinde erkin pikirini bildiriwge talpınadı.

Juwmaqlap aytqanda, “Ne ushın?” metodi arqalı tımsaldıń syujetin kórsete alsaq, “Klastır” metodi arqalı bolsa tımsaldıń mazmunın, astarında jatqan túsinikti oqıwshılardıǵa jetkerip beriwimizge boladı. Bunnan tısqari, bul eki metod ta grafik usıl yaǵnıy sızılma, sxema arqalı beriledi. Baslawısh klass oqıwshıları ushın abzallıq tárepi de usı ózgeshelik penen ajralıp turadı. Sebebi, grafik sızılmalar oqıwshınıń kóz aldında sáwlelenip, tımsaldan alǵan bilim hám kónlikpeleriniń yadında saqlanıp qalıwına jaqınnan járdem beredi. Al, P.S.M.U, Qalıń hám jıńishke sorawlar metodi bolsa jeke yámasa toparlarda islesiw arqalı tımsaldaǵı waqıyalarǵa, tıykarındaǵı ideyaǵa oqıwshınıń erkin pikirini bildiriwine imkan jaratadı. Házirgi kúnniń talabı oqıwshılardı erkin pikirlewge úyretiw. Sonıń ushın da Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimov: Eger balalar erkin pikirlewdi úyrenbese, berilgen bilim nátiyjesi tómen bolıwı múmkin, – dep aytıwı da biykarǵa emes edi. Interaktiv metodlardıń maqset hám wazıypası da oqıwshılardı erkin pikirlewge, aktivlikke, tez hám ańsat qabıllap alıwǵa úyretiw bolsa, áhmiyetli tárepi waqıttan únemli paydalanıp az waqt ishinde kóp maǵlıwmat alıw, básekilik penen jeńiske erisiwge tárbiyalaydı. Sebebi, báseki bar jerde ósip rawajlanıw joqarı boladı. Ulıwma aytqanda, baslawısh klaslarda tımsallardı oqıtıwda interaktiv metodlardıń ornı qay tárepten alıp qarasaq ta girewli bolıp tabıladı.

BASLAWÍSH KLASTÍ OQÍTÍWDA BILIM SAPASÍN KÓTERIW

*Usnatdinova Gulzada - Ájiniyaz atındaǵı NMPI
Mektepke shekemgi hám baslawısh tálim fakul'tetiniń
Baslawısh tálim hám sport tárbiyalıq is tálim baǵdarı 1-d kurs studentı*

Barlıq rawajlanǵan ellerdiń sapalı, mazmunlı bilim beriw sisteması bar. Bilim beriwdiń sapasın jaqsılawushın zamanagóy qollanbalar, baǵdarlamalar menen oqıtıw metodika, bilimni qanıge kadrlar kerek.

Bilim-jámiiyettegi sociallıq-mádeniy, ilimiy usıl menen támiynleytuǵın joqarı mazmundaǵı túsiniq. Keleshegimizdiń búgingiden de nurlı bolıwında insanıyattı jetiklikke jetkeretuǵın birden-bir jol bul bilim. Hár qanday eldiń ósip, rawajlanıwı, dún'yada ónip-

ósiwi, jáhán kóleminde ózine ılayıq ornına iye bolıwı onıń memleketlik bilim sistemasınıń kólemine, baǵdar-baǵıtına baylanıslı. Mektep-elimizdiń xalıqqa bilim beriw sistemasınıń tiykarǵı baǵdarı. Elimizdiń jarqın keleshegi, ásirese mekteptiń keleshegi-ustazlardıń izleniwinde, balalarǵa degen súyispenshiliginde, kásiplik sheberligine baylanıslı. Xaqıyqatında da, muǵallimniń aldında oqıwshılarǵa bilim menen tárbiya beriw isinde úlken juwapkershilik tur. Hár bir oqıwshını oqıtıp, tárbiyalauǵa baylanıslı máselelerdi óz betinshe, sonday-aq dóretiwshilik inta menen sheshe alatuǵın qábiletli, sauatlı muǵallım kerek. Jańa, tez, ózgeriwsheń, bilimli, kompetenciyaǵa iye, talapshań, óz oqıtıwshılıq kásibin shın kewlinen súyetuǵın muǵallım-bul búgingi bilimlendiriwdiń xaqıyqıy jankúyeri. Búgingi kúnde oqıtıw baǵdarı zaman talabına sáykes óz baǵıtın jańa metod, usıllardı, jańasha ideyalardı qollanıwdı talap etedi. Sebebi, búgingi zamanda civilizaciyaǵı ellerdiń qatarına ilesip júriwde álbette óz bilimin jetilistirip barıwdı talap etedi. Qánigeligin arttırıw kursında dárejelep oqıtıw baǵdarlamasınıń usıl hám metodlarınıń teoriyalıq tiykarın úyrene otırıp, oqıtıwdıń jańa usıl hám metodların dárejelep oqıtıw baǵdarlamasını oqıp úyrenip, ámeliyat waqtında bul oqıwdıń ayırmashılıqlarına kóz jetkiziwge boladı. Házirgi kúnde bilimdi ómirge paydalana alatuǵın shákirt tárbiyalawda bul oqıw baǵdarınan alatuǵın ornı ayrıqsha. Pedagogika iliminiń bir ózgesheligi balanıń shaxs rawajlanıwına baǵdarlangan jańa oqıtıw texnologiyaların shıǵarıp, oqıw sistemasın engiziw. Baslawısh mektep oqıwshılarınıń qızıǵıwshılıǵın rawajlandırıwdıń tiykarǵı faktori olardıń bilimi hám kónlikpeleriniń dárejesi ǵana emes, sonıń menen birge, balanıń áhmiyetli psixikalıq xızmetlerin, aqıl-oy jumısınıń usılların qalıplestiriwge múmkinshilik beretuǵın oqıw procesin jolǵa qoyıw kerekligi esaplanadı. Oqıwshınıń dóretiwshilik qábileti de onıń oylaw menen ámeliy isleri arqalı ǵana rawajlanadı. Oylawǵa úyretetuǵın sabaqlardı interaktiv oqıtıw sabaqları dep bilemiz.

Interaktiv oqıtıwdı shólkemlestiriw, balaǵa aqıl-oy háreketin úyreniwge jaǵday jaratıw dep qarastırıw kerek. Interaktiv oqıtıw sabaqtaǵı ayrıqsha jaǵday, muǵallım menen oqıwshı arasındaǵı ayrıqsha qarım-qatnas. Muǵallım bul jaǵdayda tayar bilimdi túsindirip qoyıwshı, bahalawshı emes, tanıqlı is-háreketi shólkemlestiretuǵın birlestiriwshı jumislardıń basshısı. Tek usınday oqıtıw ǵana balanıń intellektisiniń kózin ashıp, dóretiwshiligin rawajlandıradı.

Juwrmaqılap aytqanda, hár bir qábiletli bala miynetke iykemli, dóretiwshilik izleniwsheńlik penen miynet etedi. «Qábiletli ustazdan qábiletli shákirt shıǵadı»- degenindey qábiletli oqıwshılardıń kóp bolıwı dóretiwshilik penen shuǵıllanatuǵın ustazlarǵa baylanıslı. Hár bir ustaz aldında otırǵan shákirtiniń tábiyiy qabiletin úyrenip onı onnan sayın rawajlandırıwǵa kúsh jumsawı kerek.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ábenbaev S. Sh. Tárbiye teoriiyası men ádistemesi Oqu-quralı Almatı-2004 jıl.
2. Alimov. A. Interbelsendi adistemeni koldanu máseleleri. Almatı-2013 jıl.

ШАҢАРАҚ - МИЛЛЕТ ТӘРБИЯСЫ

Укибаева С- 2-курс БТСТИ талабасы

Азамбаева А-Педагогика факультети 2-курс талабасы

Шаңарақ тәрбиясы жәмийеттеги өзгерислер менен тығыз байланыслы. Баланың шаңарақта шахс сыпатындағы пазийлетин қәлиплестиретуғын жағдайдың бири – шаңарақ иши хәм шаңарақтан тысқары исленетуғын мийнет. Шаңарақтағы күнделикли турмыс ушын керекли мийнет баланы жәмийетлик қатнасқа түсирип, оны айрықша өмирге тәрбиялайды. Сол мийнет үстинде баланың жуўапкершилиги артып, мийнет етиў кереклигин түсинеди. Тәрбия сизиң кийиниўиңиз, сөйлеўиңиз,

күлгениңиз. Усы ис хәрекеттиң хәммеси бала ушын керекли. Жақсы перзент ата - ана қолындағы аманаты. Шаңарақта баланың ишки жан дүньясын руўхый ағартыўшылыққа тәрбиялаў керек. Шаңарақта ата - ананың ықласы менен тәрбия көрип өскен бала балабақшада хәм мектепте өз исине жуўап бере алады. Миллет тәрбиясы – миллет келешегі. Ғәрезсиз елимиздиң ертеңги келешегі жас әўлад тәрбиясы. Сонлықтан да билимли, денсаўлығы беккем азамат өсириў ушын, тынымсыз мийнет ислеў керек, өкинип қалмаў хәм баланы жаслайынан дурыс тәрбиялаў ушын ўақтымызды аямай хәрекет етиўимиз керек. Бала бахтының жуўапкери ата – ана хәм оның көрегенли тәрбиясы. Баланы шаңарақта дурыс тәрбиялаў, оның мектепте жақсы оқыўына, келешекте жақсы азамат болып жетилисиўине үлкен тәсерин тийгизеди. Үйде балаларды оқыўға болған қызығыўшылығын арттырыўда, оларға қызықлы гурриңлер айтып беріў сыяқлы ислер менен биргеликте оларды үй ислери менен шуғылландырып барса бала ушын оның пайдасы әхмийетли. Буның тийкарында бала бириншиден билимге қызығыўы артып, екіншиден ол мийнет етиўге қарай умтылады, себеби мийнет хәм билим егиз. Жас әўладқа шаңарақта дурыс тәрбия берилсе, келешекте оннан үлкен нәтийже күтиўге болады. Дурыс тәрбия алған бала ата - анасын қуўанышларға бөлеўи сөзсиз. Балаға тәрбия беріўдиң тийкарғы бир бағдары жас әўладты мийнетке қәлиплестириў болып табылады. Буны тек муғаллимлер ғана емес хәр бир ата - ана қолға алып, өз перзентлерин уй дөгереклерине тазалығына итибар қаратыўға оны гуллендириўге уйретип хәм қадағалап отырыўы керек. Сонда ғана бала мийнетсүйгиш беккем әўлад ийеси бола алады.

Мәмлекетимиз келешегі ертеңи тәрбиялы, билимли, мийнет сүйиўши перзент болыўы екенлиги даўсыз. Сонлықтанда тәртипли, тәрбиялы перзент өсириў хәммеге ортақ хәм шәрт деп билемиз. Ата – аналар өз балаларынан қандайда бир жаман қылықтарын сезип басласа, муғаллим хәм досларын айыплы етпей: «мен баламды тәрбиялаўда қандай қәтеликке хәм алжасыўға жол қойдым»деп ойланып пикир жүргизсе мақсетке муўапақ болар еди. Тәрбияның шаңарақтан басланатуғынлығы сөзсиз, себеби адам баласы дуньяға келгенде ана хәйийи, ата тәрбиясы арқалы кәмалға келеди. Әмири даўамында ата хәм ана баласының күшли алым болмаса да, тәрбиялы, үлгили, ақыллы, кишипейил, баўырман, мийримли болып өсиўин қәлейди. «Уяда не көрсең, ушқанда соны көрсең» деп айтылған дана сөзлер тегин айтылмаса керек. Баланы тәрбиялаўда ата – ананың бир-бирине болған қарым – қатнасы үлкен әхмийетке ийе. Бала шаңарақта ата-анасының ислеген хәр бир хәрекетлеринен тәсирленип отырады.

Сонлықтан ата – ана балаға итибарлы қарап, бәрқулла қадағалап баланың ишки дүньясына тәсир етеуғын ис-хәрекетлерди ислеўи керек. Балалар менен гурриңлескенде олардың пикирин тыңлап билиў керек. Жуўмақластырып айтқанымызда, келешегимиз болған балаларымызды хәр тәрәплеме озық ойлы, билимли, тәрбиялы, мийнет сүйгиш етип тәрбиялаў бизиң қолымызда, себеби ул тәрбиялай отырып, жер ийесин тәрбиялаймыз, қыз тәрбиялай отырып, миллетли тәрбиялаймыз. Сонлықтан да Әл-Фарабий «Инсанға ең биринши билим емес, тәрбия берилиўи керек, тәрбиясыз берилген билим инсанның душпаны, ол келешекте оның пүткил әмирине апат алып келеди»- дейди.

СИНФ ЖАМОАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСЛУБЛАРИ

*Мамутова Камила- Тошкент вилояти
Чирчик шахри ХТБ тасарруфидаги
12-умумий ўрта таълим мактаб
Бошланғич синф ўқитувчиси*

Болалар жамоасини, айниқса синф жамоасини шакллантириш- бу мураккаб жараён. Синф жамоасини яратиш асосларига: талаблар қўйиш, фаолларни тарбиялаш, ўқув, меҳнат, ижтимоий-сиёсий ва оммавий-маданий фаолиятидаги истиқболларини ташкил этиш, соғлом фикрни шакллантириш сингари вазифалар киради. Бу қоидалар ҳар қандай синф жамоасини шакллантириш ва ривожлантиришда катта аҳамиятга эга. Асосан, тарбия услубларини танлашда уларнинг жамоанинг ривожланиш даражасига мослиги муваффақиятнинг муҳим омилларидан саналади. Ҳар бир ўқитувчи тарбиявий ишни синфдаги жамоа муносабатларининг ривожланиш даражасини аниқлашдан бошлайди. Масалан, бундай вазиятларда ўқитувчининг янги синф билан кўп марталаб, узлуксиз тарзда иш олиб боришига тўғри келади.

Айрим ўқитувчилар жамоа фаолиятини мустақил ривожлантиради ва ташкил этади, ўзига янгидан янги педагогик талаблар қўяди, ўз-ўзини назорат қилади. Биз биламиз, жамоани шакллантириш бўйича олиб бориладиган тарбиявий ишлар жараёни жўда қизиқарли. Ўқувчиларни иноқ, дўст жамоага бирлаштира олиш ҳар тамонлама етук ва мохир синф раҳбар тарбиясида бўлган ўқувчи бутун ҳаёти давомида шу жамоа ҳақида ғурурланиб юради, яхши хотиралар билан эслайди. Жамоанинг ривожланиш даражаси қўшимча синфдан ташқари фаолиятида намоён бўлади. Синф раҳбари ишининг ўзига хос хусусияти шундан иборат, у оддий болалар жамоаси эмас, балки ўқувчилар жамоаси шакллантиради. Энг аввалло ўқитувчи жамоани таркиб топтиришда болаларнинг ўқишга, илм-билим, ҳунар ўрганишга бўлган қизиқиш ва истакларини, хоҳишини, ўқишга қандай муносабатда эканлиги, дарс пайтида ўзларини тутиш маданиятини, уй вазифаларини юзаки, ёхуд сидқидилдан бажаришлари ёки бажармасликларини аниқлайди. Бу тарафларини аниқлаш ва ўрганиш ўқитувчидан, синф раҳбаридан катта маҳоратни талаб қилади. Педагог синф жамоаси билан ишлашнинг дастлабки босқичидан турли вазиятларга дуч келиши-бу табиий ҳолат. Масалан, синфда қадимий жамоа, дўстона муносабатлари бўлмаслиги мумкин, бундай вазиятда синф раҳбари ишини бошидан бошлаши, ўқувчилар билан алоҳида ишлаши тўғри бўлади. Жамоанинг ривожланиш даражасини аниқлаш усулларидан бири, ўқувчилар билан дарс пайтида, дарсдан ташқари вақтларда, мактабда, мактабдан ташқарида ўзаро фаол ҳамкорлик қилиш жараёнини кузатишдир. Ўқувчилар жамоасини ўрганиш тарбия кўринишларининг бир туридир. Кўпчилик умумтаълим мактабларида синф жамолари тамонидан ҳар хил мавзудаги кечалар, тўгарак ишлари, фан ҳафталиклари ўтказилади. Бундай тадбирларининг юқари савияда ўтиши, устозларини ота-оналарини хушнуд қилиш, иноқ, дўстона муносабатдаги жамоанинг қўлидан келади. Сабаби бундай тадбирларини таёрлаш ишларида одатта жамоанинг ҳар бир аъзоси ҳар бир ўқувчи банд бўлади. Албатта, бундай истиқболнинг алоҳида тарбияловчи тасири шундан иборат синф жамоси ёрдамида бошқа синфлар бошқа мактаблар жамоалари билан боғланади, ҳамкорликда йўлга қўйилади. Ҳар қандай жамоада комил инсонни, келажак бунёдкори бўлган шахсни тарбиялаш жараёни ирода, ўз-ўзини англаш бурч ҳисси, шахснинг шунга ўхшаш ахлоқий хусусиятлари ўз-ўзини баҳолашга ёрдам беради. Асосан, ўқувчининг ўз фазилатларини такомиллаштириш камчиликларини ўз-

Ўзини танқид асосида баҳолаш ва уларни тузатиш, ўз қадр қимматини англаб этиши, ижтимоий фойдали меҳнатда ўз-ўзини тарбиялашни амалга ошириш болада интилишни уйғотади. Бундай жамоада ўқувчи шахсинг ижобий фазилатлари тўла равишда руёбга чиқади. Демак, синф раҳбари жамоа учун ва ҳар бир ўқувчининг тарбияси учун масъулдир.

KICHIK GURUH YOSHIDAGI BOLALARIGA EKOLOGIK TARBIYA BERISHDA TOPISHMOQDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

*Xasanova Gulnoza- A.Qodiriy nomidagi JDPI
“Maktabgacha ta’lim” yo’nalishi magistri*

Bolalarning sog’lom va bilimli, yetuk kadrlar bo’lib voyaga etishida maktabgacha ta’lim tarbiyasi juda - muxim o’rin tutadi. Mazkur soxani takomillashtirish maqsadida qabul qilingan dasturda maktabgacha ta’lim soxasi uzluksiz ta’lim tizimining birlamchi bo’g’ini sifatida, bu jarayonda maktabgacha ta’lim muassasalarining bolalar ta’lim-tarbiya tizimi va barkamol avlodni tarbiyalash davlat siyosatining asosiy ustuvor yo’nalishi ekanligi ta’kidlangan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatga muxabbat uyg’otish uni avaylab asrashga o’rgatish ko’p jihatdan o’zbek xalq topishmoqlaridan unumli foydalana bilishga bog’liq. Topishmoqni to’g’ri tanlash esa bolaning ekogik ta’lim olishi, atrof muxit , xaqidagi bilimlarini yanada kengaytirishga , mantiqiy tafakkurini oshirishga xizmat qiadi.

Xalq og’zaki ijodida topishmoq alohida janr bo’lib, eng qadim davrlardan boshlab insonlarning ongi, zehni va uquvini charxlash uchun xizmat qilib kelgan. Topishmoqlarda istiora, ko’chim, kinoya, qochirim yo’li bilan so’zlarni ko’chma ma’noda ishlatib, imo-ishora berish vositasida yashirilgan narsani topish talab qilinadi. [1] Topishmoq aytuvchining ham, topuvchining ham xotirasi kuchli bo’lishini talab qilanadi. Ular diqqatlarini jamlashga, gapirilayotgan har bir jumlaning mohiyatiga e’tibor qilishga o’rganadilar. Topishmoqlar mazmuniga ko’ra :

- uy hayvonlariyovvoyi hayvonlar haqidagi topishmoqlar,
- o’simliklar haqidagi va boshqa turlarga ajratiladi
- mevalar haqidagi,
- parrandalar haqidagi topishmoqlarga bo’linadi.

Topishmoq tanlashda bolalarning yosh va ruhiy xususiyatlarini xisobga olish juda muhimdir. Kichik guruhlarda bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtiruvchi, ijtimoiy hayot hodisalariga qiziqishlarini tarbiyalovchi, atrofidagi narsalar, odamlar haqida ma’lumot beruvchi topishmoqlardan foydalaniladi. Bu yoshdagi bolalar uchun tanlangan topishmoqlar, tabiiy ravishda, juda ixcham shaklda, soda tilda, ohangdor jumlar yordamida yaratilgan bo’lishi kerak. Topishmoqlarda biron narsa ikkinchi bir narsaga istiora san’ati vositasida o’xshatiladi va eng muhim xususiyatlari haqida ma’lumot beriladi. *Masalan:* «Yer tagida oltin qoziq, U xammaga bo’lar oziq» topishmog’ini olaylik. Bu topishmoq matnida yashiringan narsaning uchta muhim belgisi qayd etilgan:

1. Yer ostida ekani.
2. Oltinning rangida, ya’ni sariq ekani.
3. Qoziqqa o’xshashligi.

Bu belgilar orqali bolalar topishmoqning javobi sabzi ekanini topishadi. [2]

Tarbiyachi bolalarga topishmoq aytayotganida quydagi tamoyillarga e’tibor berishi lozim:

1. Topishmoqlarning tushinarlilik tamoyili. Bu tamoyil bolalarning bilish imkoniyatlarining hisobga olishni imkoniyatlar o'sishi bilan topishmoqlarni murakkablashtirib borishni talab etadi.

2. Topishmoqning bola ruhiy-ma'naviy olamini rivojlantirish va ularni tarbiyalashga qaratilganlik tamoyili. Xalq topishmoqlari bolalarning estetik didini, ya'ni go'zallikni his etish tushunish qobiliyatini tarbiyalaydi, shu orqali ularning murg'ak qalbida axloqiy fazilat;arning qaror topishi uchun zamin hozirlaydi.

3. Topishmoqlarning ko'rsatmaliligi tamoyili. Xalq topishmoqlaridan foydalanishda ko'rgazmali qurollar bolaning qiziqishini yanada oshiradi. Topishmoqning mazmunini tushunishni osonlashtiradi.

4. Topishmoqning mashg'ulot mavzusi bilan aloqadorligi tamoyili. Topishmoqlar mashg'ulotning mavzusiga mos bo'lishi, aniq tizimga solingan bo'lishi, nimanidir o'rgatishga qaratilgan bo'lishi talab etiladi. Shunda ko'zlangan maqsadga erishish imkoniyati kengayadi.

5. Topishmoqning murakkablashib borishi tamoyili. Kichik yoshda sodda, kam so'zli topishmoqlardan foydalanilsa, katta yoshda bolani o'ylash, fikrlashga undaydigan qiyoslash, xulosa chiqarishni talab qiladigan murakkab topishmoqlar tavsiya etiladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan xolda, tarbiyachilar maktabgacha yoshdagi bolalar uchun topishmoqlar tanlashda quyidagi talablarga qat'iy rioya qilsalar bizning oldimizga qo'ygan maqsadimiz samarali natijalar beradi:

- a) topishmoqlarning bola yoshiga mosligiga, ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatiga;
- b) topishmoqning tushunarlilikiga, badiiy tiliga, nechta va qanday so'zlardan tarkib topganligiga;
- d) topishmoqning MTM lar uchun ishlab chiqilgan o'quv dasturlariga muvofiqligiga

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Haydarov. Xalq og'zaki ijodi na'munalarida tarbiya masalalari.-T.: Fan, 2004.- B.-12. [1]

2. O. Madayev, T. Sobitova. Xalq og'zaki poetik ijodi. (akademik litseylar uchun darslik) T. Sharq. 2010. [2]

3. Nutq o'stirish. (Bolalar bog'chalari uchun she'r va topishmoqlar to'plami). Toshkent. 1992 -yil

Internet tarmog'i bo'yicha veb-saytlar ro'yxati:

1. www.ziyonet.uz
2. www.google.uz

МАЗМУНЫ

БАСЛАҰЫШ ТӘЛИМДИ ШӨЛКЕМЛЕСТИРИҰ МЕТОДИКАСЫ ҲӘМ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Отемуратов Б.П. Билимлер бостаны - баслаўыш тәлим.....	3
Ниёзметова Р. Асар қахрамонларининг ўзига хосликларини англаш масалалари.....	5
Маъмуров Б. Бошланғич синф ўқувчиларини спортга бўлган қизиқишларини шакллантиришда инновацион ёндашув.....	8
Сейтжанова У., Исмайлова Д. Юсуп Хас Ҳажиб шығармаларында инсаныйлық пазыйлетлердин сөз етилиўи.....	10
Р.А.Үо‘ldoshev. O‘zbek tilidan amaldagi o‘quv dasturini takomillashtirishning asosiy masalasi.....	12
Курбаниязова З.К. Ҳамкорликда ўқитиш технологияси ёшларни жаҳон миқёсида стратегик шерикликка ўргатишнинг муҳим омили сифатида.....	13
Амануллаев А. Бошланғич синфларда тасвирий санъат машғулотларини олиб боришда интерфаол метод ва дидактик принциплардан фойдаланиш.....	16
УтебаевТ., Махсетова А. Baslawish klass oqiwshilarin ádep-ikramliq jaqtan tárbiyalawda xaliq awiz-eki dóretpelirin paydalanıw jollari.....	19
М.Ембергенова., Омарова. Ўзликсиз избе-изlilik principine tiykarlanip balalardıń sóylew kónlikpesin rawajlandiriw.....	21
М.Ембергенова., Омарова. Ana tili sabağında oqıwshilardıń sóylew kónlikpesin jetilistiriw.....	23
Сейтжанова У., Исмайлова Д. Юсуп Хас Ҳажиб шығармаларында тәлим-тәрбия ҳаққында пикирлер.....	24
Шынназарова С., А.Раджапова. Түркмен мектеплериниң баслаўыш классларында бүгинги күндеги машқалалар.....	25
Шынназарова С.Ж., Альжанова Г.Е. Еликлеўиш сөзлерди оқытыў усыллары.....	27
Utemuratov В. Baslawish klaslarda ana tilin oqıtw metodikasınıń tekseriw metodlari.....	28
Бекниязов Қ., Палуаниязова С. Бириккен келбетликлерди оқытыў мәселелери.....	30
Урумбаева А. Кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ўқув фаолиятидаги қийинчиликларни тузатиш йўллари.....	32
Abdullayev О`.</b> Umumta`lim maktablarida tasviriy san`at o`rni.....	34
Тажбенова С. Она тили дарсларида амал қилинадиган асосий ёндашув ва принциплар.....	37
Nagmetova N.M. Oqıtwshınıń sabaqtağı sheberligi hám qabiletiniń áhmiyeti.....	38
Tajekbaeva Ziywar. Baslawish klaslarda texnologiya (miynet) sabaqlarınıń tárbiyaliq áhmiyeti.....	40
С.С.Тажбенова., Д.Тажбенова. Баслаўыш класс оқыўшыларын тәрбиялаўда шаңарақтың тутқан орны.....	42
S.S.Tajbenova., M.Ońgarbaeva. Shańaraq hám bala tárbiyası.....	44
Усмонов М.С., Абдижаббарова Ж. Мультимедиа технологиялари асосида интерактив электрон ўқув курслар яратиш ва ундан фойдаланиш.....	45
Mirzabekova G .X., Omarova Z. Jaslarğa huqıqıy bilim beriwdiń áhmiyeti.....	46
Mirzabekova G .X., Omarova Z. Ata-analar menen birge islesiwdiń jollari.....	48
Ктайбекова З., Махаматдинова У. Ж. Аймурзаев дәретиўшилигин оқытыў усыллары.....	49

Шамшетдинова Г.А. Байманова Т. Ибрайым юсуповтың ұатан темасындағы қосықларында тәлим- тәрбия мәселеси.....	51
Zarimbetova G., Maksetova A. Ertekler- xalıq dóretpeleriniń tiykarı.....	53
Zarimbetova G., Karamatdinova U. Shıǵıs oyshıllarınıń shıǵarmalarında ádep-ıkramlılıq tárbiyası máselesi.....	54
Зияева М. Шарқ мутафаккирларининг ёшларни тарбиялаш борасидаги педагогик қарашлари.....	56
Султонов Б.Қ. Усмонов М.С.Таълимда интерактив электрон ўқув курслар яратишнинг технологик асослари.....	57
Султонов Б.Қ. К вопросу ономастики каракалпакских народных дастанов.....	60
Календарова З.Мақтабгача таълим муассасалари машғулот жараёнида болаларни элементар математикага тайёрлаш.....	62
И. Ихласов. Оқыўшыларды миллетлер аралық хәм ұатан сүйиўшилиқ сезимлерге тәрбиялаўда тараў ийелериниң қосқан үлеси.....	64
I. Ixlasov. Baslawish tálimde oqıwshılarda watan tuyǵısın qáliplestiriwdiń áhmietli jolları.....	66
Mangitbaeva Z .Baslawish klass oqıwshılarınıń sóylewin rawajlandiriw.....	68
Yusupova G. Baslawish klass oqıwshıların teksti oqıw hám túsiniw sawatlılıǵın perls xalıq aralıq bahalaw sistemasına tayarlaw máseleleri.....	70
Mahmudova N.A. Boshlang`ich sinf ona tili darslarida ma`nodosh va zid ma`noli so`zlar ustida ishlash usulları.....	72
Usmonov M.,Hayitova Lobar.,Sherboyeva N. Boshlang`ich ta`limda axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish.....	75
Yuldashev Sh., Abduhamidov A. Boshlang`ich sinf texnologiya darslari samaradorligini innovatsion texnologiyalar asosida oshirish yo`lları.....	76
A.Najimova., G.Miyirmanova. Oqıwshılardıń gáp quraw uqıplılıqların asırıw jolları.....	78
Байназаров Т., Юлдашева Ш. Изучения алгебраического материала в начальной школе.....	79
А.Нажимова. Нутқ ўстиришга доир ишлар кўлами ва сифати.....	80
Худайбергенова З., Ж.Атабаева. Болалар тарбиясида халқ оғзаки ижодиётининг ахамияти.....	82
Хожаниязова И. Бошланғич синф ўқувчиларида дарсларни ўзлаштиришнинг дидактик имкониятларини қўллаш масалалари.....	83
Abdijamilova M., Saparbayeva A . Boshlang`ich sinf o`quvchilarini mu`staqil fikrlashga o`rgatishning ahamiyatli masalalari.....	85
Abdijamilova M., Amanklichev I. Yosh avlodni tarbiyalashda oila va maktab hamkorligidagi ahamiyatli masalalar.....	86
Хожиева С., Нуруллаева Г. Шарқ мутафаккирлари илмий мероси орқали бошланғич синф ўқувчиларининг маънавий дунёқарашни шакллантириш йўллари.....	87
Шарипова М. Бошланғич синф она тили дарсларини ташкил этиш ва бошқаришга инновацион ёндашувлар.....	89
Худайбергенова З.Киши мектеп жасындағы балаларды миллий қәдриятлар руўхында тәрбиялаўда оқытыўшының шеберлиги.....	91
Уснатдинова М. Е .Проблемы и воспитание первоклассника и пути их разрешения.....	93
Турымбетова З.О роли педагогического мастерства будущих учителей в современном мире.....	94

Ҳакимова М. Мактабгача ва бошланғич таълимда математик тасаввурларни шакллантиришда узвийликни таъминлаш имкониятлари.....	95
Kojalepesova P. Baslawish klaslarda oqıwshılardı oqıtıw procesinde integraciyalasqan tálimdi ámelge asırıw jolları.....	97
Косбагамбетова К. Баслаўыш тәлим сыпатын асырыўдың базы бир мәселелери.....	98
Matberdieva YU. Mektep oqıwshıların kásipke baǵdarlawda is-ilajlardı shólkemlestiriw tártibi.....	100
Embergenova M., Kalimbetova E. Qaraqalpaq tilindegi ataw sepligi menen tabis sepligi sinonimiyası.....	101
Sheripbaeva Z. Baslawish klass oqıwshılarınıń sóz baylıǵın rawajlandırıwda balalar qosıqlarınıń tutqan ornı.....	102
Пирназарова Р.Л. Процесс изучения массы и единиц на уроках математики в начальных классах.....	104
Rajarova A. Boshlangich sinf oquvchılarining gapirish va yozish sovodxonligini oshirish.....	105
Bayramova G. Baslawish klass oqıwshılarınıń biliw iskerligin asiriwda didaktikalıq oyınlardın áhmiyeti.....	107
Ro`zumbetova D.</b> Boshlang`ich ta`limni tashkil etishda kichik yoshdagi o`quvchılarning o`qish faniga oid ko`nikmalarini shakllantirish masalalari.....	108
Allanazarova D.B. Mekteplerde onlıq bólsheklerdi salistiriw temasin túsindiriwde “rezyume” texnologiyasin qollanıw.....	110
Tajibaeva A. Baslawish bilimlendiriwde tárbiyaniń áhmiyeti.....	112
Турсунбаева Ю. Теоретические основы внеклассной работы по физическому воспитанию школьников.....	114
Калибекова Г. А. Повышение педагогической культуры родителей учащихся.....	115
Атамуратова С. Японияда оқытыў системасы.....	117
Даўлетярова Н. Инновациялық технологиялар-тәлим сапасын асырыў дереги..	119
Даўлетярова Н. Еситиўинде нуқсаны бар балалар менен ислесиў.....	120
Djaksimuratova G. T. Qayıpbergenov shıǵarmalarında kiyim –kenshek atamalarınıń qollanılıwı.....	121
Paluanıyazova S. Tárbıya beriw barısında jaslarda jańasha dúnya kózqarasların rawajlandırıw.....	122
Rustamova Sh. Tarbiyasi og`ir o`spirinlar bilan o`qıtuvchining ish olib borish metodikasi.....	124
Mamutova A. Baslawish klaslarda tımsal janrın interaktiv metodlarda oqıtıw.....	125
Usnatdinova G. Baslawish klastı oqıtıwda bilim sapasın kóteriw.....	127
Укибаева С. Азатбаева А. Шаңарақ- миллет тәрбиясы.....	128
Мамутова К. Синф жамоасини шакллантириш услублари.....	130
Хасанова Г. Kichik guruh yoshidagi bolalariga ekologik tarbiya berishda topishmoqdan foydalanishning ahamiyati.....	131

**«Баслаўыш тәлимди модернизациялаў процесслери: машқалалар хәм
шешимлер» атамасындағы
Республикалық илимий-теориялық
конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ**

**«Бошланғич таълимни модернизациялаш жараёнлари: муаммолар ва
ечимлар» мавзусидаги
Республика миқёсида илмий-назарий
анжуман
МАТЕРИАЛЛАРИ**

МАТЕРИАЛЫ

**Республиканской научно-теоретической конференций на тему
«Процессы модернизации начального образования: проблемы и
решения».**

Техникалық редактор:

Оператор:

**Әжинияз атындағы НМПИ редакция-баспа бөлими
Әжинияз атындағы НМПИ баспаханасында басылған. 2019-ж.
Буйыртпа №____. Нускасы –__ дана. Форматы 60x84 Көлеми 14,8 б.т.
230105, Нөкис қаласы, Билимликер гүзары, 20-үй. Реестр №11-3084.**